

EPVLON

asopis Kluba studenata povijesti ISHA - Pula

Journal of Student's of History Association ISHA - Pula

Br. 2.

Ožujak 2004.

ISSN 1334-1464

Impressum

EPULON, asopis Kluba studenata povijesti ISHA – Pula, godina 2., broj 2., ožujak 2004.

Izdava : Klub studenata povijesti ISHA – Pula

Uredništvo : Milan Radoševi (glavni urednik)
Jelena Costantini
Ozren Catela

Lektori : Romina Jagar
Vanessa Vitkovi

Naslovnica: Michelangelo Buonarroti, «Stvaranje prvog ovjeka» (detalj)

Adresa uredništva : Filozofski fakultet u Puli (Klub studenata povijesti ISHA – Pula), I. M. Ronjgova 1, 52100 Pula, tel. 098/874497

e-mail : isha_pula@yahoo.com

Grafi ka priprema i realizacija: Suvenir dizajn

Tisk: MPS

Naklada : 500 primjeraka

asopis Epulon izlazi jednom godišnje.

Poštovani itatelji,

prošla je gotovo godina dana od kada smo predstavili prvi broj «Epulona» u Velikoj dvorani Filozofskog fakulteta u Puli. Bio je to veliki dan za nas, lanove ISHA-e Pula, ali slobodno se može reći i za sve studente i profesore našeg fakulteta. «Epulon» predstavlja jedini asopis studenata povijesti u Hrvatskoj, i to nam služi na ast, ali nas i obvezuje na upornost i konzistentnost u budućem radu. Tog smo dana također kazali, a time na neki način i obe ali, da ćemo nastaviti s radom i u svim aspektima unaprijediti asopis. Stoga nismo gubili vrijeme već smo već po etkom ove akademske godine počeli s održavanjem sastanaka vezanih uz drugi broj Epulona. Možemo reći kako je koncepcija ovog broja mnogo razdražljiva od prethodnog; uveličamo temu broja te niz rubrika (obljetnice, kulturna baština, recenzije, smješna strana povijesti...), pružili smo mogućnost svim zainteresiranim studentima fakulteta da se predstave svojim radovima, znatno smo povećali nakladu, broj stranica i ilustracija, a jedna od novosti je i rubrika «gost broja». Takav napredak možemo zahvaliti ponajprije stećnom iskustvu i spremnosti na izazove, ali i vjeri u naše studente koji ISHA-u Pula i projekte koje se njeni učenici ne shvaćaju samo kao obvezu. Ona je i mjesto gdje se sklapaju prijateljstva i gdje se otvoreno može izložiti svoje viđenje u vezi određenog argumenta.

Gost ovog broja, na našu ast, je gosp. Milan Rakovac, poznati hrvatski književnik, novinar i publicist koji nam je izdao u susret i napisao tekst usko vezan za našu temu broja koja glasi «Kulture: doticaji i prožimanja». Uvjereni smo da će mnoge studente povijesti, ali i ostale itatelje, njegov tekst navesti na razmišljanje i upoznati ih s humanističkim dosezima povijesnih zbivanja u Istri kao preduvjeta za uspješan multietnički suživot u Ujedinjenoj Europi. Intervjuirali smo dr. Miroslava Bertošu koji nam je iznio svoja razmišljanja vezana uz inicijativu i realizaciju projekta Istarske enciklopedije te njene važnosti za Istru i Hrvatsku.

Temu broja uvrstili smo iz razloga kako bi se obradio, koliko je to u našim mogućnostima, određeni povijesni aspekt u različitim vremenskim razdobljima i područjima i pronašle niti koje ih kroz povijest povezuju. Za već navedeni naslov teme broja odlučili smo se jer smatramo kako razvoj ovjećanstva i njegov prosperitet ovisi i o toleranciji među kulturama i njihovom međusobnom (u)poznavanju. Svaki rad koji se tiče teme broja ima sažetak na engleskom jeziku što nam omogućuje da pokrenemo međunarodnu razmjenu sa srodnim asopisima i tako proširimo svoje stručno znanje, ali i upoznamo europske kolege s našom povijestu. U svjetskim temama iz povijesti pokušali smo se ne biti europocentrični, i prikazati i ostale civilizacijske krugove i kulture. Na nacionalnoj razini trudili smo se putem opisivanja stoljetnih kulturnih prožimanja u Istri i Hrvatskoj povezati problematiku teško a učuvanju hrvatsko-slavenskog elementa na ovim prostorima. Naime, najviše je zbog neznanja i nepoznavanja mentaliteta, istarskom se ovjeku katkada pripisuju neke povijesne neistinе i dovodi u pitanje njegov nacionalni osjećaj. Nadam se da ćemo i mi skromno pripomoći da se to promijeni.

Ove godine slavi se 100. obljetnica zgrade našeg fakulteta, koja je nakon nedavnog uređivanja zasjala u punom sjaju. Pobrinuli smo se da ukratko prikažemo i njenu povijest.

Na kraju zahvaljujemo na stručnoj pomoći i podršci dekanu Filozofskog fakulteta u Puli dr. Robertu Matijašiću, mr. Ivanu Jurkoviću i prof. Maurizijsu Levaku, na grafičkoj pripremi «Svenir dizajnu» i gosp. Nenadu Kišu te svim ostalima koji su nam svojim znanjem, sugestijama i kritikama pomogli da objavimo drugi broj «Epulona». Do sljedećeg broja...

Uredništvo

SADRŽAJ

UVOD U BROJ

Milan Radoševi : Kultura - oplemenjivanje duha

7

GOST BROJA

Milan Rakovac: K.undK. nostalgija ili utopija Mitteleuropa 9

NACIONALNA POVIJEST

Željko Cetina: Prilike u Istri za vrijeme Rimskoga carstva 15

Ivan Žagar: Prve slavenske (hrvatske) zajednice u Istri i njihov odnos prema autohtonom stanovništvu 22

Sanja Banko: Književnost hrvatskog latinizma 27

Slavica Tobok: Istarske differentie 32

Dragan Živkovi : Slavonija i Osmansko carstvo 36

Martina Batel: Glazba u Hrvatskoj po etkom 80-ih ili «novi val» 42

SVJETSKA POVIJEST

Jelena Costantini : Kretsko - mikenska kultura 49

Luka Tidi : Indija – svjetsko egoisti ko udo ili koktel okolnosti 55

Mladen Brš i : Miyamoto Mushashi 61

Saša Ergoti : Novi Zeland i Mauri 65

Mihovil Dabo: Stvaranje Orijenta 69

POVIJESNI KOLORIT

ISHA-PULA

ISHA-Pula: ju er, danas, sutra 75

INTERVJU

Romina Jagar: Dr. Miroslav Bertoša o projektu Istarske enciklopedije 76

OBLJETNICE

Marija Vukovi : Stolje e zgrade Filozofskog fakulteta u Puli 78

Marlena Laki : etrdeset i pet godina postojanja Državnog Arhiva u Pazinu 80

Roberta Cvek: Pad Carigrada 1453. 82

Mladen Majuševi : Stotinu godina od prvog leta bra e Wright 84

SADRŽAJ

ISTARSKA BAŠTINA

Mario Miletic : Motovunski zavaj	85
Ozren Catela: Balota i Rakalj	89

SMIJEŠNA STRANA POVIJESTI

Tomislav Sergo: Citati	92
------------------------	----

RECENZIJE KNJIGA

Nataša Knezović	94
-----------------	----

IN MEMORIAM

Dr. Eduard Šali	96
Andrej Komac	97
Slaven Skoko	98

CONTENT:

SUMMARIES OF WORKS

(CROATIAN) NATIONAL HISTORY

Željko Cetina: Opportunities in Istria as part of the Roman Empire	20-21
Ivan Žagar: First Slavic (Croatian) communities in Istria and their relationship with Native population	26
Sanja Banko: Latin literature in Croatia	31
Slavica Tobok: Istrian differentias	32
Dragan Živković : Slavonia and the Ottoman Empire	41
Martina Batel: New wave in Croatian music in the beginning of the 80's	46

WORLD HISTORY

Jelena Costantini: Cretan-Mycenaean culture	54
Luka Tidić : Indian culture - world egoistic miracle or a cocktail of coincidences?	60
Mladen Bršić : Miyamoto Mushashi	64
Saša Ergoti : New Zealand and the Maoris	68
Mihovil Dabo: The creation of Orient	72

KULTURA – OPLEMENJIVANJE DUHA

U medijima, na ulici, u razgovoru s prijateljima esto ujemo pojam «kultura». Tako se ona upotrebljava od fraza «Nemaš ni malo kulture.», do «Ta zemlja je gotovo bez kulture.», ili pak «Ta kultura vrlo dobro uspijeva na mediteranskom podruju.» Što je to kultura i kada je nastala?

Postoji više tuma enja tog pojma i sva nam se, ovisno o kutu gledanja, mogu initi pravilna i istinita; pravi socio-historijski rašomon modernoga tipa. Ve je znameniti rimske govornik Ciceron zapisao: «Filozofija je obra ivanje duha.»¹. Nakon propasti Rimskog Carstva rije civilizacija poprima jednako zna enje kao i kultura. Tek su mnogo kasnije, u 19. stoljeu, pojedini autori poeli razlikovati kulturu od civilizacije, tako da je prvi pojam preuzeo duhovno, a drugi materijalno zna enje. Takva diferencijacija zna enja dovela je do daljnje razlikovanja tih dvaju pojmova pa se izme u dva svjetska rata pod kulturom podrazumijevaju normativna na elu, vrijednosti, ideali, odnosno duh, dok se civilizacija smatra skupom tehni kih i prakti nih znanja². Antropolozi su, naprotiv, kulturu povezivali s primitivnim plemenima, odnosno s nerazvijenim društvima. Njema ki povjesni ar Wilhelm Mommsen možda je bio najbliži istini kada je 1951. godine izjavio: «Danas je ovjekova dužnost da civilizacija ne uništi kulturu ni tehnika ljudsko bi e», nagovještavaju i tehnološki *boom* druge polovice 20. stolje a.

Dakako, postoje još mnoge teorije i shva anja kultura, civilizacija i njihove me usobne isprepletenosti, ovisno o širini smisla. injenica je da su civilizacije nastale zahvaljuju i razvoju primitivnih kultura, prvo njihovim raslojavanjem pa ujedinjenjem i preuzimanjem njihovih dostignu a. Kulture su, dakle, najstarije i temeljne odrednice budu eg razvoja ovje anstva. Kako bi ih što bolje shvatili treba krenuti od korijena i povezati tako vremenske variable s podatcima koje nam pruža moderna znanost u cjelini.

Kultura, u širem smislu, predstavlja sveukupnost materijalnih i duhovnih vrijednosti koje je kroz povijest stvorio ovjek kako bi lakše savladao prirodne sile, unaprijedio proizvodnju i olakšao društvenu komunikaciju. Još je pra ovjek morao po eti kultivirati svoje nagone (*lat. colo*, 3. *colui*, *cultum*, *obra ivati*³) kako bi se prilagodio teškim uvjetima života. Tako je ovjekov predak, «*homo habilis*» (spretni ovjek), prije gotovo 1 900 000 godina po eo izra ivati kamenom oru e. Logi kim zaklju ivanjem došao je do rješenja koje mu je olakšalo život u nesmiljenoj borbi za opstanak. Njegov nasljednik, «*homo erectus*» (uspravni ovjek), oko 1 600 000 godina pr. Kr. otišao je korak dalje te po eo koristiti vatru i obra ivati kamen metodom okresivanja. Otkri e vatre bilo je od goleme važnosti: njome se branio, grijao i pripremao hranu, a ona mu je omoguila stalno stvaranje novih predmeta. Bila mu je glavni životni saveznik. Navedeni praljudi mentalnom metabiozom utirali su put višem razvoju kulture, prvo «*homo sapiens neanderthalensis*», a zatim i ovjeku - «*homo sapiens sapiens*» (umnom ovjeku).

Najbitnija zna ajka umnog ovjeka jest to što je on razumno i društveno bi e, odnosno, kako kasnije zaklju uje gr ki filozof Aristotel, «*zoon politikon*» (društvena životinja). Posjeduje sposobnost poimanja, su enja i zaklju ivanja, povezuje prostor i vrijeme, i na napredan na in može komunicirati sa svojom vrstom. Me utim, neke vrline postale su mane. Prvi u estali susreti me u ljudima doga ali su se na raskrižjima puteva gdje se odvijala «pionirska trgovina», razmjena hrane, odje e i kamenog oru a. Do tada naviknut na puko preživljavanje i zadovoljavanje najosnovnijih potreba, ovjek je u novonastalim uvjetima spoznao novu materijalnu dimenziju koja je probudila u njemu zavist i mržnju prema onom koji posjeduje više⁴ te otvorila put tzv. zakonu ja ega. Taj e se zakon, u raznim oblicima, manifestirati sve do

¹ «*Cultura animi philosophia est.*»

² Takvo mišljenje zastupao je njema ki ekonomist i sociolog Alfred Weber (1868. – 1958.).

³ Tako er zna i i težiti, gojiti, njegovati, brinuti se, skrbiti... Naj eš e se upotrebljavao kao glagol koji se veže uz pojma obrade zemlje.

⁴ Ve su gr ki filozofi upozorili na taj fenomen upotrijebivši rije «*diaballein*» u zna enju *klevetati* (, *diabolos*, onaj koji kleve e). Kasnije su latini upotrebljavali rije «*diabolus*», *vrag* (zlo u samom ovjeku).

današnjih dana. Presudan zna aj za razvitak ovje anstva i unapre enje kulture imali su i prirodni preduvjeti, ponajprije reljef i klima. Ne udi stoga podatak da je siloviti napredak po eo nakon posljednjeg ledenog doba, 10 000 godina pr. Kr., upravo na podru ju plodnih nizina velikih rijeka Eufrata i Tigrisa, na podru ju Srednje Amerike, zapada Južne Amerike, sjeveroisto ne Afrike i isto ne Azije. Ondje, nakon tisu a godina stjecanja iskustava, ovjek po inje razvijati radne djelatnosti namijenjene proizvodnji hrane, evoluiravši tako od parazitskog na ina života koji se sastojao od lova na životinje i skupljanja jestivog bilja. Nešto kasnije, po inje se baviti i sto arstvom. Riješivši primarna pitanja prehrane u svakom je pogledu mogao nesmetano razvijati sekundarne kulturne proizvode.

U relativno povoljnim i sigurnim uvjetima stanovništvo se pove avalo, a zajednice su se geografski širile i ujedinjavale. Izum pisma, koji je nastao oko 3 500. pr. Kr. zbog gospodarskih i organizacijskih potreba sve složenijeg i hijerarhijski raslojenijeg društva, otvorio je tako er mogu nost vrš e integracije populacija istoga govornog podru ja, što je rezultiralo pojavom prvih civilizacija. Indoeuropske migracije preko egejskog podru ja dolaze u Europu krajem 3. tisu lje a pr. Kr. Prometni pravac tih seoba bio je od krucijalne važnosti za razvitak drevne Gr ke. Sofoklo, Euripid, Sokrat, Platon, Aristotel, Pitagora, Tales samo su neka od imena na ijim e se radovima temeljiti budu a književnost, filozofija i matematika. Niti anti ki Rim i njegova pobjeda nad Gr kom nisu mogli ugasiti taj intelektualni žar koji je kulturu iznio u visine. Poznata je izreka: «Pobjije ena Gr ka osvojila je Rim!»⁵. Rimljani su od Grka preuzeli kulturni «kalup» i pomo u njega veli ali mo Republike, odnosno Carstva. Vojno, upravno i tehni ki nadmo na rimska država pokorila je gotovo itavu Europu - populacije na nižem stupnju razvoja naj eš e su prihva ale novu vlast koja je sa sobom nosila napredak. Me utim, niti jedan državnopravni sustav nije savršen pa je tako i Carstvo propalo, nakon ega slijedi razdoblje koje se u povijesti naziva srednjim vijekom.

esto se uz srednji vijek veže, možda neprimjeren, pridjev mra ni, ali postoji i razlog tomu. Naime, propaš u Rimskog Carstva, nositelja kulture i napretka na svim podru jima života, supremaciju preuzimaju barbari, a anti ke pisce od zaborava spašavaju crkveni samostani u kojima se njihova djela prepisuju. Ipak, mnoga anti ka djela Crkva, kao najutjecajniji imbenik u razvitu društva srednjega vijeka, ne odobrava. Ona predstavljaju opasnost u dogmatskom svjetonazoru krš anskog nauka: središte svega je Bog, a ovjek mora odgovore na sva pitanja prona i u vjeri. Od pamtvijeka je ovjek imao potrebu da u nešto vjeruje, bilo u duhove predaka, u duhove prirode ili u bogove sa Olimpa. Ali, kako se duhovno razvijao, a s time i materijalno, želio je protuma iti neka pitanja na koja mu vjera nije mogla dati konkretan odgovor.

Tek je humanizam, krajem 14. stolje a, obnovom gr ke i rimske kulture, postavljanjem ovjeka u središte zbivanja i opiru i se zamisli da razumske injenice moraju biti podre ene vjerskim na elima, zapo eo kulturnu i gospodarsku revoluciju te pripremio teren za renesansu i ulazak u novo razdoblje - novi vijek. Nakon 10 stolje a mirovanja znanost se po elu ubrzano razvijati i rješavati prakti ne probleme važne za razvitak društva. Istovremeno, europska se civilizacija susrela sa onom Sjeverne i Južne Amerike. Tehni ki nadmo niji Europljani postavili su se kao kolonizacijske sile u novootkrivenim zemljama nemaju i poštovanja prema kulturama koje su se razlikovale od njihovih. Ta su osvajanja i gomilanje bogatstava na tu i ra un omogu ila daljnji razvoj naprednih europskih država ije relikte i danas možemo prona i u svjetskoj ekonomiji. Proces globalizacije vezan za 20., sada ve i 21. stolje e, u inio je od zemaljske kugle «globalno selo» u kojoj se razlike me u kulturama sve više smanjuju. Ho e li se uskoro obistiniti mišljenje jednog od najve ih francuskih filozofa 20. stolje a, Raymonda Arona koji smatra da ulazimo u fazu samo jedne civilizacije, ostaje za vidjeti. Ho e li se uspjeti prona i univerzalna formula kako bi se prevladale nesuglasice me u kulturama u svrhu op eg napretka i blagostanja? Nadamo se samo da e politi ko-gospodarske aspiracije odigrati sasvim sporednu ulogu u tome.

⁵ U originalu: «Graecia capta ferum victorem cepit et artes // intulit agresti Latio.../Zarobljena je Gr ka zarobila divljeg pobjednika i unijela umjetnost u divlji Lacij. (Horatius, *Ep. II. 1*, 156.)

K.undK. NOSTALGIJA ILI UTOPIJA MITTEUROPA

Što zna i, kada «padnu granice», multikultura i pluralizam i plurilingvizam u Istri, i oko nje? Zna i ponajprije i ponajviše to, da bi svi ambijentalni jezici i kulture bili u formalnoj i suštinskoj ravnopravnosti. Zna i i to da bi svi govorili i susjedni jezik (jezike) uz svoj. Zna i i to da bi sve jezi ne, kutularalne skupine u slobodnom prožimanju prelazile, ulazile jedna u drugu. Zna i napisljetu i to, da bi postupno ovdje nastao jedan svenacionalni, multikulturalni ambijent, Demos a ne Nacion kao sažetak svekolikosti a nikako ne negacije svih tih razlika, kultura, jezika, a najmanje pak pretapanja (asimilacije, upijanja) jednih kultura i jezika u druge – što je ovdje op eraširena praksa, barem tamo od 1848. kada ta asimilacija prestaje biti spontana, dakle povjesna, razumljiva, nego se preobražava u programsко, plansko negiranje, kulturno nasilje jedne kulture nad drugom. Stavio sam u navodnike kad «padnu granice»; jer kad granice «padnu», doduše, ne e nas više zaustavlјati grani ari i carinici, ali povjesne, kulturne, lingvisti ke granice, napose pak mentalne i emotivne granice me u nama, ostaju i dalje. Uvjerio sam se u to prelaze i višekratno iz Austrije u Italiju, ili iz Austrije u Njema ku, ili pak iz Njema ke u Francusku...

Jedan je od odgovora na recentne procese europskih integracija, koje zapravo ine samo savez nacionalnih država, koje zadržavaju svoj integritet i suverenitet gotovo nedotaknutim, u svakom je slu aju euroregionalizam, preciznije, stvaranje me unacionalnih, prekograni nih regija. Osobito pak takvih regija izme u povjesno, kulturno, etni ki razli itih pa i interesno rivalskih regija, kakva je u prvom redu Istra. Jer, upravo u širem istarskom ambijentu, od Alpa do Jadrana, od Piave do Rje ine, susre u se tri etni ka oceana Europe – Germani, Romani i Slaveni. I ako se negdje može, a rekao bih i mora, okušavati, primjenjivati formula sutrašnje Europe koja postaje naša Domovina, a sadašnje domovine postaju Zavi aji (Vaclav Havel), onda je to baš u ovom megaetni kom susretištu. Nadalje, razlog više za to da se Europa vradi svojoj vlastitoj projekciji Istre kao svog «eksperimentalnog vrta», jest ve postignuta razina duboko ukorijenjene nove convivenze, istinskoga regionalisti koga pluralizma, multikulturalnosti i plurilingvizma, koji je danas ve inski osje aj svakako u najve em, hrvatskom dijelu Istre. Držim da takvo stanje kolektivnog duha preteže i u slovenskom dijelu Istre, kao i u Trstu, bez obzira na to što se euroregionalizam nije politi ki, strana ki, medijski, tamo toliko razvio kao u hrvatskoj Istri.

Da bi se prosu ivalo o Istri 21. stolje a, neizbjježno je obazrijeti se unatrag, jer i prošlost uvjetuje budu nost. Sažeti historijat etnosociopoliti kih odnosa na ovim pograni nim prostorima mogao bi glasiti ovako; sve do propasti Mleta ke republike (1797.) ovdje postoji interetni ka harmonija, sklad gotovo nevjerojatan (u znamenitim koparskim Akademijama, primjerice, patricijski sinovi, mleta ke kulture, moraju još u 16. stolje u u iti «ambe le due lingue slave», dakle i slovenski i hrvatski). Bez obzira na Nazorov protumleta ki mit, pisana hrvatska kultura neprekidno traje i razvija se stolje ima (od 11. do 19. st.) ponajprije na mleta kim posjedima, a ne i u drugim dijelovima Hrvatske, gdje se službeno piše i govori na latinskom, njema kom, ili ma arskom jeziku – ne i na hrvatskome. Na hrvatskome se piše pod Serenissimom; najprije na glagoljaškom podru ju – Modruš, Senj, Rijeka, Krk, Cres i Lošinj, Istra sve do Izole i rnog Kala; a zatim (ali tek od 16. stolje a!!!) u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Hvaru...

Napoleonova osvajanja i gra anski revolucionarni bunt razbudit e nacionalni preporod u Italiji (carbonari, iz kojih e nastati iredentizam), ali i najizravnije pokrenuti okupljanja Južnih Slavena, stvaraju i Ilirske provincije i bude i nacionalnu samosvijest. Uzimam primjer koji jasno ukazuje na pluralizam tog mleta kog ambijenta, kao i gra anskog oslobo enja; Josipa Volti a rodom iz Tinjana, i njegov znameniti «Ricsoslovnik (vocabolario - woerterbuch) illiricskoga, italianskoga i nimasckoga jezika», objavljenoga «u Becsu (Vienna), 1803», dakle zamjetnog anticipatora budu eg Gajevog «ilirskog preporoda», zanimljivo, Volti se katkada potpisivao kao «Joso Voltiggi Istrijanin».

Ali, austrijski centralizam, kao i iredentisti ke negacije slavenstva, rodit e ovdje prvi romansko-slavenski sukob nakon gra anske revolucije 1848., a nacionalne kohezije preobrazit e re enu mleta ku convivenzu u otvoreni sukob, u borbu za teritorij, u negacije, asimilacije, supremacije.

Tu e borbu jasno definirati trš anski militantni iredentist Ruggero Fauro Timeus po etkom 20. stolje a – ovdje ima mjesta samo za jedan narod! Još 1918. javni službeni oglasi u Trstu, izvješeni po gradu – naravno, na strogo odre enim mjestima, pisani su na njema kom, talijanskem, slovenskom i hrvatskom jeziku; formalni doslovni i dosljedni plurilingvizam! Doduše, ta doslovna multikultura ozakonjena je tek nakon modernog izbornog zakona, na temelju kojega e na izborima 1907. Hrvati i Slovenci (njih oko 650 000 naspram oko 350 000 Talijana u Julijskoj krajini) prvi put u historiji ste i i etnopoliti ku ravnopravnost. Da je K.undK. opstala, u Istri bi se, van svake sumnje, bila i razvila i u vrstila romansko-slavenska kohabitacija, ali je dolazak Italije i fašizma, ovdje uspostavio osebujni «fascismo di frontiera», ili «fascismo giuliano», utemeljen na radikalnom rasizmu spomenutog Faura Timeusa i politi kom avanturizmu Gabriela D'Annunzija, «osvaja a» Rijeke. Taj lokalni fašizam spalit e Narodne domove u Trstu i Puli 1920. godine, i najizravnije generirati, nakon dolaska na vlast 1922., rasisti ku ozakonjenu praksu Kraljevine Italije, zakonske dekrete o promjeni imena, prezimena i toponima, ukidanju slovenskih i hrvatskih škola, zadruga, društava,.. sve do fizi kog nasilja squadrista (Squadre d'azione), deportacija i konfinacija slovenskih i hrvatskih intelektualaca, ponajprije sve enika i u itelja. Slijedi etvrt stolje a fašisti kog kulturocida, egzodus oko 120 000 Hrvata i Slovenaca, koji donosi u Drugom svjetskom ratu elemente genocida (fašisti i nacisti spaljuju nekih 400 sela u Julijskoj krajini, odvode u logore nekih 40 000 civila, od kojih se oko 12 000 ne vra a, ubijaju oko 5 000 civila)... Strašna slavenska (nacionalisti ka, prije nego partizanska, komunisti ka) kazna i osveta, po inje ve sa fojbama od jeseni 1943., do svibnja 1945. sa nekih 3 000 do 6 000 žrtava, sa egzodusom biblijskih razmjera, nekih 200 000 do 350 000 mahom Talijana...

Taj interetni ki sukob, nerijetko strovaljen u nacionalisti ki, rasisti ki sraz zakrvljenih neprijatelja, produbio se u ponor, u metafori ku fojbu izme u lokalnih Slavena i Romana poslije Drugog svjetskog rata, uz odgovaraju e razvijanje lokalnih mitomanija, predrasuda, stereotipa. Tako da se ovdje postavlja tek jedno suštinsko pitanje; kako to da je unato povjesnom tom i takvom razdoru baš u Istri «nenadano» uskrsnula ona gotovo «mleta ka convivenza»? Ponajprije, razloge vidim u dubinski usa enoj uzajamnosti, toleranciji, suradnji me u mjesnim etnosima, suodnos razumijevanja kojeg niti stolje e razdora (1848. - 1945.) nije uspjelo potisnuti. Primjerice, znam da su vrsarski fašisti «dopustili» (dobili su pršut i domijanu vina) da im sa strijeljanja «pobjegne» nekoliko partizana. Znam iz osobnog iskustva da smo u Puli još dugo poslije rata štilili i pomagali one naše susjede koje su bježali u Italiju...

Drugi je razlog postignutoj razini ambijentalnog pluralizma ukorijenjen u antifašisti koj «fratelanzi», uzgred, «zastarjeli» naziv «Fratelanza» (bratstvo) danas, koliko znam, nosi još jedino pjeva ki zbor rije kih Talijana! A taj istarski antifašizam apsolutno preteže kod svih lokalnih etnosa, kako onaj povjesni pograni ni antifašizam,

tako još više njegova moderna varijanta, koja je danas istinski demokratska, gra anska opcija protivna svakom totalitarizmu, a iskazala se principijelna antiautoritarnost ve odmah poslije rata, u doba zloglasnog obligatnog «otkupa viška proizvoda», kada je seljak morao prodati sve, ni zašto; pa je završio u zatvoru jedan bodul koji je zapjevao «druže Tito, bila ljubi ice, tebi ulje, a meni koš ice», i jedan iz Barbanštine koji je u oštariji reka «da a Buoh hita šajete na njegove brajde, neka hita na Brione, tamo ni intrade». Ranije, u Italiji, isto tako, kada je hrvatski jezik bio zabranjen, pak bi naši mladi i zakantali «La korente 'letrika že korente forte, ki toka vila Rahovci, perikolo di morte»...

Ta, dakle, uzajamna tolerancija, ta convivenza, bila je u Istri i naokolo uvijek duboko usa ena, pa ako i ne ja a od svih naših višestranih nacionalizma, patriotizama, rasizama, šovinizama, fašizama ili komunizama, bila je barem jednako jaka; i uvijek je na kraju pobje ivala. Taj duh convivenze buknuo je u hrvatskoj Istri devedesetih godina svom svojom izvornom, intuitivnom silinom, i postao svijetla to ka u mraku balkanskih ratova; pamtim zapis istarskog asnika, koji je ratovao u Lici, kako je njegova brigada zauzevši neko mjesto u «Oluji», najprije zaštitila imovinu i malobrojne ljude koji su ostali...

Istarski regionalizam izravna je posljedica pobrojanih initelja, smatram to posve uvjereni, kako tradicijske antiautoritarne, napose, convivenze, tako i tog povijesnog koliko i idejnog, filozofskog antifašizma. Kada se govori pak o budu nosti Istre, o Europi, o manjinama, o bezgrani ju; onda najprije moramo voditi ra una o tim i takvim tradicijama, o našim povijesnim datostima.

Ali, Istru u, dakako subjektivno, ovdje jasno teritorijalno i kulturno definirati; Istra, po mom sudu, nije niti «povijesna Istra» koja uklju uje Kvarnerske otoke, Volosko, Kastav (ali ne i Rijeku), Kozinu (ali ne i Diva u), Milje (Muggia), ali ne i Trst. Istra kako ju kulturno, emocionalno i mentalno, doživljavam u svakom slu aju se poklapa sa negdanjim Austrijskim primorjem (Oestereichische Kuestenland), odnosno negdanjom Julijском krajinom (Venezia Giulia)...

Istra pak u europskom ujedinjenju (kada i Hrvatska postane lanicom Europske unije), i tu posve prihva am ideje koje zastupa predsjednik regije Friuli Venezia-Giulia Riccardo Illy, proteže se i preko So e i Piave, i do Rijeke, i sve do austrijske Koruške,.. ali, smatram da se ona širi i na Prekmurje i Me imurje, kao i niz Jadran...

Zamislite Istru sa formalnim, doslovnim i dosljednim višejezištvom, Istru u kojoj su službeni jezici, kao u vrijeme K.und K., hrvatski, slovenski, talijanski, iribirske, furlanske, crnogorske,.. – koji se, jama no, svi stapaju ne više u lingua franca istrovenetskog dijalekta, makar je i on i te kako živ i posve naš, nego u novom «latinskom», u ameri ko-engleskom digitalnom vokabularu skra enica. Govorim ovdje, dakle, o OZAKONJENJU PLURILINGVIZMA, govorim ovdje o svekolikoj legalizaciji legitimizma, dakle iskonske humanisti ke pravice, a ne više samo formalne, sudske pravde.

Govorim ovdje ponukan «fenomenom» da je u Istri 1991. bilo oko 43 000 deklariranih «Istrijana» ili «Istrana», a da ih je 2001. ostalo tek oko 7 000! Kako to? U biti se ništa dramati noga nije dogodilo ni 1991., niti pak 2001.; jer biti Istrijan uklju uje u se hrvatstvo, ili talijanstvo, a ne negira ih. Biti Istrijan zna ilo je i zna i biti Europljanin, biti i onaj drugi, biti nadnacionalno usmjeren, težiti da iz okupljenih Naciona nastane svenacionalni, pardon, višenacionalni, višekonfesionalni, pluralisti ki Demos. Zašto su onda «nestali» Istrijani? Istra regija u Europi regija, me utim, ostala je pusta sanja. Europa je odustala od euroregionalizma baš zato što on prijeti samoj srži postoje e dominante Nacija-Država, a onda su se redom radosno od toga otresli i Hrvatska, ali i politi ka, strana ka hijerarhija istarskih regionalista. Postoji i jedan ozbiljan razlog tom

«zamoru euroregionalizma»; on, u relevantnim socijalnim skupinama, na žalost nije zahvatio Koper i Trst, ili još i Rijeku, kao što je Pulu i hrvatsku Istru.

Euroregionalizmu kao spasonosnoj formuli koja nas može povezati kad «padnu» granice, alternative jednostavno nema; tim više što vidimo kako se uz bujanje euroregionalizma i multikulturalnog koncepta, posvud oko granica opet bude pograni ni nacionalizmi, ili rasisti ki «regionalizmi», ili populisti ki «pokreti»; i u Austrijskoj Koruškoj, i u Trstu, i u Kopru, ali i sa hrvatske strane granice. Naravno, rije je ovdje o povijesnim procesima, rije o tome da su Gordijski interetni ki, pograni ni vor, poput Aleksandra Makedonskog, ovdje pokušali ma em prerezati i talijanski fašisti, i jugoslavenski komunisti, sa katastrofalnim posljedicama po sve nas, a ne samo po njih, a tajna tog vora, tog zamršenog interetni kog uzla niti je u presijecanju, a niti u razuzlavanju; taj naš vor, taj grop treba i dalje mrsiti, zavezivati i dovezivati uvijek nove elemente, koji su ve tu, u nama, me u nama: Jer ve sutra jednako «autohtonii» poput nas bit e i novodošli ljudi iz Azije i Afrike i Isto ne Europe, koji danomice hrle na Zapad, ovuda uz nas, mimo nas, a sutra e ovdje i ostajati, i dobrodošli...

Rekoh u naslovu, nostalgija K.undK. – Utopija Mitteleuropa; jer, vratiti u praksu, ozakoniti svekolika naša iskustva iz Carevine, zna i i postvariti sutra tu neku «neohabsburšku» Mitteleuropu. To je posve «realna Utopija», dakle ne više samo «mjesto kojeg nema», što ta rije doslovno zna i na starogr kom, nego interesno povezivanje ovih krajeva, koji su jednom ve bili tako povezani...

Bareljef iz krstionice Splitske stolne crkve, najvjerojatnije iz 11. st. Prikazuje vladara na prijestolju s krunom na glavi te križem i vladarskom kuglom u rukama. Stoje i lik predstavlja dostojanstvenika, a lik u leže em stavu podanika na njegovu dvoru.

PRILIKE U ISTRI U VRIJEME RIMSKOGA CARSTVA

U drugoj polovici prvog stolje a pr. Kr. zapo inje sustavno naseljavanje rimskog stanovništva na istarski poluotok, neposredno prije velike prekretnice kada Rimska Republika postaje Carstvo. Danas još postoji dvojba je li Carstvo zapo elo 27. pr. Kr. kada je Oktavijan od Senata dobio po asni naziv *Augustus* ili možda, etiri godine ranije, kada je Oktavijan izašao kao pobjednik bitke kod Akcija.

No, bilo kako bilo, valja spomenuti da je August upravo 27. pr. Kr. granicu Italije postavio na rijeku Rašu. Zapadni dio Istre, od Raše, pripojen je zajedno s Venecijom tzv. desetoj regiji Italije.⁶ Isto ni dio Istre kasnije je pripojen Iliriku. Ova je granica na Raši bila i granica Histra i Liburna te se kao takva dalje održala sve do 11. stolje a.

Budu i da je tema ovog broja asopisa *Kultura: doticaji i prožimanja* u ovom radu e se dati naglasak na utjecaj, prije svega, rimske kulture na Istru, ali i ostalih kultura s kojima je istarski poluotok bio u doticaju.

Nakon pobjede nad Histrima 177. pr. Kr., Rimljani nisu odmah zapo eli sa romanizacijom Istre, ve su na poluotoku «uspustavili mrežu vojnih postaja duž obale, kako bi nadzirali dužobalni plovidbeni pravac...»⁷

Po etak romanizacije zapo inje dakle u doba kada je konzul bio Oktavijan. Najvjerojatnije da su planovi za osnivanje kolonija u Puli, *Colonia Pietas Iulia Pola*⁸, i Pore u, *Colonia Iulia Parentium*⁹, pokrenuti ve za Cezara, ali je sama fizi ka izgradnja zapo eli nekoliko godina kasnije, nakon što se Cesarov posinak Oktavijan obra unao sa cezaroubojicama i zavladao samostalno Rimskom državom.

U tih 130-ak godina, koliko je prošlo od pokoravanja Histra do osnivanja kolonija i municipija, na poluotoku su glavnu ulogu u približavanju dviju razli itih kultura imali trgovci koji su jedini bili zainteresirani za taj prostor - po eli su stvarati civilni život oko rimskih vojnih logora.

Centri romanizacije u Istri u carsko vrijeme bile su kolonije Pula i Pore . U kolonije je rimska vlast naseljavala naj eš e islužene vojnike. «Kolonija je bila samoupravna gradska op ina, zajednica punopravnih rimskih gra ana, s ustanovama i inovnicima koji su po djelokrugu rada, na inu biranja i imenovanja bili sli ni državnim inovnicima, naravno s ovlastima unutar podru ja kolonije.»¹⁰ Kolonije imaju i vlastiti ager, poljoprivredno zemljište oko grada. Ager kolonije u Puli bio je na podru ju od rijeke Raše do Limskog kanala, a pore ki od Limskog kanala do rijeke Mirne. O velikoj naseljenosti agera svjedo e nam i mnogobrojne *villae rusticae*.

Lokalno je stanovništvo s ograni enim rimskim gra anskim pravom živjelo u municipijima. U histarskom dijelu Istre takvi municipiji jesu *Aegida* (Kopar) i *Nesactium* (Viza e), dok na liburnskom dijelu postoje *Alvona* (Labin) i *Flanona* (Plomin). Doma e stanovništvo nije smjelo živjeti u kolonijama, ali im dolazak u koloniju nije bio zabranjen. Upravo na najslabije romaniziranim podru jima, unutrašnje i sjeverne brdovite Istre, žive starosjedioci sve do 3. stolje a poslije Krista.¹¹

Kao tre i sloj rimskog društva bili su robovi – naj eš e zarobljenici u ratovima, ali esto i dužnici koji su na odre eno vrijeme morali raditi kako bi vratili dug. Robovi nisu

⁶Darko DAROVEC, *Pregled istarske povijesti*, Pula 1997, 19.

⁷Robert MATIJAŠI , *Anti ka Pula*, Pula 1996., 35.

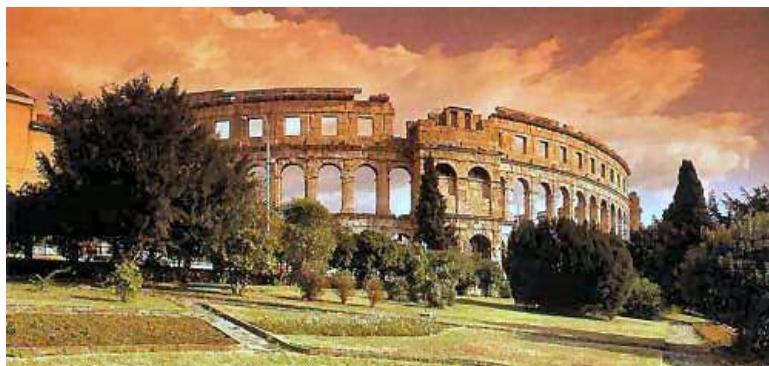
⁸ Plinije Stariji donosi naziv za Pulu. Mate KRIŽMAN, *Anti ka svjedo anstva o Istri*, Pula 1997., II. prera eno i dopunjeno izdanje, 271.

⁹ Naziv, tako er, donosi Plinije Stariji. *Isto*, 271.

¹⁰ R. MATIJAŠI , *Anti ka Pula*, 39.

¹¹ Alka STARAC, *Istra od Epulona do Dioklecijana*, Pula 2002., 125.

imali gra anska, ni politi ka prava, «a to se u imenskom obrascu zrcali u injenici da su nosili samo jedno ime¹², svoje osobno ime»¹³. Danas jedan od stereotipa rimskog vremena jest taj da su Rimljani na najgore na ine postupali sa robovima. Istini za volju, bilo je onda, kao i danas, razli itih ljudi, pa je i svaki robovlasmik druk ije postupao sa svojim robovima, ali u na elu nije bilo u interesu vlasniku da svoga roba izgladnjuje, tu e i maltretira jer mu takav jednostavno nije potreban. Rob je potreban za rad, radi poslove u poljoprivredi, obrtu ili kao sluga kod bogatih rimskegra ana. Ako bi se pokazali kao sposobni radnici, vlasnik ih je postavlja i za voditelje imanja. Vlasnici su znali svojim robovima davati slobodu ili je i sam rob vlastitim novcem mogao kupiti slobodu (ali ne i rimskegra ansko pravo). Danas su robovi iz vremena Rima poznati i kao gladijatori koji se u amfiteatrima bore «za goli život» protiv lavova ili pak me usobno. I u Puli postoji takav amfiteatar (Arena) gdje su se održavale priredbe sa gladijatorima.

Najpoznatija gra evina iz vremena Rimskog Carstva – pulski amfiteatar, 1. st. po. Kr.

Kasnije, u 1., a osobito u 2. st. zbog sve manje osvaja kih ratova u Rimskom Carstvu bilo je i manje zarobljenih neprijatelja. Budu i da nema zarobljenika manji je i izvor robova, a samim tim robovi imaju ve u cijenu jer su se morali uvoziti. Vlasnici zemlje po eli su robovima davati zemlju koju vode samostalno uz obavezu da daju gospodaru dio uroda. Takvi se robovi nazivaju *servi casati* (oku eni robovi).¹⁴

Gospodarstvo Istre temeljilo se, prije svega, na proizvodnji maslinova ulja i vina te vune. Posebno je cijenjen i bijeli istarski kamen (postojali su mnogobrojni kamenolomi, od kojih je danas najpoznatiji onaj u Vinkuranu *Cave Romane* iz kojeg se dopremao kamen za izgradnju pulske Arene). U gradovima se razvio obrt. U Fažani i u ervaru kod Pore a postojale su radionice za proizvodnju amfora. Amfore su služile za transport ulja i vina. Budu i da su bile i ozna ene znakom radionice u kojoj su bile proizvedene, lako ih se može prepoznati, pa su takve, izra ene u Fažani i ervaru, prona ene u Panoniji, sjevernoj Italiji, pa i u Rimu.

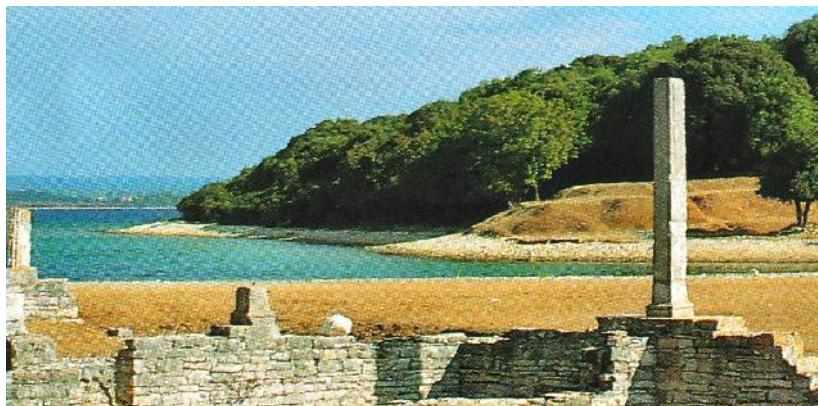
Trgovina je, kao što je prije bilo navedeno, prva doprinijela razvoju romanizacije istarskog poluotoka. Za trgovinu je bitna dobra povezanost izme u razli itih krajeva. Tako i u Istri postoji cesta *via Flavia* koja je išla smjerom: Trst (*Targeste*), Kopar, Ponte Porton, Pore , Limski kanal, Bale, Vodnjan i ulazila je u Pulu kroz Dvojna vrata. Druga cesta išla je iz Pule prema Nezakciju, pa dalje do Trsata (*Tarsatica*). Iako veoma dobre rimske ceste, u razvoju trgovine nisu imale primarnu ulogu. Glavni je put trgovine u Istri more, kao i drugdje na Mediteranu (sve do novog vijeka). Plovni put, na Jadranu, prema sjeveru, prema Akvileji, bio je uz isto nu obalu, pa su tako veliku ulogu imali Pula i Pore . *Colonia Pietas Iulia Pola* je bila sve do kraja 5. st. veoma važna rimska luka, prije svega, zbog geografske pozicije na kojoj se smjestila. Dobro zašti ena luka, u zimsko doba, u vrijeme kada se ne plovi, primala je mnoge brodove kako bi se smanjila mogu nost brodoloma. Plovidbe bi zapo injale opet na prolje e – ovisno o meteorološkim uvjetima, ali i o politi kim prilikama.

¹² O rimskoj onomastici vidi kod Robert MATIJAŠI , *Uvod u latinsku onomastiku*, Pula 2002., 57.

¹³ *Isto*, 70.

¹⁴ Miroslav BRANDT, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvijeta*, Zagreb 1995., 10.

Centri trgovine u Istri bili su Pula i Pore . U kolonijama postoje tržnice gdje dolaze ljudi iz okolnih mjesta (naj eš e poljoprivrednici) prodavati svoje proizvode i kupovati proizvode koji se proizvode u gradu. Na gradske tržnice dolazili su i trgovci s razli itih podru ja Carstva kupovati cijenjeno istarsko maslinovo ulje, ali i prodavati robu koja se dovozila sa Dalekog istoka, prije svega, mirodije i nakit, iz Egipta pšenicu, a iz Sirije staklo¹⁵.

Ostaci rezidencijalnoga kompleksa na Brijunima

rimskih gra ana.¹⁶ Takvih ljetnikovca bogatih rimskih gra ana i senatora ima mnogo na prostoru od Barbarige do Medulina gdje su nedavno i prona eni ostaci jedne vile.

Do sredine drugog stolje a vlada u Rimskom Carstvu *Pax Romana* (unutarnji mir). Ve u 1., ali naro ito sredinom 2. i u 3. stolje u gospodarstvo i trgovina jako slabe, unutar države javljaju se sve ve i nemiri, granice Carstva po inju pritiskivati Germani. Tako je car Karakala 212. bio primoran svim stanovnicima dodijeliti rimsko gra ansko pravo. Razlika po politi kom pitanju me u Rimljanim i lokalnog stanovništva nestaje (sve više se po inju stvarati imovinske razlike). U to vrijeme po inju se širiti štovanja razli itih božanstava s Istoka. Posebno je bilo štovano božanstvo Mitre koje je došlo iz Egipta. Tako er, u to vrijeme po inje se širiti i krš anstvo koje zagovara poniznost, strpljivost, oprاشtanje... Takva jedna religija koja zagovara jednakost ljudi najviše se svidjela onom najnižem sloju ljudi – robovima, ženama i djeci.¹⁷ Krš anstvo se najprije širilo u gradovima, a tek kasnije u okolnim seoskim krajevima. Prvi krš ani tajno su se sastajali u ku ama – bili su me usobno jako povezani. Prve takve zajednice na podru ju Istre nastale su u Pore u.

Još jedan stereotip Rimskog Carstva je taj da su Rimljani progonili krš ane zbog toga što imaju drugu vjeru, što štuju neko novo božanstvo. Što se ti e religije Rimljani su bili veoma tolerantni, pokorenim narodima dopuštali su da štuju vlastite bogove, ali obavezno su se morali pokoravati Jupiteru – glavnom božanstvu Rimske države. Problem s krš anima je bio u tome što krš anstvo zagovara jednoboštvo, ne priznaje druge bogove (1.BZ «Ja sam Gospodin Bog tvoj: Nemaj drugih bogova uz mene»). Budu i da se krš ani nisu željeli pokoravati rimskim državnim božanstvima i careve priznavati kao božanstva,

Istok je u anti ko vrijeme bogatije podru je od Zapada. U Rimsko Carstvo dolaze mnogi vrijedni ukrasi s Istoka na sam dvor, ali predmete s Istoka kupuju i bogati rimski gra ani. Takav jedan predmet iz Sirije prona en je i na Brijunima gdje je bio rezidencijalni kompleks, sa bazenom, ribnjakom, vo njakom i maslinikom, najbogatijih

¹⁵ Skupina autora, *Povijest svijeta*, Zagreb 1990., 264.

¹⁶ R. MATIJAŠI , *Anti ka Pula*, 205.

¹⁷ Robert MATIJAŠI , Istarska Danica 2001, *Svakodnevni život u Pore u u vrijeme biskupa Maura*, Pazin 2000.,79.

po mišljenju vladaju ih, bili su i protivnici samog carstva, iako su sve ostale zakone poštivali. Progoni samih kršana bili su još izrazitiji zbog toga što su u 2. i 3. st. Rimsko Carstvo potresali mnogi ratovi, vojni porazi..., gospodarstvo je bilo u krizi, pa se morao tražiti krivac takvog stanja. Krivcima su se smatrali kršani. Po eci progona započeli su za Nerona, a vrhunac je bio za vladanja Dioklecijana. Najpoznatiji mu enici s istarskog područja jesu: u Poreč u sv. Mauro, sv. Eleuterije, sv. Projekt i sv. Akolit; u Puli sv. German.¹⁸ Legenda o sv. Germanu govori «...da su mu sudili u amfiteatru da bi ga vojnici potom odveli podalje od grada gdje su mu odrubili glavu.»¹⁹ Konstantin, Dioklecijanov nasljednik, 313. je godine Milanskim ediktom priznao kršanstvo kao religiju, a i sam je postao kršan, te je na neki način sugerirao - ako je car kršan poželjno je da i vi (Rimljani) budete kršani. Car Teodozije je 380. proglašio kršanstvo jedinom dopuštenom državnom religijom.

Nakon proglašenja kršanstva ravnopravnom religijom u Istri se intenzivno počinju graditi crkve i bazilike. Do kraja 6. stoljeća utemeljenje su biskupije u Kopru, Novigradu, Poreču, Cissa(?), Puli i Pištu.²⁰

U drugom i trećem stoljeću u Carstvu je naglo počelo slabiti: smanjila se proizvodnja i vrijednost novca, oslabila je pravna država, povećali su se porezi, pojavile su se korupcija i inflacija, a isto ne granice počeli su pritiskati Germani. Država više ne vodi osvajačke ratove, a samim tim, ni u Italiju se ne donosi velika bogatstva stećena u osvajanjima.

Dioklecijan je bio posljednji imperator koji je uspio vratiti stabilnost carstvu. Proveo je mnoge reforme uključujući i one u državnoj administraciji i teritorijalnoj podjeli.²¹ Nakon Dioklecijana već u promjeni u podjeli Carstva napravio je Teodozije 395. godine podjelivši ga na Zapadno i Istočno Carstvo. Posljednje stoljeće Rimskog Carstva karakteriziraju učestale promjene vladara, nema više onih jakih imperatora kao što su bili na početku carstva.

U drugoj polovici 4. st. provala Germana na području je Rimskog Carstva nije se bitnije odrazila na svakodnevni život u Istri. Seobe su se odvijale sjevernije od poluotoka, pa je etnik Istre ostao isti, a ni gospodarstvo nije doživjelo nikakve posljedice.

Godinu 476. smatra se godinom propasti Zapadnog Rimskog Carstva. Promjena je bila samo politička, formalna, jer jedan gradanin u Rimu, a ni u Istri, nije na svojoj koži osjetio ništa – za njega nije nastupilo novo doba, nastavio je živjeti svojim načinom života.

Kroz cijelo vrijeme carstva u Istri vladao mir što je bio preduvjet za razvoj gospodarstva, poljoprivrede i trgovine. O takvom stanju svjedoči i namjenska inženjeringa da nije pronađen niti jedan natpis koji bi kazivao da je u Istri bila stacionirana rimska vojska.

ak ni pisci tog vremena o Istri ne govore u kontekstu nekakvog nemirnog područja, već štoviše, poznato im je istarsko vino i ulje koje veoma hvaljeno.

U takvoj mirnoj okolini postojao je suživot Rimljana i Histri. Dolaskom Rimljana na ova područja započela je i nenasilna romanizacija histarskog stanovništva. Rimski je način života bio taj koji omogućava bolju budućnost. Rimska država je ta koja nudi zaštitu (vojnu i pravnu), razvoj gospodarstva, jednostavno rečeno, lagodniji način života, a rezultat toga je brza akulturacija Histra. S dolaskom Rimljana na ova područja dolazi i pisana riječ.

¹⁸ Autori, *Snagom duha*, Zagreb 1996., 63.

¹⁹ R. MATIJAŠIĆ, *Antička Pula*, 145.

²⁰ Darko DAROVEC, *Pregled istarske povijesti*, 23.

²¹ U Dioklecijanovo područje Istra je pripala X regija Italia suburbicaria. Skupina autora, *Povijest svijeta*, Zagreb 1990., 275.

Brza akulturacija nije doprinijela i asimilaciji autohtonog stanovništva. Histri i dalje štiju svoja božanstva kao što su Era, Iutossica, Ika, Iria i Sentona, te Jana i Silvana. Iz prona enog natpisa vidljivo je da autohtono božanstvo Iria ima ista svojstva kao i rimska Venera²². Kod osnivanja novih gradova Rimljani ne izmišljaju njihov naziv, već samo postojeći naziv prilagode vlastitom jeziku (pr. Pola: prema legendi Polai – «grad bjegunaca», keltski «pol» - bunar, izvor vode).

Veoma tolerantan i blagi mediteranski mentalitet pokazao je da i dvije kulture, u po etku veoma različite, mogu zajedno živjeti na istom prostoru. Za stanovnike ovog prostora može vrijediti, već dvije tisuće godina, životni moto koji sam mnogo puta čuo za Istranina: «živi i pusti me da živim!».

²² Just IVETAC, *Korijeni istarskih gradova*, Pazin 2002., 109.

OPPORTUNITIES IN ISTRIA AS PART OF THE ROMAN EMPIRE

A more intensive Roman colonization of Istria started at the time when the Roman state changes its form of government from a republic to an empire. With the coming of the Romans to this area a new way of life begins. In the two colonies, *Colonia Pietas Iulia Pola* and *Colonia Iulia Parentium*, lived valid Roman citizens. Each colony had its own ager (farmland). The ager of Pula was stretched from the river Raša to the canal of Lim, and from Poreč to the river Mirna. Smaller properties, in the western part of Istria, were also owned by many rich Romans and senators.

The local Histrian population didn't have the Roman citizens' rights so that they were not allowed to live in the colonies. They lived in the old settlements (e.g. Nesactium) or in the new ones. But it was not forbidden to the native population to come to town (colony); first of all they did come because of trade but also because of other affairs they used to do in towns. The Istrian oil and wine were especially appreciated and they were exported to Pannonia and North Italy.

The Roman army has never been stationed on the Istrian peninsula which showed that there have never been wars in this area nor major rebellions at the time of the Roman Empire. Of course there was discontent towards the governing structures (as well as today). Istria has a very favourable geographical position so that during the invasions of the barbarian populations (the Germans) into the area of the Empire it did not undergo any consequences in the geographical or ethnic sense.

But the colony of Pula did have consequences because of the contact of other cultures with the Histrian culture and vice versa. Because of its well protected harbour a lot of ships placed in Pula's harbour during the winter and bad weather were protected even if they weren't sailing. This way *Colonia Pola* has been a very important trade centre and later also a military port until the end of the Empire.

The non-violent Romanization had a great impact on the Histrian culture. The Roman state was the one offering better and safer life, legal and military protection to its inhabitants, an easier way of living (what was produced could be sold). With the coming of the Romans, the written word came to Istria. The fact that proves that the Romanization was peaceful, as already stated, tells us that with founding of new Roman settlements the old town names were adjusted and not forgotten.

The result of this adjustment was a fast acculturation of the Histrians. The fast acculturation did not contribute to a complete assimilation of the Histrians into the Roman society. The Histrians continued to live in their settlements; they continued to take their own traditional names, to worship their divinities (with the obligation to submit to the supreme state god - Jupiter). After the Constantin's Edict in 313, Christianity began to spread to a large extent, but in the central and northern Istria the pagan believes persisted until the end of the Empire.

Gentle and very tolerant mentality showed that even two at the beginning very different cultures can coexist. In such a peaceful atmosphere the coexistence of the Histrians and the Romans went on through all of the time of the Empire.

PRVE SLAVENSKE (HRVATSKE) ZAJEDNICE U ISTRI I NJIHOV ODNOS PREMA AUTOHTONOM STANOVNOSTVU

Povodom 1200. obljetnice Rižanskog sabora

Ove je godine 1200. obljetnica Rižanskog sabora koji je bio održan uz rijeku Rižanu pokraj Kopra. To je prvi razlog zbog ega sam uzeo ovu temu, dok je drugi taj što je istarsko srednjovjekovlje u maloj mjeri istraženo, pa u na ovaj na in pokušati skrenuti pažnju na ovaj propust generacija hrvatskih povjesniara. Osim nekih izuzetaka, kako sa hrvatske, tako i slovenske i talijanske strane, malo se njih podrobniye primilo ovog kapitalnog razdoblja povijesti poluotoka. Op epoznata je injenica da je izvora za ovaj najraniji dio povijesti istarskih Slavena - Hrvata jako malo, te da povjesniar mora praviti rekonstrukcije događaja na temelju šturih informacija koje su ponuđene samo kao sekundarne informacije. Tako na temelju pisma pape Grgura I. iz 600. u kome on piše salonitanskom biskupu Maksimu da: «Slaveni iz Dalmacije sve više nadiru preko Istre u Italiju»²³ zaključujemo da Slaveni u tom naletu po prvi puta naseljavaju kontinentalni dio Istre. Iz tih prvih vijesti o naseljavanju na poluotok ne može se saznati previše. Slavenski odnosi s autohtonim stanovništвом, kao i kakav je odnos prema njima imala aktualna vlast, još e nam neko vrijeme ostati nepoznanicom. Nakon toga imamo šutnu izvora sve do isprave o Rižanskoj skupštini negdje oko 804. godine, u kojoj su Slaveni već ravnopravni stanovnici Istre. Na temelju događaja opisanih u ispravi smo uspjeli bar djelomično otkriti što se to događalo i u kakvom su zapravo položaju oni bili. Za ovu temu osim lanaka naših povjesniara koristio sam i arheološki prikaz o strukturi grobova koji datiraju iz 7. i 8. stoljeća, pa sam na taj način pokušao dati svoj prilog uvođenju interdisciplinarnosti u povijesnu znanost.

Pregledom literature može se ustanoviti da je prvi val prodora Slavena u Istru bio između 599. i 612. godine. To je injenica s kojom se uglavnom slažu svi autori, iako ima nekakvih odstupanja kada su u pitanju neki stariji talijanski autori. Primjerice C. de Franceschi ide tako daleko da tvrdi kako su prvi Hrvati došli u Istru tek oko 1400. godine. Naime, svatko ima pravo na mišljenje, pa makar i pogrešno.

O tom prvom upadu, o kojem nas izvješćuje papa Grgur I., a zbio se 599. ili 600., znamo da su Slaveni skupa s Avarima provalili iz Dalmacije u Istru. Ušli su negdje iznad Rijeke, a zanimljivo je to što im uopće, kao zapreka, nije smetao 30 metara dug kameni zid koji se protezao od Rijeke do sela Prezida koje se nalazilo na tromeći Hrvatske, Istre i Kranjske. Nakon savladavanja te barijere, dva su plemena imala otvoren put za daljnje napredovanje. Sa poluotoka su preko «*Histriae aditus*», za koji se ne zna sa sigurnošću gdje je, prešli u Italiju i otamo nastavili svoje uobičajene operacije.²⁴

²³ Dane GRUBER, *Povijest Istre*, repr., Zagreb 1924., 13.; Darko DAROVEC, *Pregled istarske povijesti*, Pula 1996., 25.; Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946., 32.; Stjepan ANTOLJAK, "Doseljenje Slavena (Hrvata) u Istru", *Znanstveni skup posvećen Miji Mirković, susreti na dragom kamenu*, Pula 1972., 182.; ISTI, "Problematika najranijeg doseljenja i nastanjenja Slavena-Hrvata u Istri", *Hrvati u prošlosti*, (gl. ur. Stjepo Obad), Split 1992., 43.; Branko MARUŠIĆ, *Istra u ranom srednjem vijeku, arheološki prikaz*, Pula 1960., 15.

²⁴ S. ANTOLJAK, "Doseljenje Slavena (Hrvata) u Istru", 182. - 183. ; "Histriae aditus" je nekakav prolaz, kojim su se barbarske vojske služile za prodor u Italiju. Iako nije sigurno, većina hrvatskih i posebno slovenskih autora smatra da je to Vipavska dolina u slovenskom dijelu Istre.

Sljede a provala Slavena i Avara, ovaj put s Langobardima, zbila se koju godinu nakon prve. Povjesni ari nisu sigurni kada je to to no bilo, ali se naga a da se provala dogodila izme u 601. - 603. godine. Ovaj su put još više palili i plja kali Istarski poluotok. Kao i u prvom naletu došli su samo do primorskih gradova, koji su bili dobro zašti eni bedemima i kulama. ini se da Slaveni više ne krstare po poluotoku samo radi plja ke, ve se polagano po inju naseljavati s ciljem da tu i ostanu. Na njih nas podsje a cesta «*via Sclavenica*», koja je vjerojatno išla negdje iz okolice Pazina do Pore a, kojom su se Slaveni možda služili prodiru i iz kontinentalnog dijela Istre prema moru.²⁵

Tre i upad Slavena u Istru bio je, za razliku od prethodna dva, samostalan te možda i najstrašniji. Po Pavlu akonu oni su toliko oplja kali poluotok, da je to bilo vrijedno žaljenja (... *et eodem anno Sclavi, multis imperfectis militibus, totam Ystriam depredati sunt...*).²⁶ Ima nekoliko spornih godina unutar kojih bi se smjestila tre a provala. Dio se autora odlu ilo za 604., a dio za 611. godinu, iako u zadnje vrijeme ova druga prevladava nad prvom. Za pretpostaviti je da su išli istom rutom kao i u prethodna dva upada, koriste i ve uhodanu «*via Sclavenica*». Name e se zaklju ak da je ovaj zadnji prodor Slavena bio najžeš i njihov prodor preko U ke, a budu i da se poslije u izvorima više ne pojavljuju nikakvi prodori, i njihov posljednji masovni upad takve vrste.²⁷

Istra je u vremenu o kojem govorimo bila pod Bizantskom vlaš u. Uzevši u obzir da su barbari upadali na ovo podru je gotovo kako su htjeli name e se teza da je ta vladavina više bila formalnost no stvarnost. Bizantinci nisu bili sposobni obraniti svoja podru ja od vojno mo njih, ali zato kulturno inferiornijih naroda. Vlast se tako uspjela održati u primorskim, dobro zašti enim, gradovima s romanskim stanovništвом koje je obitavalo unutar gradskih zidina. Prema nekim autorima, u prethodno opisane tri provale novoprdošlih plemena, Slaveni su se malo pomalo naseljavali na osvojenim podru jima s time da su bili odijeljeni od autohtonog romanskog stanovništva samo visokim gradskim bedemima. U prilog tome ide injenica da su na nekim lokacijama u Istri prona eni grobovi koji datiraju iz 7. i 8. st., a prema nalazima prona enim unutra arheolozi su došli do zaklju ka da su u njima sahranjeni pravno slobodni Slaveni. To se prvenstveno vidi po noževima koji su u ranom srednjem vijeku ozna avali slobodnog ovjeka. Analizom konstrukcije grobova, pogrebnih obi aja i lon arskih proizvoda o it je utjecaj romanskog na ina življenja, što nas dovodi do zaklju ka da je došlo do procesa me usobnog fizi kog i kulturnog spajanja ova dva elementa.²⁸ Suživot ih je stolje ima oblikovao tako da ve 804. imamo potpuno druk iju sliku. Romani, koji su ve stolje ima tu, i Slaveni, vjerojatno ve inom Hrvati, se spore. Romani traže svoja prava!

Zar je tu još nekakva snaga, kao protuteža na podru ju istarskog poluotoka? Da, to su oni isti Slaveni koji su kao barbari provaljivali i plja kali. Vjerojatno su tražili zemlju za sebe, neko mjesto gdje e se nastaniti. Iz toga možemo zaklju iti da su ostavili plja ke, te postavili temelje za život u novoj zemlji. Sada ih ima ve puno, obra uju zemlju, kr e šikare, a koliko ih je zapravo, možemo samo pretpostaviti.

²⁵ Na ist. mj., 183.

²⁶ ISTI, "Problematika najranijeg doseljenja i nastanjenja Slavena - Hrvata u Istri", 57.

²⁷ ISTI, Doseљenje Slavena (Hrvata) u Istru, 185.

²⁸ B. MARUŠI , *Istra u ranom srednjem vijeku, arheološki prikaz*, 18. - 20.

Naši su se hrabriji povjesni ari usudili re i da Hrvati u datom vremenu zauzimaju gotovo cijelu Istru, osim primorskih gradova, no onda nailazimo na zanimljivo pitanje koje je postavio još Luka Kirac: «Zašto onda nisu organizirali neku ja u državnu organizaciju, kao što su to napravila bra a po krvi preko U ke?». Izme u opisanih prvih provala do sabora na Rižani prošlo su gotovo puna dva stolje a koliko je trajao proces naseljavanja, stapanja i pokušaja suživota s otprije nastanjenim stanovnicima Istre. U ta dva stolje a imamo gotovo stopostotnu šutnju izvora, pa ne možemo re i što se to no doga alo, iako nas nitko ne može sprije iti da naga amo. Imamo opata Martina koji otkupljuje sužnjeve po Dalmaciji i Istri oko 641. i to opet od zla estih Slavena. Šalje ga papa Ivan IV., rodom Dalmatinac, s puno novaca, da osim zarobljenika pokupi i crkvene relikvije, da ih pogani ne bi uništili.²⁹ Dakle, opat trguje s barbarima. Kakvi su to barbari kad imaju nesmetanu komunikaciju s predstavnikom crkve, te su položaju da diktiraju pravila. Nisu ga mu ili, niti su mu što nažao u inili. To nas opet vra a na zaklju ak da je imao posla s nekim tko je ve eno odre eno vrijeme nastanjen tu, te da ima nekakve diplomatske sposobnosti. To je i dokaz kontinuiteta da su Slaveni ve 40-ak godina nastanjeni s ove strane U ke.

Svije om sam tražio vijesti, ali od tog famoznog Rižanskog sabora ništa. Ne može se sa sigurnoš u re i kada je održan, no 804. se uzima kao to na godina. Taj nam je dokument potvrda da su Slaveni ve jedno duže vrijeme nastanjeni u Istri, ak i s nekim pravima ve im od autohtonog stanovništva.³⁰ Autohtoni Istrani tuže vojvodu Ivana, frana kog upravitelja Istre, da im je ukinuo prava koja su imali za prethodne bizantske uprave. O emu se tu zapravo radi? Vojvoda Ivan je osoba za koju se uop e ne zna otkud je, niti što tu radi. Prvi se puta pojavljuje u tom dokumentu, i više nikada poslije. Neki naga aju da je bio u uskoj vezi s karolinškom kraljevskom ku om, me utim takvu bismo soluciju trebali odbaciti, jer u tom slu aju Istranima ne bi palo napamet buniti se protiv njega. Jedna od zanimljivijih teorija je svakako ona Luke Kirca, no nisam siguran možemo li je uzeti kao to nu. Naime, on tvrdi da je Ivan možda liburnski vojvoda, ovjek narodne krvi. Znamo li da je Liburnija u to vrijeme sezala do Raše i Labina, onda govorimo o Hrvatu. Navodi se u dalnjem tekstu kako je karakteristi no za frana ki sustav nakon što osvoje odre eno podru je, da postave ovjeka narodne krvi kao upravitelja, te tako na lukav na in ostvare stvarnu vlast na terenu. Po toj teoriji Ivan sa svojim Slavenima vrši vojni ku funkciju na granici sa Avarima, pa im on zauzvrat daje zemlju i mnoge druge povlastice. Upravo su te takozvane povlastice razlogom zašto je uop e i sazvana skupština. Latinima ne odgovara to što je relativno skoro naseljen narod u boljem položaju nego li on sami. Bune se da im je vojvoda oduzeo šume, pašnjake, šikare i kule koje su njihovi preci držali.³¹ Kule su gradi i u kontinentalnom dijelu Istre, iz kojih su Latini bili, ili protjerani od strane Slavena, ili su pobegli pred Avarima ili nekim drugim osvaja ima.

²⁹ L. KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, 186. - 188.

³⁰ Autohtono stanovništvo, romani, latini.

³¹ L. KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti*, 57.; *Hrvatski latinisti, iz latiniteta 9. - 14. stolje a, pisci 15. i 16. stolje a*, Zagreb 1969., 60.; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., 125. - 126.;

Uglavnom, te pašnjake i kule koriste Slaveni, a zašto je to tako ne može se sa sigurnošću reći. Kad spominjemo ovaj dokument onda ipak treba pripomenuti mišljenje naših novijih autora poput Ive Goldsteina koji dopuštaju tezu da je bio još jedan val naseljavanja Slavena po Istri koju godinu prije sabora, što uopće ne spominju autori starije generacije, poput Kirca i drugih. Teorija vezanih uz Rižanski placit je puno. Talijanski povjesničari imaju svoju verziju događanja, a analogno tome i slovenski i hrvatski imaju svoju teoriju. Još se uvijek nisu uspjeli složiti, pa je to ujedno zadača koja ostaje na nama mlađima, a koju mi sa zadovoljstvom prihvatomamo. Budući da je ovaj dokument samo kapljica u moru istarskog ranog srednjovjekovlja, teško je na temelju toga izvlastiti neke točne podatke. Jedno je sigurno, a to je ono što nas najviše zanima, isprava Rižanski placit nam potvrđuje kontinuitet Slavena na istarskom prostoru. Ti su Slaveni, ukoliko govorimo o etničkom elementu kod njih, uglavnom oni koji su u kasnijim razdobljima biti nazvani Hrvatima.

Cilj je ovog rada bio opisati prve dodire Slavena s istarskim poluotokom. Kronološki pokušati ometi njihove prve provale preko Učke, tada kao totalnih barbari, koji su ognjem i magijom palili i rušili sve pred sobom, slijepili i strah u kosti gdje god su se pojavili. Tu je zanimljiv trenutak prestanka njihovih osvajanja i nastanjenja na jednom mjestu, preobrazba iz divljaka u radišne ljude koji obrađuju zemlju, kreću šikaru, vrše vojničku službu. Naravno da se otvaraju mnoga pitanja od kojih je zasigurno najzanimljivije ono zašto nisu poput njihovih drugih romansko stanovništvo u istarskim gradovima od slavenskih došljaka koji su se naselili u njihovom neposrednom zaleđu, iako su se te razlike vremenom smanjivale. Sumirajući sve prethodne zaključke, može se reći iako ne sa sigurnošću, da je došlo do kakvog takvog procesa prožimanja ova dva elementa u tim prvim stoljećima za istarske Hrvate.³² Pitanja je puno, a izvora za proučavanje ovog povijesnog razdoblja jako malo. Zbog toga naši povjesničari stalno govore o značaju ubacivanja dospjelih drugih znanosti poput arheologije, toponomastike, etnologije i lingvistike, kako bi se na temelju analiza iz tih znanosti otvorili putevi novim podacima.

³² Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997., 137. - 138.

FIRST SLAVIC (CROATIAN) COMMUNITIES IN ISTRIA AND THEIR RELATIONSHIP WITH NATIVE POPULATION

On this page are described first invasions by the Slavs on the Istrian territory and their relationship with native inhabitants at newly conquered territory. Most authors think that first and most important were three raids between years 599 and 612. The Slavs, together with the *Avari*, first time invaded Istria in the 599 or 600. From Istria, they took, then still unknown, *Histriae aditus* to Italy, where they continued with robbing and killing. We know all this from the letter of Gregorius I., that was sent to Salonitian bishop Maximus, in which the pope complains that Slavs from Dalmatia went to Istria and then to Italy. Based on this letter, many deductions could be made, about incompetence of Byzantium to keep order in its territory, in this case in Istria and about weakness of its weapons in relation to barbaric tribes.

The second invasion was a coalition of Slavs, *Avari* and *Langobardi*, who together, set on fire and destroyed Istria with more fury than the first time. Even in this invasion, many of the Slavs stayed in Istria, looking for suitable territory to live. Still some Croatian historians are saying that the Slavs overflowed the peninsula and that they almost overtook it, except seaside cities, which were inhabited by native Romans. The third invasion was an independent invasion of the Slavs on the Istrian peninsula. According to some notes, Istria was so heavily plundered that it was really pitiful.

At the time Istria was under Byzantine authority. A theory presents itself in the opinion that it was more of a formal than real rule, because barbarians raided the territory pretty much as they desired. Byzantines weren't capable to defend their territories from military more powerful but culturally inferior nations.

Another document is very important for early immigration of Slavs in Istria. It is Placito Risano. It describes The Assembly of Franconian noblemen, dated around year 804. That document is a confirmation that the Slavs inhabited Istria for some time, even having more rights than the native inhabitants.

To summarize all of this above, it can be said, although not with certainty, that it came to some kind of permeation of these two elements in this first centuries important for Istrian Croats.

KNJIŽEVNOST HRVATSKOG LATINIZMA

«*Croatici auctores qui Latine scripserunt*»³³ - u ovoj je re enici kratko izražena definicija pojma hrvatskog latinizma koji obuhva a autore koji su pisali na latinskom jeziku, a pripadali su hrvatskome književnome krugu. U nekim slu ajevima tu se mogu uvrstiti i autori stranog podrijetla koji su ve inu svog života proveli u Hrvatskoj.

Književnost hrvatskog latinizma razvila se u sklopu humanizma koji je u Hrvatskoj trajao od 1400. do 1600., a smatra se da je njegovo zlatno doba, odnosno da je svoj vrhunac doživio u razdoblju izme u 1450. – 1550. godine.

Glavni cilj humanizma bio je obnoviti anti ku književnost zbog toga što se latinski u srednjem vijeku jako iskvario, ali i obnoviti anti ke kulturne i književne vrijednosti. Dakle, humanisti ki su autori u tome našli svoj uzor, pa se intenzivno po inju baviti latinskim jezikom kao ne im svetim i jedinim idealom za pravilno pisanje književnosti. Što se anti kih autora ti e, humanisti su smatrali da su pisali lijepo, ali krivo jer nisu bili krš ani. Humanisti su bili intelektualci razli itih struka te je zbog toga vidljiva široka lepeza tematika u njihovim djelima.

U 17., 18. i do polovice 19. stolje a humanizam živi samo kao književnost koja se poziva na anti ke autore.

HRVATSKI HUMANIZAM

Razvoj hrvatskog latinizma vezan je uz primorske gradove, centre kulture, Dubrovnik, Hvar, Split, Zadar, Šibenik i Trogir. Ti su gradovi dali velika imena ija su djela bila poznata ondašnjoj Europi. Razlog tomu jest što je naša obala u neposrednoj blizini talijanske, pa je Italija jako utjecala na našu književnost³⁴. Važno je istaknuti da je osnova za razvoj humanizma pismenost i razvijena književnost. Kod nas je za to još i pogodan bio kontinuitet latinskih gradskih i kaptolskih škola u kojima se uz vjersku nastavu predavala i studia humaniora. Zbog toga je latinski jezik u kasnom srednjem vijeku usvajao norme klasi nog rimskog razdoblja pa je zato prijelaz u humanisti ki latinizam bio prirodan.³⁵

Naobrazba se stjecala u posebnim školama, pa je na neki na in bila usmjerena na urbane sredine koje su pružale više mogu nosti za obavljanje tih zahtjevnih djelatnosti. U Hrvatskoj nisu postojale više škole i sveu ilišta, niti vladarskih renesansnih dvorova na kojima su se intelektualci mogli iskazati zato je dosta talentiranih pojedinaca nakon osnovnog školovanja nastavljalo studij u europskim gradovima.

Društveno-politi ka situacija na našem podru ju stolje ima je bila nepovoljna. Zbog stalnih provala Turaka u naše krajeve jedino su otoci i obalni pojasi ostali slobodni, kao i neki djelovi sjeverozapadne Hrvatske. Tu se razvijaju centri latinizma.

³³ Vladimir GORTAN – Vladimir VRATOVI , *Temeljne zna ajke hrvatskog latinizma*, u: *Hrvatski latinisti/Croatici auctores qui Latine scripserunt*, sv. I – II, Zagreb 1969. – 1970., (knjige 2 i 3 edicije PSHK)

³⁴ Humanizam po inju u Italiji.

³⁵ "Hrvatski latinizam", Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost: Srednji vijek i renesansa, sv. 2, Zagreb 2000., 404.

Latinsko stvaralaštvo svih naroda pokazuje dvojaki karakter³⁶:

1. internacionalni – s obzirom na latinski kao meunarodni jezik toga vremena kojim se služi,
2. nacionalni – s obzirom na tematiku.

Povezano s time hrvatska latinisti ka književnost specifična je po snažnoj nacionalnoj svijesti velikog broja stvaralaca, a isti će se izraženim rodoljubljem.

U Hrvatskoj se osim latinskog koristio i hrvatski jezik. Između njih nije bilo suparništva zato što su se područja njihove uporabe dobro razgraničila.

CENTRI HUMANIZMA

Prvenstvo pripada Zadru u kojem se vide začeci humanizma na prijelazu iz 14. u 15. st. i to u sakupljanju građevine. Okuplalište humanista bilo je u crkvi sv. Krševana. Humanizam je tu vrhunac dosegnuo u 15. st., a već se u 16. st. tu piše na hrvatskom jeziku. Najznačajniji predstavnik bio je Šimun Kožić i Benja (1460? – 1536.).

U Dubrovniku se začeli humanizma javljaju sredinom 15. stoljeća. Zbog ekonomskog napretka i samostalnosti grada-države, humanizam u Dubrovniku doživljava procvat krajem 15. i po etkom 16. st. kada dolazi do svoga vrhunca. Zanimljivo je da u Dubrovniku latinizam traje do 19. stoljeća. Najznačajniji predstavnici su Karlo Pucić (1458./1461. – 1522.), Ludovik Crijević Tuberon (1459. – 1527.) te Jakov Bunić (1469. – 1534.).

U Šibeniku su osim Juraja Šižgorića (oko 1445.–1509.) djelovali i Antun Vranjanin (1504. – 1573.) Faust Vranjanin (1551. – 1617.). Šižgorić je pisao poeziju i prozu, te prevodio narodne poslovice na latinski jezik. U tom je gradu i prije njega bio razvijen kulturni književni krug, ali se nažalost od tog razdoblja nije ništa sačuvano.

U Splitu se razvila intenzivna, ali kratka humanistička djelatnost u drugoj polovici 15. i po etkom 16. stoljeća. Glavni je predstavnik splitskog kruga, ujedno i najznačajnija ličnost hrvatskog latinizma, Marko Marulić (1540. – 1624.). Nakon njegove smrti književnost hrvatskog latinizma se ugasila. U Splitu je djelovao i Frane Božićević Natalis (1469. – 1542.).

U Trogiru je u 15. st. djelovalo nekoliko talijanskih pedagoga humanista (Palladio Fosco). Od naših je važan Fran Trankvil Andreis koji je pisao pretežno prozu, ali i pjesme.

Najznačajniji otok je bio Hvar s predstavnikom Vinkom Pribrojevim (? – 1530?), no latinizam se tu kratko zadržao.

Marko Marulić

³⁶ Isto, 407.

Na sjevernim otocima Krku, Cresu, Rabu, Pagu humanizam je bio slabije razvijen. Tu je bila jaka glagoljaška djelatnost koja se protivila latinizmu. U sjevernoj Hrvatskoj, Zagrebu, postojali su dobri uvjeti za razvoj humanizma, ali zbog stalnih opasnosti od turskih provala humanizam se razvio tek sredinom 16. st., a najznačajniji predstavnici bili su Ivan Esmi ki (1434. – 1472.), Bartol Krčevi (1506. – 1566.), Pavao Skali (1534. – 1575.).³⁷

U drugu polovicu 16. st. spada rad nekoliko vrhunskih hrvatskih latinista koji su bili prisiljeni provesti svoj život izvan države zbog protestantskog svjetonazora, a to su Matija Grabac, Matija Vlačić, Pavao Skali i Marko Antun de Dominis.

ŽANROVI U HUMANISTIČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Književnost hrvatskog latinizma nije samo opsežna, nego je i raznovrsna. U njoj su zastupljeni gotovi svi rodovi i vrste.

U poeziji važno mjesto zauzima ep, bilo religiozni, bilo biblijski.

Najbolji ostvaraji: - *De raptu Cerberi* (Otmica Kerbera) – Jakov Bunić
- *Davidias* (Davidijada) – Marko Marulić

Razvila se i lirika i to tradicionalna, religiozna i moralistička, poput Marulićeve, a uz to i veoma slobodna ljubavna lirika Ivana Esmi koga.

Jedna od trajnih humanističkih i novolatinskih vrsta je elegija. Sadržaj joj je raznolik, baš kao i u antici, pa su se tu okušali mnogi pjesnici.

Ljubavnom elegijom proslavio se Ilija Crijević i Karlo Pucić, a rodoljubnom Juraj Šižgorić.

Rano je zastupljena i pjesni ka poslanica.

Epigram je vrsta u kojoj su naši latinistički pjesnici kontinuirano postizali zapažene rezultate, a najvrjednije je postigao Esmi koga.³⁸

Marulić je također bio autor lascivnih marcijalovih epigrema.

Karakterističan je za latinističku poeziju i panegirik koji je bio rezultat klijentalnih obveza spram monarhije pokrovitelju.

Satira je tradicionalno pisana uvijek u stihu, ali je kod nas za vrijeme humanizma još uvijek u zaštiti.

Pastoralna se kao žanr proslavila još u antici, ali je i u novom vijeku bila omiljena vrsta. U hrvatskom je latinizmu, međutim, bila slabije zastupljena.

Drama je također bila slabo zastupljena.

Proza uspijeva na religiozno i moralno-didaktičnom planu, a autor je Marulić.

Filozofija je pisana biranim jezikom i stilom.

Historiografija je dala nekoliko istaknutih imena, poput Šižgorića, Rattkayja i Lukića.

Epistolografija je bila na privatnoj razini.

Leksikografija – njezinom poštovanju pripada *Lexicon Ilije Crijevića* i *Repertorium* Marka Marulića.

Od ostalih žanrova važno je spomenuti politološka djela, književnu biografiju, i povjesno-geografsku prozu.

³⁷ "Hrvatski latinizam", *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 5., Zagreb, 1988., 59. - 63.

³⁸ Marcijal, poznati rimski antički tvorac epigrema, bio mu je veliki uzor.

ZAKLJUČAK NA RAZMATRANJA O KNJIŽEVNOSTI HRVATSKOG LATINIZMA

Prethodne stranice objašnjavaju pojam hrvatskog latinizma i daju kratak pregled o tome što je hrvatski latinizam, koji su bili centri razvoja i predstavlja najznačajnije latiniste.

Na temelju navedenog može se uvidjeti kolika je važnost tih autora bila za književnost kada su tadašnji pisci dobivali europska priznanja, a njihov se rad cijenio kako i onda tako i dan danas. Narodno-latinska književnost nije nikakva posebnost hrvatske književnosti zato što postoje i književnosti na drugim jezicima koje nužno ne pripadaju i državi i im je jezikom ta književnost pisana (pr.: engleska književnost može i ne mora biti proizvod pisaca Velike Britanije, već tim jezikom može pisati tko poželi). Ono što je hrvatska posebnost je trajnost te pojave, koja obilježava ne samo hrvatsku književnost nego i cjelinu hrvatske kulture.

Hrvati se latinskim jezikom služe u književnosti, ali i administraciji, diplomaciji, znanosti i crkvi. U tisuću ljevica koje je bilo prepuno političkih promjena, vjerskih sukoba i kulturnih dodira, latinsko stvaralaštvo ne samo da nije ometalo razvoj književnosti pisane hrvatskim jezikom nego mu je pružalo dragocjen poticaj. Latinskom posredovanju treba zahvaliti i zato što su u hrvatsku književnost ušle najpoznatije teme i motivi antičke književnosti, te stilistika i ključne književne vrste. Između 1400. i 1600. godine brojni su hrvatski latinisti podupirali odgojne i kulturne ideje humanizma, pri tom se dokazuju i u pet temeljnih humanističkih disciplina: gramatici, retorici, povijesti, pjesništvu i moralnoj filozofiji.

Dakle, navode i sve ove injenice stiže se dojam o golemom ugledu koji su ti autori stekli, proslavivši sebe i svoj zavetnik.

Međutim, najgore je u svemu tome što je rad nekih latinista (većine) još uvek nepoznat, zbog toga što je većina djela u rukopisu koje je potrebno prirediti za tisk, dok su neka zametnuta, a neke izgubljena. Potreban je dugotrajan i sustavan rad koji će na kraju dati povoljne rezultate, ali je za sve to potrebno uložiti jako puno truda, pri čemu se često nailazi na velike probleme.

Znanstveno se hrvatski latinizam pojavljuje proučavati i obrazovati još u drugoj polovici prošlog stoljeća, no intenzivnije tek u 20. stoljeću. Sve se više hrvatski latinizam pojavljuje u domovini, ali i inozemstvu, što svjedoči o njegovom velikom značaju koji je dao europskoj književnosti i koji mu pripisuju i najveći svjetski autoriteti.³⁹

³⁹ Isto, 419.

LATIN LITERATURE IN CROATIA

The Croatian Latinism belongs to the period of humanism. Humanism is the name given to the intellectual, literary, and scientific movement of the fourteenth to the sixteenth century. A movement which based every branch of learning on the literature and culture of classical antiquity.

On the previous pages was shown the short view of the Croatian Latinism, the major centers of the Latinism, and the names of the greatest authors. Based on this we can see how important they were for our country, when they were accepted even from most famous European universities. The Latin literature isn't a special particularity of the Croatian literature, but it is very important in the long period which marks not only the Croatian literature but the whole Croatian culture.

Croatian population uses Latin language not only in literature, but even in administration, science, Church, etc. During the thousand years, in Croatia were a lot of political changes, religious conflicts and cultures attachments. Latin language and Latin works didn't disturb the development of the Croatian literature but only helped it.

Through the Latinism in the circle of the Croatian culture entered the most known themes, styles and literature types. After naming all of this we can see the huge fame and importance of Latin authors in Croatia who celebrate themselves and the county.

The worst thing of all is the fact that the most of the works are in manuscript, some are even lost. It's required a lot of work to collect everything to edit a book about this topic.

ISTARSKE DIFFERENTIE

Na prijelazu iz srednjega u novi vijek, Istru su zatekli razni gospodarski i demografski problemi. Ratovi na ovom podruju uzrokovali su slabu naseljenost, a bolesti poput malarije, kuge i tifusa dovele su do depopulacije, napuštanja sela i neobraivanja zemlje, procesa koji se u literaturi naziva *Wustungssprozess*⁴⁰.

Mleta ki prostor u Istri po evo se širiti poslije sloma svjetovne vlasti akvilejskih patrijarha (1420. – 1421.) i obuhvaao je sjeverni i zapadni dio Istre te južni i jugoistočni dio, dok je srednji dio poluotoka pripao Austriji, odnosno Habsburgovcima. Tako je mleta ki dio pokrivalo tri etvrtine poluotoka, a austrijski svega jednu etvrtinu. Granica između tih prostora po injala je od rječice Glinščice, između Trsta i Milja, do uvale Stupovac podno sela Zagorja na istočnoj obali Istre⁴¹. Ta duga pogranica na linija mleta kog imperija nazivala se Limes veneziano. Granica u Istri bila je od velike važnosti jer se upravo na tom mjestu Venecija doticala s dva konkurenta, Habsburgovcima i Turcima. Budući da je turska opasnost prestajala, austrijsko je susjedstvo ugrožavalo mleta ki posjed, pomorski promet i uopće prevlast Venecije nad Jadranom.

Na već spomenutu granicu su crtali prilično je utjecao dugi rat Cambraiske lige⁴². Mirovnim komisijama u Wormsu 1521., i Tridentu 1535., mnogi prostori ostali su nedefinirani. Pašnjaci, polja i livade dani su na korištenje seljacima s obje, austrijske i mletačke, strane granice. Nepodijeljena područja nazvana su *differentie* i predstavljala su područja otvorenih sukoba. Ljudi oko međe, Bene anci⁴³ i Kraljevcii⁴⁴, imali su dosta zajedničkih interesa. Spajale su ih gospodarske potrebe, rodbinske veze i kulturna bliskost, a razdvajala ih različiti politički pripadnost i podani kulturalitet⁴⁵. Najvažnija krizna područja bila su Socerb, Koparština, Rašporski kapetanat, Grimalda, Zamask, Kašerga, Muntrilj i Sutlovre. Socerb je kaštel kojeg je Venecija držala pod svojom vlašću od početka 13. st. do 1576. godine, kada je pao pod austrijsku vlast. Nedugo nakon toga stigla je vijest kako feudalni gospodar tog kaštela otima imovinu mletačkim podanicima koji se žale koparskom rektoru. Feudalni gospodar unosi razdor između mletačkih i austrijskih susjeda. Na području Koparštine događa se isto, ali ovdje podanici uspijevaju međusobno trgovati i zamjenjivati robu.

Na području Rašporskog kapetanata najveći sukobi izbijaju oko pašnjaka i sela na planini Dober dol kada su odstranjeni lažni međi, postavljeni na štetu mletačke strane. Seljaci na mletačkoj strani zarađivali su izraelite i vesla za Arsenal kojim su se opremali brodovi Venecije. Podanici su stalno međusobno upadali na područja radi pljačke, što nije udno jer se to događalo u svim granicama područja.

⁴⁰ Wustungssprozes je njemački naziv za napuštanje i zapuštanje obradivih površina koji je bio jako izražen u južnoj Istri. Miroslav BERTOŠA, *Istarsko vrijeme prošlo*, Pula 1978., 188.

⁴¹ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije*, Pula 1995., 464.

⁴² Rat Cambraiske lige je bio između Venecije i Austrije, kasnije nazvan ratom Cambraiske lige, koalicije nekoliko europskih država protiv Mletačke republike. Vodio se od 1508. godine do 1523. godine.

⁴³ Bene anci su bili mletački podanici u Istri.

⁴⁴ Kraljevcii su austrijski podanici u Istri.

⁴⁵ Miroslav BERTOŠA, *Istra*, 462.

Na podruju Grimalde došlo je do nezakonitih prisvajanja prostora budu i da su po ele blijediti prijašnje oznake granica te su po eli umirati svjedoci starih razgrani enja. Radi toga je izvršeno ispitivanje starijih ljudi s obje strane granice. Naravno, obje strane tvrdile su kako je sporno podruje nekada pripadalo njima. Ljudi su tako er svjedo ili kako su se me usobno sukobljavali pale i i uništavaju i tu u ljetinu. Sporne toke toliko su se isprepletale da je život ljudi na tom podruju bio napet, opasan i zastrašuju i. Bilo je ak slu ajeva kada bi feudalni gospodar dolazio na sporna podruja u potrazi za oznakama i pri tome uznemirivao stanovništvo uništavaju i mu ljetinu. Nažalost, zaštita vlastitog gospodara nije bila dovoljno jaka da ublaži napetost me u žiteljima.

Selo Zamask

specifi no je podruje. Zamask je bio pod vlaš u mleta kog podestata u Motovunu do 1535. kada je bio podijeljen na dva dijela: *Selo Zamask, pola mleta ko i pola carsko!*⁴⁶. Grani na crta prolazila je polovicom sela, župna crkva nalazila se na mleta kom dijelu, a kanoni ka na austrijskoj strani. Gospodarski oblici života toliko su se isprepletali da ih granica nije uspjela podijeliti na dva politi ko-pravna sustava. Ovdje su tako er bili stalni sukobi kao i na drugim podrujima. Najviše su se sukobili oko plaanja podestarie⁴⁷, a u estale su bile i obostrane prijetnje stanovništva.

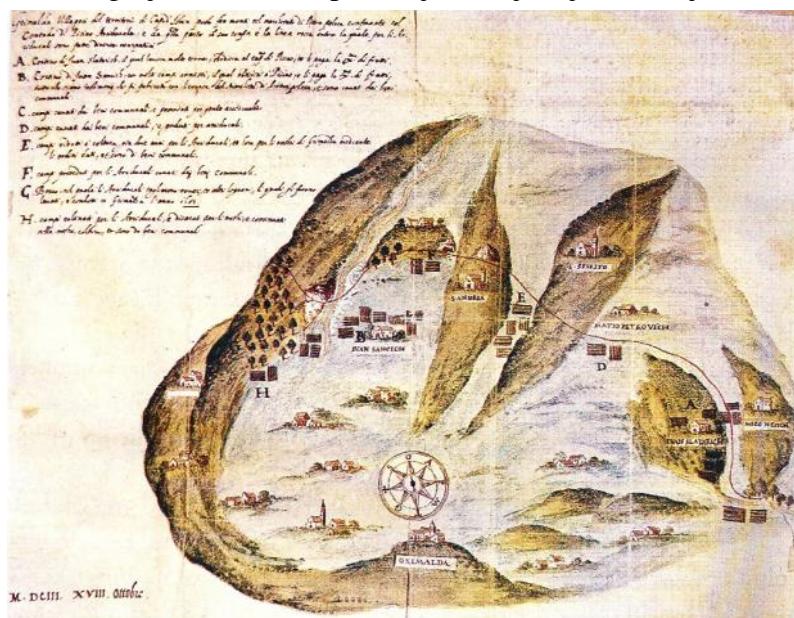
Seljacima iz Kašerge bilo je dozvoljeno kosit sijeno za vlastite potrebe u differentiam u Zamaskom Dolu. Međutim, seljaci Kašerge proširili su se, osim na differentie, i na mleta ko podruje. Tako su Kraljevcu po eli dovoditi velika stada na ispašu na neprijateljsko podruje što je dovelo do napetosti te su se pojedine obitelji odlučile preseliti na druga, ponekad, podruja suprotnih strana. Narod se nije odlučio za oružje kako bi se osvezio, ali zalijetanja preko granice radi pljačke, ubijanja stoke ili paljenja bila su estata.

Na podruju Muntrilja stanovnici su usredno i pomakli graničnu crtu i tako oštetili mletačku vlast. Neke su obitelji iz Muntrilja prestale obraćati svoja polja u blizini granice zbog uništavanja žitarica. Politika vlast dovela je do toga da ljudi moraju ostaviti svoja polja koja im donose hranu potrebnu za život. Na podruju Sutlovre a bilo je najviše sporova i sukoba. Najveće toke krize na podruju Sutlovre a bile su Finida, Rušnjak, Sv. Silvestar i Fontanelle. Finida je bila zajedničko zemljište namijenjeno ispaši stoke. Seljaci iz Baderne i Sutlovre a pljačkali su saltare⁴⁸ koji su trebali paziti da stoka iz pazinskog dijela ne uđe na njihov dio. Kada bi poljari uhvatili zabranjenu stoku, poslali bi ju natrag i tražili da se za to platiti odšteta. Ovakvi sukobi bili su pogubni za stanovnike koji su u njima sudjelovali jer su se suprotne strane gađale i kamenjem. Seljaci koji nisu

⁴⁶ M. BERTOŠA, *Istra*, 478.

⁴⁷ Podestaria je osobni porez koji se plaća na mletačkom podestatu u nekim istarskim središtima. *Isto*, 479.

⁴⁸ Saltari su bili posebni poljari koji su pazili na stoku. *Isto*, 493.

Sporne granice na podruju Grimalde
(M. BERTOŠA, *Istra*..., 470.)

sudjelovali u sukobu, postrance su vikali: *Ubij!*. Do sukoba je dolazilo i zbog pla anja teratika⁴⁹. Kraljevci su tjerali mleta ke podanike da pla aju teratik knezu u Pazinu, a to bi zna ilo da priznaju njegovu vlast nad spornim zemljistima. Kraljevci su ak i prijetili da e im zapaliti ku e, ako na to ne pristanu. Seljaci su živjeli u strahu, a neki nisu ni spavali u svojoj ku i. Kada je 1667. došlo do proglaša kojim se zabranjuje seljacima Baderne da kose sijeno po eli su iznajmljivati radnu snagu u susjednim selima u Knežiji i pla ati im za izvršen rad. Ovaj primjer može nam pokazati kako su se ljudi snalazili bez obzira na sukobe. Zanimljivo je da lokalitet Rušnjak u po etku nije bilo sporno podru je. Bio je unutar granica Mleta ke republike i postao je sporan tek kasnije.

Seljacima na ovim podru jima bilo je teško živjeti normalno i u suživotu sa svojim prvim susjedima, koji se po ni emu ne razlikuju od njih samih osim po vrhovnoj vlasti koja im je bila nametnuta. Sukobi na ovim podru jima trajat e sve do 18. stolje a. Društvene i gospodarske strukture u cijeloj Istri prolaze razne promjene, ali granica ova dva svijeta kao da je ostala nepomi na, na njoj nema promjena.

Možemo zaklju iti kako su me aši su bili prokletstvo ljudi oko granice!⁵⁰ Bene ani, hrvatski mleta ki podanici i Kraljevci, hrvatski austrijski podanici, nose i strane mleta ke i austrijske zastave zalije u se jedni na druge i poti u me usobnu mržnju, umjesto da se pobrinu za ure enje zajedni kog života. Mnogi mleta ki izvori od 16. do 18. stolje a donose nam samo sukobe dviju strana, dok se težnja za zajedni kim životom nigdje ne spominje. Seljaci uz granicu rade jedni protiv drugih služe i svojim vladarima, ne vide i da ih oni samo iskorištavaju. Seljaci bi vjerojatno našli neko zajedni ko rješenje za svoje probleme, ali to ne bi odgovaralo ni mleta koj ni austrijskoj strani jer bi one tako gubile novac od raznih globa. Kraljevci i Bene ani živjeli su jedni protiv drugih umjesto jedni za druge.

Do rješenja ove situacije moglo je do i propaš u jedne od dviju sila i gospodarskim i etni kim sjedinjenjem podru ja. Prva je propala Mleta ka republika⁵¹, ali posljedice ovih sukoba i dalje su prisutne u ljudskoj svijesti. Premda su u 18. st. maknute me e, jedni su druge i dalje smatrali manje vrijednima. Ne moramo oti i daleko da bismo shvatili ovaj problem, jer i danas se sva amo sa prvim susjedima oko zemlje i obi no nismo u dobrim odnosima. Možda je i to nastavak problema oko *differentia*!?

⁴⁹ Teratik je porez na zemlju. M. BERTOŠA, *Istra*, 497.

⁵⁰ *Isto*, 511.

⁵¹ Mleta ku republiku 1797. godine ruši Napoleon Bonaparte, francuski vladar.

ISTRIAN DIFFERENTIAS

After the Middle Ages Istria was separated in two parts. One part, the bigger one, was taken by the Venetian authority and the other by the Austrian empire. But, on conferences in Worms in 1521 and in Trident in 1535 there were some territories that weren't defined, like Socerb, Koparština, Rašporski kapetanat, Grimalda, Kaš erga, Muntrilj, Sutlovre . They were called *differentie*.

On one side of these villages lived the Austrian people, on the other Venetians. Between them were the frontiers that caused lot of trouble, fights and misery to those people who lived there. They had daily conflicts because of the land they were using. They were taking their cattle to graze in differentias and sometimes even at the inimical territory. As revenge, the enemy would come to their part of the land lighting their houses, cattle or land.

This situation was not finished until the 18th century, but even then, when the Venetian Republic was destroyed, the peasants still felt unpleasant with their neighbours. These people were of the same ethnic group, separated by the political power, not noticing that their imperator was using them. They lived one against another for centuries. I'm sure we can realize this problem easily, because we still feel the consequences, we argue with our neighbours every day about the property. Maybe the problem of the differentias is not finished yet?!

SLAVONIJA I OSMANSKO CARSTVO

Padom Bosne 1463. u ruke Osmanlija, na lijevoj obali Save po inju se ubrzano graditi nove i obnavljati stare utvrde za obranu od novopriderošlih susjeda. Iako je u narednih dvadesetak godina bio izgraen relevantan broj utvrda koje bi mogle braniti Slavoniju od Turskog prodora preko Save, obrana je bila nedjelotvorna i to uglavnom zbog nemogunosti financiranja utvrda od strane lokalnih velikaša te zbog stalnog odljeva stanovništva koje zbog straha bježi na sjever i zapad. Ipak, donekle sigurna granica, odupirala se Turcima sve do pada Beograda kada granica postaje nedjelotvorna jer Slavonija biva ugrožena sa Istoka. Tako do 1521. u Turske ruke pada Osijek, a time i itav dio Slavonije od Zemuna do Osijeka.⁵² Na Moha kom polju pet godina kasnije situacija za ostatak Slavonije još se više pogoršava jer porazom hrvatsko-ugarske vojske bez obrane ostaje itavo kraljevstvo, a Slavonija je bila prepustena na milost i nemilost turskim osvajačima. Dolaskom Habsburgovaca na vlast stanje se znatno ne popravlja, a konačan krah Slavonija doživljava 1537. godine kada Katzianerova vojna doživljava neuspjeh. Ta vojna imala je za cilj oslobođiti Slavoniju, ali odličnom taktikom turska vojska ju iscrpljuje, te konačno uništava ovu vojsku na polju kod Širokog polja (između Širokog polja i Gorjana). Turci su ovom pobjedom stigli do Poilovlja.⁵³ Ovaj događaj označava pad Slavonije. Do kraja stoljeća Turci su i dalje, ali sporije napredovali da bi bili konačno zaustavljeni 1593. kod Siska.

Stalnim ratovanjem na prostorima omeđenim Savom, Dravom i Dunavom u kosti stanovnika toga područja ušao je strah. Mnogi su izginuli, mnogi odvedeni u roblje, a dobar dio stanovništva se iselio. Međutim je opustilo.

Najveći doprinos ovako lošem stanju dale su akindžije; rod Turske vojske koji je upadima iza neprijateljske linije imao «zadatak» rastjerati, opustošiti, porobiti..., te tako stvoriti preduvjete svojoj vojski za konačan slom neprijatelja koji bez pravog zalaže, bez pozadine, nije bio tvrd orah. Da je Turska vojska bila nemilosrdna u osvajanju i temeljita u pljačkanju, paljenju, ubijanju i odvojenju stanovništva u roblje govori podatak da je od Iloka, Tovarnika i Njemaca do Kraljeve Velike, rijeke Esme i Virovitice prije 1526. bilo preko 3 000 gradova, naselja, gradića, trgovina, tvrđava, utvrda i sela, te 350 većih i manjih crkava i 20 samostana - muških i ženskih redova, a u Turskom popisu nakon osvajanja iz 1574. na ovom prostoru svega su 852 naseljena mjesta, od kojih 104 isključivo muslimanska, a 287 naselja ima do 15 kuća.⁵⁴ Paljenja, pohodi i pljačke najžešće su bile za vrijeme sultana Sulejmana II. koji je 1526. u pohodu do Osijeka satro naselja na desnoj obali Drave do te mjere da je trgoviste na uštu u Dravu u Dunav zvano Ušće Drave (Drazaad) s 92 porezovnih kuća do temelja uništeno, dok je trgoviste Aljmaš koje je imalo 198 porezovnih kuća uništeno toliko da je 1579. godine nakon turske obnove zabilježeno tek etrdesetak kuća.⁵⁵ Budući da su Turci, što se vidi i iz ovih primjera, bili temeljiti u iščekujućim ovih prostora, zatekli su zauzeće Slavonije jako loše, a na mjestima akademski katastrofalno stanje što se tiče broja stanovništva, a bez njega i gospodarstvo i svi ostali segmenti života bili su na rubu ponora. U takvoj situaciji novopriderošla vlast

⁵² Kada govorimo o Slavoniji u 16. i 17. st. mislimo na teritorij omeđen Savom, Dravom i Dunavom, tj. teritorij od Esme i Ilave na zapadu do Zemuna na istoku; već krajem 16. st. Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija nazivaju se Hrvatskom.

⁵³ Dragutin PAVLIĆ, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 2000., 156.

⁵⁴ Ive MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998., 182.

⁵⁵ Isto, 181.

ubrzano je kolonizirala područja bez i s malim brojem stanovnika. Već dvadesetih godina 16. st. bila je prva kolonizacija, a krajem šetrdesetih godina istog stoljeća i rekolonizacija, jer i nakon kolonizacije dvadesetih godina stanovništva je bilo još uvek malo. Kako je Slavonija, iako šumovito i močvarno područje, bila mnogo bogatija regija od njoj susjednih te je tako privlačila stanovništvo i to pogotovo nakon što je bila relativno sigurna od opasnosti rata, nije ju bilo problematično naseliti. Slavonija je bila militarizirana i sve utvrde i utvrdice imale su posade dok se nije uspostavila relativno stabilna granica s »niijom zemljom» između zara enih strana, a granica se nalazila oko Poilovlja. Budući da je tada vremeno 155 godina duge vladavine Turaka sa slobodnom Hrvatskom vođenom ratom, Slavoniju možemo podijeliti na dva dijela :

1. »Ravniji i stabilniji» ISTOK
2. »Bregoviti i turbulentni» ZAPAD.⁵⁶

Ova podjela nam zapravo otkriva stvarnu sliku stanja u kojem se Slavonija nalazila u vremenu okupacije. Turska upravna podjela Slavonije bila je nešto drugačija pa je tako Slavonija imala tri sandžaka :

1. Osječko-srijemski sandžak
2. Požeški sandžak
3. azmansko-pakrački sandžak

Manja upravna jedinica od sandžaka bila je kadijuk, a od kadijuka nahija. Ova podjela bitna je bila zbog spahijsko-timarskog sustava koji je bio temelj Osmanskog Carstva. Taj sustav iziskivao je i značio podjelu stanovništva na dva sloja:

1. vladajući i vojno-feudalni ASKER
2. podložna RAJA⁵⁷

Asker je od raje prikupljao porez koji nije bio jednak za svu raju jer se ona dijelila na kršćansku i muslimansku koju je bila, naravno, u povoljnijem položaju. Istina je da je i muslimanska raja plaćala porez ili namet, ali je kršćanska uz redovan porez imala i hara (50 - 60 ak na godinu po kući, tj. oko 1 dukat), te danak u krvi (odvojenje sposobne djece u Istanbul na školovanje i odgoj u muslimanskom duhu i moguće postavljanje na visoke vojne službe). Ovakav položaj kršćana bio je jedan od uzroka prelaska na Islam. Iako islamizacija nije bila nasilna, neki su joj se morali pokoriti pa u 16. st. etvrtina stanovništva se klanja Alahu, a u 17. st. ak trećina. Većina tih muslimana bili su doseljenici, ali bilo je tu i dosta »domaćih muslimana». Poseban sloj društva inačili su Vlasi (sva kršćanska raja na našem području bez obzira na porijeklo) koji su doselili uglavnom iz Smederevskog sandžaka i sjeverozapadne Bosne, a naselili su Posavinu, Požeštinu i Srijem. Nisu plaćali ali poreze, već su imali obvezu uvanja granice i prodiranja u neprijateljsku pozadinu gdje su pljačkama unosili nemir i plijenom osiguravali svoju egzistenciju. Pljački pohodi bili su njihovo omiljeno zanimanje. Vremenom ih turska vlast počinje izjednačiti s rajom i naplačivati porez, te oni zbog toga i zbog slabljenja turske vojne moći napuštaju zemlje podložne sultanu i odlaze pod zaštitu hrvatskih velikaša i habsburških kraljeva. Uz Vlahe, askeri i raju postojali su i građani ; među uslojima u askera i raje koji je oslobođen od nekih poreza, ali nije vladajući i sloj, već onaj koji »financira« begove, tj. askere.

Kako su doseljavali muslimani, ali i pravoslavci, dovodi se u pitanje opstanak kršćana. Naime, zbog velikog broja doseljenika nekršćana, te dobrog broja iseljavanja kršćana i prelaska nekih od kršćana na Islam i to uglavnom zbog povlastica, prijeti opasnost od utapanja kršćana u moru muslimanske i pravoslavne raje, ali iz te situacije svojim misionarskim radom izbavljaju ih franjevcii, poglavito oni iz Bosne.

⁵⁶ Nenad MOA ANIN, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod 2001., 2.

⁵⁷ I. MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, 203.

Uništavane su crkve i samostani, razorene su biskupije i župe. Nije bila rijetka pojava da se crkva pretvori u džamiju pa je jedini oblik duhovnog života kršćana bio moguće preko misionara. Iako okrutni prema kršćanstvu, Turci nisu bili toliko barbarski raspoloženi prema kršćanskom animu i rijetke su bile pojave ubijanja kršćanske raje, jer je od njih asker imao korist kroz ubiranje poreza, pa se usprkos nepovoljnijem položaju od ostale raje kršćani održavaju u Slavoniji.

Hrvati koji su ostali zajedno s novoprdošlim narodima pravoslavne (uglavnom Srbi) i islamske vjeroispovijesti uz pomoć vladajućeg askera, uspijevaju oživjeti gospodarstvo koje je kroz godine rata gotovo do temelja bilo uništeno. Budući se u prvom redu poljoprivreda, a najveće i proizvod a žita postaje kadiluk Brod sa selima. Uz pšenicu uzgaja se zob i je am kojih ima i za izvoz. Ratarske kulture prevladavaju na «stabilnom» Istoku gdje nema straha od upada neprijateljskih snaga i paljenja polja. Na «turbulentnom i bregovitom» Zapadu je praktično niti uzgoj svinja i ovaca pa se ondje ljudi više bave tim poslovima. Podjela na Istok i Zapad ne zna i i strogu podjelu poslova, te podjelu na ratarski i stočarski dio Slavonije jer su prilike i pogodnosti bile takve da se svatko mogao baviti sva im. Tako je poznato da su se u cijeloj Slavoniji uzgajala razna povrća, a po ovom stvaru je nadaleko bio poznat Srijem. U vinogradarstvu je prednjačio Požeški sandžak, ali ni ostatak Slavonije, a pogotovo zapadni Srijem nije puno zaostajao. Iako je proizvodnja voća bila prilično slaba, valja istaknuti znatan izvoz šljiva koje su bile cijenjene po kvalitetu, a služile su za proizvodnju rakije i u slasti arnama (npr. pekmez). Ništa manje nije bilo zastupljeno pelerinštvo ili govedarstvo, koje je služilo za proizvodnju meda i mlijeka niti prerađevina. U Slavoniji se u to vrijeme nije živjelo loše, bilo je hrane, ali i posla. Višak proizvoda se prodavao, a da ga je bilo mnogo govore brojni sajmovi. Međutim, Slavonija se ne uspijeva obogatiti previše jer se vlast porezima potrudila držati stanovništvo na razini preživljavanja. Upravo zbog tih poreza, a najviše hara i danka u krvi javlja se, i to većinom kod kršćanske raje, nezadovoljstvo koje se oituje kroz pobune, ali samo na lokalnoj razini pa one ne predstavljaju veliki problem turskoj vlasti. Bilježi se tek jedan, opisan «narodni ustanak» iz 1607., ali je i on kao i svi sitni lokalni ustanci brzom intervencijom vojske ugušen.

Po etkom vladavine Osmanlije su same naoružavale raju u cilju obrane od neprijatelja, a kada je ta opasnost prestala, odnosno kada se uspostavila relativno stabilna granica oružje raji više nije bilo potrebno. Bez obzira na to, dobar dio raje nije ga se želio određi i zbog toga što je svatko imao oružje, pa su bile u estale sitne pljačke, hajduci i razbojništva. Uzrok tome nije bilo samo oružje nego svakako i šumovit i brdovit kraj poput današnjih spačevskih šuma koji teško da je krenuti i ići pa ga je bilo teško kontrolirati te je bio pravo leglo i utočište svim nepoštovateljima zakona. Ali nisu samo razbojnici otimali raji, jer u tih 155 godina Osmanske okupacije nisu bili strani ni pljačkaši pohodi begova gdje nije bilo bitno je li netko musliman ili kršćanin, svi su bili jednak pa se esto dešavalo da se združenim snagama muslimanska i kršćanska raja, pa i pravoslavna, brani od pljačkaša. Materijalnu korist od pljačkaških pohoda ne vide samo turski begovi i paša nego i kršćani, to nije knezovi koji po uzoru na svoje nadrene begove i paša otimaju muškarce iz sela i prodaju u roblje. Upravo je to u srednjoj Slavoniji radio knez Andrijaš oko 1540. godine.

Pljačke su bile glavno obilježje po etika vladavine Osmanlija i kako su godine odmicali bilo ih je sve manje i bile su sve rjeđe. Pogotovo su bile rijetkost na «stabilnom» Istoku jer je to područje udaljeno od granice pa su vladali normalni, mirnodopski uvjeti. Međutim, na «turbulentnom» Zapadu stanje se pogoršavalo iz dana u dan.

«Godina propasti» za Turke bila je 1593. kada je nakon poraza kod Siska zapo eo «dugi rat» koji je trajao do 1606. godine⁵⁸ u kome su Turci iz bitke u bitku redali poraz za porazom. Kraj rata do ekala je turska vlast s gubitcima teritorija u Slavoniji. Izgubljena je azma i Pakra ko-cerni ki sandžak, a Požega je 1599. spaljena. Kako je slabila mo turske vojske, tako je ja ala mo krš anske vojske, a u tursko zale e se uselila nesigurnost i strah, a s time je došlo do iseljavanja stanovništva te prelaska vlaške populacije na hrvatsku stranu. Ve po etkom 17. st. bili su stvorenri preduvjeti za kona an udarac turskoj vojsci i njihov izgon sa hrvatskog teritorija, ali u najmanju ruku

udna politika Be a to nije dopustila. U turskoj Slavoniji sve se manje razmišljalo o oživljavanju gospodarstva i privrede, a sve više o ratu i oslobo enju od tu ina, pa je tako iako slabo dokumentirano, 17. st. vrlo poznato po sve više i više razbojništva, plja ki i odlaska u hajduke. Hajduka je bilo mnogo i protiv njih se turska vlast teško borila jer su napadali iznenada manje grupe vojnika nanose i im velike štete. Slavonija je postala gotovo najnesigurnija regija u Carstvu, što je ponovno zna ilo odlazak stanovnika, i to pogotovo onoga muslimanske vjere. Najve i egzodus stanovništva Slavonija doživljava izme u 1684. i 1688. godine kada je bila oslobo ena, a turska vojska poražena.

Me utim, ve 1690. Slavonija je ponovno okupirana da bi ju kona no 1691. godine pobjedom kod Slankamena oslobodila krš anska vojska i pripojila Hrvatskoj. Cijenu slobodi Slavonija je platila krvlju i velikim odljevom stanovnika. Po nekim procjenama njihov broj se smanjio za ak 80 %, tako da je u kotaru Moslavina nakon «odlaska» Turaka bilo 9 naselja, a od toga 8 ih je bilo pusto, dok je samo Moslavina bila naseljena.⁵⁹ To i nije udno, ako se zna podatak da je turska vojska, ali i turska raja pri povla enju plja kala sve što se moglo, palila sve što nije moglo ponijeti i ubijala sve one koji su ostali, a nisu se uspjeli skloniti ili pružiti otpor. Doba ratova, plja ki, paljenja i pustošenja je prošlo, a Slavonija se ponovno našla na rubu propasti, te je ponovno iz ni ega i bez ni ega trebalo krenuti s obnovom.

U ovom kratkom pregledu doga aja i na ina života u 16. i 17. st. pokušao sam na najbolji mogu i na in prikazati stanje kakvo je bilo u Slavoniji, a emu je uzrok rat. Prije svega želio bih napomenuti da je 16., a pogotovo 17. st., tj. razdoblje kada su Turci gospodarili, uz Slavoniju i velikim djelom hrvatskog prostora, jako loše dokumentirano i ne naziva ga se bez razloga «mra nim razdobljem» Slavonske, a time i naše nacionalne povijesti. Uzrok toj injenici ponajprije treba tražiti u dosadašnjem prou avanju i iš itavanju samo «Zapadnih» arhiva i spisa, pa stoga nije ni mogla biti kompletirana slika o Slavoniji jer je dobar dio 16. i pogotovo 17. st. potpuna nepoznanica za «Zapadne» arhive. Prekretnica u prou avanju ovoga razdoblja naše

Prikaz Bitke kod Siska 1593.

⁵⁸ D. PAVLI EVI , *Povijest Hrvatske*, 150. - 165.

⁵⁹ Ive MAŽURAN, *Popis Zapadne i Srednje Slavonije*, Osijek 1966., 30.

povijesti dogodila se kada se počeo koristiti i «Isto ni» arhiv», to nije građa iz turskih arhiva, a najviše Istanbulske koja je donedavno bio «zatvoren za javnost», ali i nepristupačan zbog nepoznavanja turskog jezika. U proučavanju «Isto nog» arhiva prednja i Moa anin, te Mažuran, ali kako se tek odnedavno na ovaj način uopće pristupa proučavanju ovoga dijela povijesti Slavonije, još uvijek je velik broj neistraženih ili tako nepročitanih stranica koje bi pomogle u konkretnijem stvaranju slike o Slavoniji onoga vremena, o načinu života, o suživotu domaćih kršćana i novoprdošlih muslimana, o njihovim sukobima ili nesukobima... Sve su ovo (uz brojne druge) neistražene teme i «mračne tajne» prošlog vremena koje ekaju da dođu na svjetlo sadašnjice. Uz nadu da će se i to dogoditi, želim napomenuti da nigdje na europskom prostoru nije zabilježen takav stupanj razaranja i uništenja materijalnih i duhovnih dobara i stanovništva, niti je i jedan stari europski narod doživio približno istu katastrofu kao Hrvatski narod koji i danas živi i u Slavoniji i u ostalim hrvatskim zemljama koje su svojedobno osvojili Turci.

SLAVONIA AND THE OTOMAN EMPIRE

The sixteenth and the seventeenth century are known as the hardest centuries in Croatian history. In 16th century the Kingdom of Croatia went through great changes and big losses of territory. Croatia was turned into “reliquiae reliquiorum” i. e. remains of the remains. Together with the great number of regions (Dalmatia, Lika, Bosnia, Herzegovina, Istria...), Slavonia was occupied by Turkish army.

The hardest years for Slavonia in that period were after the year 1537 when Christian army was destroyed in a battle near Široko polje. That year indicates the fall of Slavonia under the control of the Ottomans and until that moment this territory of plains went through burnouts, robberies and taking people to slavery which all together led to a great loss of population. Through 155 years Slavonia was occupied, in fact, it was the part of Ottoman Empire. During that period the Turks tried to mend the state of management in Slavonia and make the Slavs “breathe their way” by bringing Muslim population. But they didn’t succeed in that, even though they managed to move the management from the dead spot. Because of continuous wars and burnouts these two centuries where the territory of Slavonia was occupied are not enough documented, so it is still a problem to make a complete picture of the way of life at that time in Slavonia. Slavonia was liberated in 1691 in a battle near Slankamen in which the Turkish army was defeated. That period of wars and robberies was the worst for people whose number, according to some sources, decreased for about 80%, referring to a period before wars against the Turks.

This “dark” time of wars almost destroyed Croatian and Slavonian culture, but that was the price that the Kingdom of Croatia paid for saving Europe from Turkish plague.

GLAZBA U HRVATSKOJ PO ETKOM OSAMDESETIH ILI «NOVI VAL»

Suvremeni društveni razvoj suo io je ovjeka s mnogim novim društvenim i kulturnim pojavama kao što je i pojava masovne kulture, koja podrazumijeva «eksploziju» filmskih zvijezda, kontakt emisija, koncerata, festivala, radio-drama, te razli itih kvizova. Odjednom su pristojni sinovi postali dugokosi upavci, sukњe su postajale sve kra e dok su se roditelji naprsto zgražavalni nad sudbinom svoje djece. Izjave pristojnih gra ana bile su zgražaju e, šokantne: «Dugokosi, sve vas treba ošišati do kože». Iako su na neki na in odobravali mladost, mnogi su se pribjavali da se iz toga «nešto ne izrodi». U cijeloj toj pri i masovne kulture javljaju se glavni akteri, dugokosi « upavci » iji su usklici jednoglasni «Mi smo rok-generacija».

Naime, sama pojавa rok glazbe nije nikako mogla ostati nezapaženom, uzimaju i u obzir da je budila interes i kod onih koji su je prihva ali, ali i me u politi kim, znanstvenim i kulturnim krugovima. Kao takva, uglavnom je bila prou avana s nekakvog novinarskog i feljtonisti kog pogleda dok se na znanstvenom planu vrlo malo prodrlo u to podru je. Iako se rodila na Zapadu u kapitalisti kim zemljama rok glazba se širila i po socijalisti kim zemljama kakva je bila i Hrvatska gdje su je mladi prihvatali kao tekvinu modernog društva, slobode misli. To je «šund» bez kulturnih, estetskih i eti kih vrijednosti, koji se prodaje nezreloj publici. Kod nas se u po etku javlja kao puki import, da bi se ubrzo po elu producirati potaknuta našom tradicijom i kulturom. Danas je o ita prisutnost pop glazbe upravo kod mla ih generacija, o emu svjedo i spontani nastanak mnogobrojnih amaterskih bendova u svim sredinama kao i nastanak disko-klubova kao mjesta okupljašta mladih, milijuni rasprodanih koncerata kao i gramofonskih plo a, audio kaseta i u novije vrijeme popularnih cd-ova.

Zna aj rok koncerata za industriju zabave relativno je poznat. Oni joj uglavnom služe za promociju novih albuma, kao i za dopunsko ubiranje profita. Javno promoviranje novih albuma sli no je degustaciji hrane ili promociji nove knjige. Specifi nost je možda u tome što su u pravilu, promocije ostalih proizvoda investicije u ime zarade koja e se postizati tek nakon uspješnog promoviranja, a u slu aju rok glazbe one su i *same* za sebe dobar biznis.⁶⁰ Postavlja se pitanje tko sve u tome biznisu sudjeluje. Sam zna aj rok koncerata za publiku i nije uo ljudi. Postoje razli ita mišljenja tko posje uje rok koncerte, zašto ih posje uje i kako ih doživljava.

Rok koncert ima svoja pravila izvo enja. Upravo naglašena sceni nost vrlo esto po iva na naglašavanju seksualnosti izvo a a kao što je to inio legendarni kralj roka Elvis Presley ili frontman Rolling Stonsa skandalozni Mick Jagger. Tako er je poznata injenica kako rok koncert nikada ne po inje u zakazano vrijeme, a toga smo esto i sami svjedoci. Odga anje koncerta podiže adrenalin samoj publici, a kada zapo ne onda je to standardno, gase se svjetla. Prvo pred publiku izlazi manje afirmiran bend, kojemu je to ujedno i prilika da se predstavi širem broju ljudi, te se ubrzo zviždanjem traži izlazak glavnih aktera. I nakon sat vremena provedenog u hipnotiziraju em ritmu publike koncert uglavnom završava brzo i naglo.

Veoma je komplikirano otkrivati složenu strukturu hrvatskog roka i hrvatske estrade uop e. Nabranje ljudi rokera koji su žestice za inili komercijalnim slasticama da bi udobrovoljili svojim fanovima bio bi uistinu gadan posao.

⁶⁰ Darko GLAVAN, Velibor JERBI , Stojan LUKI , Vladimir TOPI , *Pop glazba i kultura mladih*, Zagreb 1978., 10.

Re enica, koja bi takvu simbiozu hrvatskog roka najbolje objasnila, iako više pripada legendi, bila bi: Ivo Robi otkrio je Beatlese! Pjeva u koji je postizao velike me unarodne uspjehe pripisuje se i koautorstvo velikog hita Franka Sinatre «Strangers in the night». Legenda o otkrivanju Beatlesa ispri ana njegovim rije ima glasi ovako: « Jednom zgodom šetao sam sa svojim sad ve pokojnim producentom Bertom Campfertom Hamburgom gdje se odvijao no ni život, iz jednog sam kluba uo nešto posebno, jedan novi zvuk. Nagovorio sam ga da svratimo i tamo smo vidjeli Beatlese sa Tonijem Sheridanom. Uvjerio sam Berta da ih vrijedi snimiti i tako je nastala njihova prva singl plo a, na kojoj se našla pjesma My Bonnie.».

Naime, kasnije se Ivo Robi razo arao u Beatlese, i u mlade uop e, te rokere koji konzumiraju drogu. Možda je i promijenio mišljenje kad je Prljavo kazalište 1981. obradilo njihovu pjesmu «Sedamnaestogodišnjoj», u njihovoj verziji «17 ti je godina tek». ⁶¹

Upravo se u to vrijeme javlja nešto što nazivamo «novim valom». Novi val. arobne rije i za mnoge pripadnike srednje generacije odraslih na ulicama Zagreba, koja je vise i pred vratima kafi a Zve ka, kulnog okupljalista progresivaca studenata nastalih kao kontrakulturalni odgovor na tadašnji sistem društva. Unutar asopisa «Polet», ili strip pokreta «Novi kvadrat» pokazali su da znaju biti manje rukovo eni, a više reakcionarni u svojem shva anju svijeta. Sastajali su se unutar Kuluši a i SC-a, Jabuke ili kojeg drugog okupljalista i koncertnih prostora. Od kraja 70-ih do prve polovice 80-tih glazbeno su bili nazvani, na teritoriju bivše Jugoslavije, grupnim kodom – novi val. Novi val su inili *Prljavo kazalište*, *Idoli*, *Elektri ni orgazam*, *Azra*, *Šarlo Akrobata*, *Film*, *Patrola*, *Zvijezde*, *Haustor*, *Paraf* koji su održavali gaže sve od Zagreba do Beograda, pa ponekad i u Ljubljani. Tada se živjelo puno prisnije i opuštenije nego danas, po priama mnogih koji pamte mlade dane. upavci s gitarama bili su manje afektirani nego danas; elektri ne gitare su im puno bolje pristajale nego danas, zvu ali su puno snažnije, opipljivije nego danas.

Dokumentarac «Sretno dijete» Igora Mirkovi a uobli io je slikovitu razglednicu iz vremena kad je bunt i nemir mlađih znao kumulirati i eksplodirati. Ako kaže da je bio mlađi u najboljim godinama i da je dan danas «Sretno dijete» tada mu treba vjerovati. Dokumentarac je dinami an. Autor kroz razgovor sa svim glavnim i sporednim akterima tog perioda vodi razgovore pokušavaju i doznati je li to vrijeme bilo samo glazbeno posebno ili je u sebi nosilo odre enu vibru, zajedništvo. Video materijali, koncertne snimke, fotografije, naslovnice asopisa («Džuboks», «Polet») mahom su arhivirani iz privatnih kolekcija. Najzanimljivija je spoznaja jest ta da ono što se zove «novi val» je funkcionalo kao veliki prasak, kratko i silovito. Gotovo sve te pjesme koje mi danas slušamo nastale su u roku od nekih šest mjeseci. U drugoj polovici 1980. ili po etkom 1981. godine pojavilo se više velikih hitova nego u devedesetim godinama. Odjednom se oslobođila golema koli ina energije koja je trajala relativno kratko. Nakon izvjesnog vremena svi su ti ljudi postali etablirani glazbenici. Iako tada glazba nije prestala, nestala je ona arolija.

Jedan od nekolicine najrelevantnijih i najutjecajnijih li nosti hrvatskog roka, pa i balkanskoga u posljednjih 25 godina je Darko Rundek, jedan od vo a «novoga vala». Rundek je onaj tip pojavnosti u roku koji svaku svoju manu uspijeva preokrenuti u vrlinu, koji e svoju razli itost uvijek plasirati suptilno i neprimjetno te koji e bilo koju op u i

Darko Rundek

⁶¹ «Zabavno estradni pogled u rock glazbu», Mala enciklopedija hrvatske pop i rock glazbe, Rijeka 1994., 15.-18.

poznatu formu ili potez pretvoriti u svoj prepoznatljiv autorski rukopis. Stoga nije slu ajno da je od brojnih prvoboraca novovalne hrvatske scene s kraja sedamdesetih i po etka osamdesetih ostao, uz samo nekolicinu, impozantan i cijenjen autor koji i dalje kontinuirano objavljuje intrigantne i atraktivne, danas, pop uratke. Pokušajmo rekapitulirati po etke njegove karijere; 1977./78. studira na Filozofskom fakultetu, piše kazališne i filmske kritike. Prapovijest *Haustora* je jedna vrst neformalne skupine koju su i sami Haustorovci prozvali «Komuna» i koja je djelovala dvije godine. Sam se Rundek toga sje a ovako: «Ne sje am se sada uopšte koji su motivi stajali iza te naše komune... Znam samo da su u to vrijeme po svim zagreba kim gimnazijama postojali nekakvi protobandovi u kojima se skupina gimnazijalaca družila, svirala akusti ne gitare, udaraljke i stvarala tu neku atmosferu... tako da je mogu nost stvaranja pravog banda stalno visila u zraku... esto je netko na ta naša neformalna druženja dolazio s nekom idejom ili harmom, pa se to tesalo i nešto sviralo... No, isto tako, obilježje tog vremena je da su bandovi nastajali i raspadali se velikom brzinom... Da, ali to još nije band... to je ono... neki muving i tako... No, da li je «Komuna» bila band to bas ne mogu tvrditi... Moram priznati da se nekih stvari i detalja bas i ne sje am...»⁶²

S novim valom poistovje uje se i karizmatska pojавa Branimira Štuli a i *Azre*. Pri tome se misli na mnogobrojne postave koje je Branimir Štuli Johnny izmijenio oko sebe teže i prema profesionalnijem odnosu spram glazbe. S druge strane se smatra da je baš njegova egocentri nost bila prepreka za trajanje nekih postava. Ipak Štuli eva *Azra* kroz prili no dug period ne uspijeva prekora iti status lokalne senzacije na relaciji Studenski centar - Lapidarij. U suradnji s Huseinom Hasanfendi em Štuli uspijeva napraviti prvi singl. Eto kako se sam Štuli prisje a toga vremena: «Lud sam bio, a i danas to jako volim, za nekakvim kabaretskim štimungom. Svejedno je obra uješ li neku klasi nu ili kakvu drugu stvar, samo da joj daš kabaretsku patinu. Htio sam napraviti glazbu koja bi odgovarala atmosferi kr me, a u kr mi ne možeš svirati «Emerson, Lake & Palmer». Te su stvari trebale biti ritmizirane, da možeš stepavati nogama i pucketati prstima. Susreo sam tada Paola (Sfecci, bubnjar *Aerodroma*, op. a.). On je svirao tarabuku. To ti je makedonski izraz za nešto sli no bongosu, što se vadi od devine kože. Imali smo i pjevaljku. Tako je izgledala moja prva prava trupa. Zvali smo se *Balkan sevdah bend*. Snimili smo tada neke demo-tapeove *Balkana* koji je prošao mnoge oblike do ovoga na singl plo u. Da danas netko to uje, popljuvao bi me tako da bi mi bilo neugodno izlaziti iz ku e. Ali nije bitno, bio sam ist kao djevica. Balaševi je zadnji roker prema onome što smo mi tada radili. Ja u stvari nisam brutalan ovjek, to su me tek kasnije nau ili.»⁶³

Najpoznatija li nost «novog vala», Branimir Štuli - Johnny, frontmen grupe *Azra*

⁶² Branko KOSTELNIK, «Tajni grad, nezvani ni sajt Darka Rundeka i Haustora» (<http://www.klikeri.co.yu/tajnigrad/interviewer.php?intid=129--->)

⁶³ POLET, «Intervju Branimir Štuli - oni- upko, Azra-Gr eviti novovalni sevdahžija» (<http://fly.cc.fer.hr/~kbrlek/interviewi/interview.html---branimir johnny štuli u nekoliko>

Dakle, asopis koji je pratio generaciju Novog vala zvao se «Polet». Fotografije Dražena Kalenića u «Poletu» bile su pravo otkriće, bile su drukčije, otkazene, vesele, nosile su poruku i zapravo pogađale senzibilitet vremena. Njegov talent podjednako se mogao uočiti na reportažnim fotografijama, kao i na portretima. Najviše je snimao rok koncerte i glazbene zvijezde Novog vala, ali nije bježao ni od drugih poslova.

Kako vrijeme proteže tako i određeni segmenti glazbe prestaju biti hitovi ili glazbom svoga vremena te prelaze u sferu *evergreena*. Tada se javlja nostalgijski pokušaj vratiti vrijeme mladosti, a budući da je takva publika u međuvremenu dosegla veliku kupovnu moć, i glazbeno tržište nudi svoj odgovor kroz ponudu specijaliziranih bendova za npr. *rock'n'roll*, *pedesetih*, *soul*, *blues* itd.⁶⁴

Porastom roka do jednog od vodećih vidova glazbene kulture broj takvih izvođača raste. U tome se poslu okušavaju različiti tipovi glazbenika od ljudi koji se kroz «gaže» jednostavno prehranjuju, preko onih koji kroz takve bendove pokušavaju steći afirmaciju ili iskustvo da bi se kasnije bavili vlastitom glazbom, do onih kojima sviračko znanje nije proporcionalno kreativnosti i cijeli život ostaju reproduktivci. Naravno, i uspjeh takvih izvođača varira od potpune anonimnosti i sviranja po cesti, do solidne svjetske slave.

Sljedeći je razlog velikom broju reproduktivnih izvođača isto zabavne prirode. Uvijek reakcionarna, okrenuta prošlosti, oživljavajući i neko prošlo vrijeme ona ne pruža bilo kakav pomak unutar glazbe. Neselektivno izvođenje pjesama samo da bi se održala financijska stabilnost tržišta teško se može okarakterizirati boljim riječima. Ipak, glazbenike ne treba u potpunosti osuđivati, jer oni postoje radi publike, a ne obratno, barem ne u ovom slučaju.

⁶⁴ Dražen VALENTIĆ. «Reprodukтивnost-autorstvo ili plagijat», *Mala enciklopedija hrvatske pop i rock glazbe*, Rijeka 1994., str. 43.-48.

NEW WAVE IN CROATIAN MUSIC IN THE BEGINNING OF THE 80's

Modern social development confronted a man with social and cultural appearance like manifestation of massive culture which means «explosion» of movie stars, contact-shows, concerts, festivals, radio-dramas, and different kind of quiz shows. Suddenly, courteous sons became tousle-headed boys, and daughter's skirts were shorter while most of parents were shocked over destiny of their children. In the entire story the main actors were tousle-headed boys with the exclamation «We are rock –generation».

Namely, manifestation of rock music couldn't stay unnoticed - as the matter of fact it had grand interest between those who had accepted it. Between political, science and cultural circles, was most researched from journalist and feuilletonists. It had been born in the West, in capitalism, but still spread itself to socialistic countries as Croatia was. So, it was noted as trash without cultural, aesthetical and ethical values. In the beginning it appeared just like import, but soon it started to produce similar copies by our tradition and culture.

Beginning of the 80's is known as New wave. It is a period of new generation that were socialising around coffee bar «Zve ka» in the streets of Zagreb, inside of «Kuluši », «Student centre» and magazine «Polet». Under the group New wave there were bands as «Prljavo kazalište», «Idoli», «Elektri ni orgazam», «Azra», «Šarlo Akrobata», «Film», «Patrola», «Zvijezde», «Haustor», and «Parafi». They played from Zagreb to Beograd, and sometimes even in Ljubljana. It was the time where people lived more relaxed and open minded than today, according to the stories of people who remember that time. Those tousle – headed boys were more affected, sounded stronger with electro guitars.

There is also Igor Mirkovi 's documentary movie called «Happy child», which shows the dynamism of that period. The author through conversation with main and subordinate characters tried to find out if that time was just musically special or had some inside special «vibration» and communalities, too. In that period, which was quite short, there was a lot of energy, but the magic ended too fast.

We can't judge musicians for all that because they are here for us, spectators, and not opposite, at least in this case.

Književni genij Dante Alighieri. Njegovo je najpoznatije djelo alegorijski ep
«Božanstvena komedija».

KRETSKO-MIKENSKA KULTURA

Pojam kretsko-mikenska kultura označava dva različita umjetnička izraza koji se međusobno dotiču i prožimaju. Umjetnost Krete nastala je u 3., a svoj vrhunac je dostigla u 2. tisućljeću prije Krista. Na Peloponezu se u 2. tisućljeću prije Krista razvila te dostigla svoj vrhunac mikenska kultura. Kako je došlo do ispreplitanja tih dviju kultura nastojat će objasniti na slijedećih nekoliko stranica.

Kreta

Kreta se smjestila u jugoistočnom dijelu Sredozemnog mora, između Afričkog, azijskog i evropskog kontinenta. Kretsku civilizaciju otkrio je Sir Arthur Evans po etkom 20. stoljeću. Njezinu kulturu nazvao je minojskom (po slavnom kralju Minosu) i podijelio ju na tri razdoblja: ranominojsko (2600. - 2000. pr. Kr.), srednjeminojsko (2000. - 1700. pr. Kr.) i kasnominojsko razdoblje (1700. - 1450. pr. Kr.). Svako od tih tri razdoblja podijeljeno je na još tri perioda.⁶⁵ Postoji još jedna podjela minojske kulture, a to je podjela na razdoblje prije palača (obuhvaća ranominojsko razdoblje I., II. i III.), razdoblje starih palača (obuhvaća srednjeminojsko razdoblje I. i II.), razdoblje novih palača (srednjeminojsko razdoblje III. i kasnominojsko razdoblje I.) i razdoblje poslije palača (obuhvaća kasnominojsko razdoblje II. i III.).

Sir Arthur Evans je 1899. godine počeo otkopavati Knosos. Tijekom nekoliko godina otkrivena je Velika kraljevska palača, Mala palača, jedna kraljevska vila i pojedini dijelovi grada. Talijanski, njemački, američki i francuski arheolozi vršili su iskopavanja u Festosu, Hagiji Trijadi, Gurniji i Malliji. Nešto kasnije iskopani su i Tilisos, Gortina, Kato Zakro, Palaikastro i Mesara.

Ranominojsko razdoblje

U ranominojskom razdoblju Krete su živjeli na razini neolita kog se oslikavalo života. Živjeli su u kamenim kućama nadograđeni glinom ili keramikom. Potkraj ovog razdoblja vjerojatno su nastali prvi gradovi, a sigurno je da je tada nastalo prvo kretsko pismo – hijeroglifsko pismo.

Srednjeminojsko razdoblje

Ovo je razdoblje kada započinje razvoj kulture na Kreti. Između 1950. i 1900. pr. Kr. nastale su prve palače u srednjem dijelu Krete, u Festosu, Malliji, Hagiji Trijadi i Knososu.⁶⁶ Palače u Malliji, Festosu i Knososu sagradene su istodobno. Palače su jedine važne građevine za povijest Krete od kojih je ostalo tragova. One se odlikuju udobnošću, pristupačnošću, pomnom biranim ukrasima. Nepravilnog su tlocrta. Raspoređene su stepenasto na padinama brežuljaka. U palačama postoje središnje dvorište oko kojeg su raspoređene ostale prostorije, dvorane za zborovanje, stanovi, radionice, kultne niše, kupaonice, spremišta itd. Zajedničkim obilježjem je vrlo dobra ukloppljenost u okoliš, uspješno korištenje različitih razina, prekrasni vrtovi i otvorenost prema krajoliku, prigušivanje jake svjetlosti i stvaranje zračne struje kako

⁶⁵ «Creta», *Atlante storico*, Milano 1982., 33.

⁶⁶ Furio DURANDO, *Drevna Grčka. Zora Zapada*, Zagreb 1999., 18.

bi se ublažile velike ljetne vrućine.⁶⁷ Osim mitskog kralja Minosa, ne znamo tko je vladao tim palačama. Znamo da nisu bili ratnici jer na minojskoj Kreti nisu pronađene vojne utvrde, a ratna tematika je vrlo rijetko prisutna u minojskoj umjetnosti. Nema dokaza da su vladari bili štovani kao božanstvo iako su vjerojatno vodili vjerska slavlja.⁶⁸ Moguće je da su palače bile središta vjerskog života, međutim, jedina mjesto namijenjena molitvi su male kapele unutar palača, što bi značilo da su se obredi morali održavati na otvorenom (dvorišta palača!). Palača nije bila samo kraljevska rezidencija, ona je bila središte uprave, trgovine, obrta, umjetnosti i dvorskog života. Dokaz tomu su brojna spremišta i «uredi» u palači.⁶⁹

Kreta – «zmijska božica»

Iako nam grobni ostaci govore o bogatom životu Kreteana, njihov nam društveni život ostaje zagonetka. Ne možemo proizvesti njihove zapise jer njihov sustav slogovnih znakova (Linear A) nije dešifriran. Poznato je da je na Kreti cvalo poljodjelstvo, da su se ljudi bavili stočarstvom, uzgajali vinovu lozu, proizvodili ulje, a manufakture u palači proizvodile su umjetničke i upotrebljive predmete. Glavne gospodarske grane bile su trgovina i pomorstvo. One su doprinijele brzom razvoju te civilizacije. Dokaz su kretski izvozni proizvodi pronađeni na mnogim lokacijama, npr. u Egiptu, Siriji, na grčkim kopnjima, cikladskim otocima i drugdje.

Iz tog razdoblja potječe uostaci višebojne keramike tankih stijenki tzv. Kamares stila. Naziv Kamares potječe od glavnog nalazišta u jednoj kultnoj pećini u gori Ida.⁷⁰ Pronađeni su i bodeži, metalni mačevi, nakit s ukrasnim motivima, pečati, glinene pločice i mnogi drugi predmeti.

Približavamo se kraju srednjeminojskog razdoblja. Umjetnost, graditeljstvo i gospodarstvo u punom su cvatu.

Katastrofalan potres zadesio je Kretu. Mnogo je toga uništeno, no minojska kultura nije doživjela konačni slom. Uskoro je došlo do obnove i razdoblje najvećeg sjaja.

Kasnominosko razdoblje

Nakon obnove palača minojska se civilizacija uzdigla do svoga vrhunca. Posebno se razvilo freskno slikarstvo. Najstarije freske pronađene su u naselju Akrotiri na otoku Thera. Plošni oblici krajolika, te slike biljaka asociraju na egipatsko slikarstvo. Freske su lijepi i maštoviti. Tako su su zanimljive freske iz Knososa. One pokazuju život prirode, slobodu uživanja, aristokratsku mladež kako bere cvijeće, procesije i žrtvene obrede. Prisutne su i freske plesnih i životinjskih igara među kojima je najpoznatija slika mladića i djevojaka kako se prebacuju preko bikovih leđ.⁷¹ Likovi su postavljeni asimetrično i nisu povezani. Prikazane kretnje su snažne i brze.

Iako se u kiparstvu javljaju isti motivi kao i u slikarstvu, za kiparstvo je karakteristično prikazivanje religijskih idola. Glavno božanstvo bilo je ženskog roda, u srodstvu s majkom i božicom plodnosti. Budući da Kreteani nisu imali hramove, ne nalazimo velike kultne kipove, a i oni malih dimenzija su vrlo rijetki, a značenje im je nejasno. Poznat je mali kip «Zmijske

⁶⁷ Camilo SEMENZATO, *Svijet umjetnosti*, Ljubljana-Zagreb 1991., 41.

⁶⁸ H. W. JANSON, A. F. JANSON, *Povijest umjetnosti*, Varaždin 2003., 101.

⁶⁹ «Kreta», *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb 1990., 694

⁷⁰ Isto, 697

⁷¹ «Kreta», *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb 1990., 700.

božice» iz oko 1650. prije Krista. Božica u rukama drži zmije koje simboliziraju zemaljska božanstva i mušku plodnost. Grudi su joj otkrivene i predstavljaju žensku plodnost. Iako se radi o božici, njezina odje a je odje a smrtnice, dvorske dame toga vremena. «Bujne grudi, naglašeni stožasti oblik tijela, velike o i teških svedenih obrva u dalekom su, možda i neizravnom srodstvu – preko Male Azije – s mezopotamskom umjetnošću.»⁷² Na Kreti je bio razvijen i kult bika. Njemu uast održavale su se proslave. Iz razdoblja od oko 1500. – 1450. pr. Kr. potječe riton u obliku glave bika pronađen u Knososu. Izrađen je iz serpentina. O i su mu od obojenog kristala, a njuška od uloženih školjki. Urezane linije predstavljaju dlaku.

U kasnominoskom razdoblju u izradi keramike nastaje novi, naturalistički stil. Motivi su nadahnuti stvarnošću. Na svjetloj pozadini javljaju se motivi cvijeća, riba, algi, životinja naslikanih tamnom bojom.⁷³ Oituje se sloboda pokreta. Time je umjetnost novih palača napredovala od geometrijsko-ornamentalnog oblikovanja do naturalističko-figurativnog.⁷⁴

Godine 1450. pr. Kr. Kretom su zagospodarili mikenski vladari. Minojska je civilizacija pretrpjela konačan slom. Smatra se da se to zbilo kada su Kreteani digli ustanak protiv mikenskih vladara. Palača u Knososu tada je potpuno izgorjela. Ali nije to jedini kobni imbenik propasti minojske civilizacije. Godine 1450. pr. Kr. jaka eksplozija i poniranje vulkana zatrpani su otok Theru 50 m debelim pokrovom od pepela.⁷⁵ Popratni užici bili su podrhtavanje tla i podizanje mora, kiše od pepela, atmosfersko zamračenje i klimatske promjene. Sve je to bilo prisutno na jugu Egeja. Već oslabljena Kreta nakon ovoga je bila bliže rukama Mikenjana.⁷⁶

O preuzimanju Krete najviše doznajemo iz glinenih pločica upravne palača u Knososu. Njihov jezik postao je razumljiv rani grčki jezik. Isprave su pisane Linearom B nastalim na kopnu. Izruševina u Knososu izvještava o mnoštvo takvih pločica na kojima su uglavnom poslovni podaci. Novi gospodari zadovoljili su se vrhovništvom nad Knososom. Mallia, Festos i Hagia Triada bili su napušteni i prepusteni propasti.

Mikena

Istovremeno, procvatom minojske kulture, između 2000. i 1600. pr. Kr. kontinentalnu Grčku i Peloponez osvojili su Ahejci. Ratoboran narod pastira-ratnika naselio je Tesaliju, Beociju, Atiku, Argolidu i Meseniju. Stvorio je mala naselja od Peloponeza do Krete kao i u Argolidi i Lakoniji, na prirodnim poljoprivrednim područjima u blizini plodnih ravnica ili dolina, te dobrih prirodnih luka.⁷⁷

Razvili su se gradovi Argos, Tirint, Pilos i naravno Mikena. Mikena je bila vojno i kulturno središte i po njoj je dobila ime i itava kultura. Grad je bio smješten na sjeveru argolidske ravnice i imao je izvanredan strateški položaj, te kontrolu nad svim putovima koji su povezivali južnu Argolidu s njezinim sjevernim dijelovima, Istmom i Korintom.⁷⁸

Gradovi-države

Gradovi-države bile su utvrđene palače. Bile su manjih razmjera od minojskih i puno jednostavnije. Četvrti su bile opasane megalitskim zidinama, tzv. *kiklopskim zidinama*, i ja je

⁷² H. W. JANSON, A. F. JANSON, *Povijest umjetnosti*, Zagreb 2003., 102.

⁷³ Camilo SEMENZATO, *Svijet umjetnosti*, Ljubljana-Zagreb 1991., 43.

⁷⁴ «Kreta», *Povijest svijeta od prethistorije do danas*, Zagreb 1990., 702.

⁷⁵ Furio DURANDO, Drevna Grčka. Zora Zapada, Zagreb 1999., 34.

⁷⁶ *Isto*, 34.

⁷⁷ Fabio BOURBON, *Drevne civilizacije svijeta. Velike kulture svijeta*, Zagreb 2002., 36.

⁷⁸ Ante JURIC, Grčka. *Od mitova do antičkih spomenika*, Rijeka 2002., 183. - 184.

debljina tolika da kroz njih vode uzdužni hodnici. Kraljevska pala a dominirala je rezidencijalnom etvrti koja se nalazila na padinama akropole i izvan zidina.

To je kompleks gra evina, dijelom na terasama, sagra en preko stare utvrde iz 17. i 15. stolje a prije Krista. Oko osnovnog rezidencijalnog modela nalazilo se mnogo privatnih prostorija i soba za poslugu. Zidovi ove pala e bili su ukrašeni freskama u minojskom stilu. Središte pala e bio je *megaron*, tj. kraljevska dvorana za primanje. Poznat je samo njezin tlocrt. Radi se o velikoj pravokutnoj dvorani sa okruglim ognjištem u sredini i etiri stupa koja su nosila krovne grede. U nju se ulazilo kroz duboki trijem s dva stupa i pretkomorom. Ulaz u Mikenu, tzv. *Lavlja vrata*, jedino je monumentalno kiparsko djelo kretsko-mikenske umjetnosti koje se sa uvalo do danas. Ime su dobila po reljefu na preko 3 m visokom trokutastom bloku iznad ulaza na kojem su prikazane dvije lavice okrenute jedna prema drugoj. Izme u njih je stup jasnog minojskog podrijetla. Uloga uvara vrata, napeta miši ava tijela i simetri na kompozicija podsje aju na utjecaj drevnoga Bliskog Istoka.⁷⁹

Pogrebni običaji

Njema ki arheolog Heinrich Schliemann otkrio je Mikenu 70-ih godina 19. stolje a. Pokusna istraživanja zapoela su 1874., a sustavna iskopavanja 1876. godine. Nakon što je otkopao *Lavlja vrata*, otkrio je uz njih, s desne strane, pet kraljevskih grobova u krugu «A»⁸⁰ s bogatim sadržajem. Pokojnici su bili sahranjeni u grobovima u obliku rova. Tijelo im je balzamirano i umotano u plahte, a na lice položena mrtva ka maska. Me u bogatim prilozima prona eni su bogato ukrašeni ma evi i bodeži, krune, kultne posude za piće, mikenske i minojske keramike, nakit od jantara iz sjeverne Europe te jedno pozla eno nojevo jaje iz Afrike. Takvi dragocjeni predmeti mogli su biti uvezeni, ukradeni ali mogli su ih izraditi i kretski obrtnici koji su radili za mikenske kraljeve. Mikenska kultura usvojila je mnoge elemente drugih kultura, a posebno minojske.

U Mikeni se javljaju grobovi s kupolom. Grobovi s kupolom u Mikeni datiraju iz oko 1400. prije Krista. Takvi grobovi istisnuli su grobove u obliku rova. Grobnice su graene pomno klesanim kamenim blokovima slaganim u koncentri nim slojevima što se suzuju prema najvišoj točki. Zbog svoje građe i skupocjenih grobnih priloga raniji istraživači su ih smatrali riznicama. Jedan od najpoznatijih takvih grobova je tzv. *Atrejeva riznica*. Atrejeva riznica davno je oplja kana, no u ostalim pronađenim grobnicama ovoga stila pronađeni su vrlo vrijedni pogrebni ostaci - mrtva ke maske od zlata i srebra, znatna količina osobnih predmeta, npr. posude za piće, nakit i oružje. U mikenskoj grobniči kod Vafija pronađena su dva zlatna kaleža posebne izrade. Ne zna se gdje su izrađeni, tko ih je izradio i za koga. O ita je sličnost ljudskih i životinjskih likova s onima na minojskim vazama, razlika je samo u stupnju izraza. Zato se pretpostavlja se da ih je izradio minojski umjetnik za mikenske naručitelje.

Mikena – *Lavlja vrata*

⁷⁹ Fabio BOURBON, *Drevne civilizacije svijeta. Velike kulture svijeta*, Zagreb 2002., 38.

⁸⁰ Između 1600. i 1500. g. pr. Kr. u Mikeni su nastala dva kruga grobova, mlađi krug A i stariji krug B; vidi u: «Kreta i Grčka», *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb 1990., 709.

U 16. st. pr. Kr. u Mikeni je očit egipatski utjecaj na pogrebne običaje spojen s jakim kretskim utjecajima izrazitim materijalnim blagostanjem i bogatom upotrebom zlata. Potrebno je pronaći veze Mikenjana s Kretom i Egiptom. Evo jedne teorije: «između 1700. i 1580. pr. Kr. Egipatani su se nastojali riješiti Hiksa koji su prigrabili deltu Nila. Da bi to ostvarili prisko ili su im u pomoć mikenski ratnici, a na povratku kući ponijeli su mnogo zlata (Egipat ga je imao na pretek) i upe atljive dojmova o egipatskim pogrebnim običajima. Minojci nisu bili vojnici nego pomorci i prevozili su Mikenjane u Egipat i natrag tako da su i oni došli u prisniji dodir s Egiptom. Ovo bi moglo objasniti njihovo iznenadno blagostanje oko 1600. pr. Kr., kao i brz razvoj naturalističkog zidnog slikarstva u istom razdoblju. Teorija je potpomognuta otkrićem velike skupine minojskih freski u Egiptu. Bliske veze uspostavljene između Krete i Mikene trajale su, dakle, vrlo dugo.»⁸¹

Slikarstvo i kiparstvo

U fresknom slikarstvu i umjetničkom obrtu glavni utjecaj dolazi s Krete, no oblici su postali nešto grublji. Teme se bave viteškim životom, uzgojem konja, lovom na divlje svinje, mačevanjem i vožnjom bojnih kola.⁸² Kao i Minojci i Mikenjani su štovali mnogo bogova. Mikenska je religija preuzela elemente s Krete, utjecaje iz Male Azije, te božanstva grada koga podrijetla naslijede ena od svojih predaka. Kako bogovi esti mijenjaju identitet ili se spajaju s drugim bogovima, teško je protumačiti vjerske prizore u mikenskoj umjetnosti.⁸³

Gospodarstvo

Stanovništvo se bavilo poljoprivredom, proizvodnjom prehrabrenih namirnica, ulja, vune, lana, izradom prestižnih rukotvorina od zlata, srebra i bronce, te najfinije keramike. Trgovali su na području od Egipta do Sirije, od Sicilije do Jonije i od Rodosa do Cipra. Tako je bilo sve do 13. stoljeća prije Krista. Najrazvijenije razdoblje Mikene bilo je u 13. i 14. stoljeću prije Krista. Politici bi uništavali konkurenčiju i kontrolirali zemljopisno osjetljiva mjesta na Sredozemlju tijekom rata.

Kraj mikenske kulture

Mikenskoj se kulturi počeo nazirati kraj malo prije 1200. prije Krista. Mikenjanima je prijetila opasnost od neprijatelja. U tom razdoblju očete su i promjene u umjetnosti. Zadnju fazu mikenske umjetnosti karakteriziraju figuralni motivi u linearnom obrisu. Polako se najavljuje geometrijska umjetnost koja će uslijediti u nadolazećem stoljeću. Osromašenost i provincializam već naznačuju propadanje kulture koja je u metežima velike egejske seobe konačno uništena.⁸⁴ Oko 1300. pr. Kr. pale su mikenske gradine u Argolidi i nikada više nisu obnovljene.

«Dorska seoba» označava je kraj mikenskog svijeta. Palaće su pale kao žrtve najezde gradičkih plemena sa sjevera. Neki su se mikenski Ahejci vjerojatno iselili iz zemlje dok su se drugi suživjeli s novim gospodarima.

⁸¹ H. W. JANSON, A. F. JANSON, *Povijest umjetnosti*, Varaždin 2003., 108. - 109.

⁸² «Kreta i Grčka», *Povijest svijeta od prenika do danas*, Zagreb 1990., 717

⁸³ H. W. JANSON, A. F. JANSON, *Povijest umjetnosti*, Varaždin 2003., 109.

⁸⁴ «Kreta i Grčka», *Povijest svijeta od prenika do danas*, Zagreb 1990., 719

CRETAN-MYCENAEAN CULTURE

When we talk about Cretan-Mycenaean culture we have to point out that we know very little about it. Many of the works were destroyed, precious metals were melted, many paintings were destroyed together with material they were painted on, because of religious changes, object of cult were changed and earthquakes and new coming inhabitants destroyed magnificent structures of the time. Still, thanks to Sir Arthur Evans, Heinrich Schliemann and other archaeologists and their work, today we can at least partially «touch» the world of those two civilizations.

Crete is situated in the east Mediterranean, being the island where, in the third millennium BC; one of the greatest cultures of the Antiquity began developing. In the earliest times, inhabitants of this island lived in little village houses. Later, they founded towns with big palaces in the centre, and cosy two and three store houses. They worked as agriculturists, fishermen, shipbuilders, and various craftsmen. They were skilled in stone craftsmanship and making things of silver and gold, skilled as merchants and seamen. Geographical position of Crete helped the island to be on intersection of sea paths in the east Mediterranean and Cretans became first mediators between Africa, Asia and Europe. Trade and seamanship take credit for very early ties of Crete with Egyptians and the people of Mesopotamia. That helped them to get to know their culture, science and discoveries. Rare remains, found on the island, speak about Cretan culture. There are remains of frescs from palaces, vases, clay tablets, funeral remains etc.

In the middle of the fifteenth century BC began the decline of the Cretan culture. Crete was hit by natural disasters and the island was taken over by Achaeans, rulers of Mycenae. Cretan culture was definitely destroyed around 1450 BC. Achaeans subjugated native inhabitants, ravaged them and inhabited their land. Then they founded small town-states. The strongest of them was Mycenae, on Peloponnesus. It was military and cultural centre, the whole culture named by it. Mycenaean culture started growing around 2000 BC. In the beginning it was under influence of Cretan culture, but later it became something new. Strong forts and big palaces were characteristic for Mycenaean culture, in Mycenae and other parts of Greece. In the tombs of Mycenaean rulers, bronze weapons and many gold and silver objects were found. Mycenaean Greeks had ships, which they used to sail by their coasts. They were especially attracted to the wealth of Crete. So, while they were conquering Crete, Greek land was invaded by Dorians, the last tribe that inhabited Greece. Around 1300 BC, Mycenaean structures in Argolide were destroyed and never rebuilt. Mycenae went the way of Knossos - it was ravaged and destroyed.

INDIJSKA KULTURA: EGOISTI KO UDO ILI KOKTEL OKOLNOSTI

Kada se govori o indijskoj kulturi i njenoj povijesti uopće, treba znati da ona nije pisana do prodora islama, pa je bilo mnogo razloga za spekulacije. Kako je Indija vrlo kompleksna u svim pogledima svog postojanja, pogotovo u povijesti, teško je ne pomisliti o tom području, uz tolike razlike, kao o egoističnom udu. Ali kad se uzme sve u obzir prije bi se moglo kazati da je to koktel spletak okolnosti s obzirom na broj osvajača, današnju «razvijenost»... Stoga u u slijedećem tekstu pokušati dokazati te teorije.

Već se u staro doba naziru granice: na zapadu Ind, na sjeveru Himalaja, a na istoku Brahmaputra. Površinom je Indija velika kao Europa bez Rusije. Za najstariju kulturnu povijest od sredine 3. tisućljeća do sredine 2. tisućljeća pr. Kr. danas postoji materijal iz arheoloških nalazišta Mohendjo Daro i Harrapa na području rijeke Inda. Taj materijal svjedoči o visokoj civilizaciji prastanovnika Indije. Tijekom 2. tisućljeća pr. Kr. Arijevci su prodrli u prvom naletu¹ do današnjeg Delhija, a u drugom valu² probijali su se dolinom Gangesa, pokoravajući ili potiskujući Dravide. Postavili su etiri glavne kaste kao temelj društva: brahmi (sve enici), kṣatrije (ratnici), vajšije (seljaci, obrtnici i trgovci) i šudre (služili su višim kastama). Nakon što je došao Aleksandar Veliki i osvojio dolinu Inda, helenistički se kneževine održavaju do 1. stoljeća po. Kr., a helenistička-baktrijska država je bila centar iz kojeg su helenistički utjecaji dolazili u Indiju. Po etkom 8. stoljeću po. Kr. je islamizacija koja nije od osobitog značaja do 11. stoljeća kada je u vrstila korijene. Do 16. stoljeća umjetnost i znanost su kroz to vrijeme doživjeli znatan uspon, a suprotnosti između muslimana i hinduista gotovo su uklonjene.

U novijoj povijesti Indije najznačajnija je infiltracija europskih kolonijalnih sila: Portugala, Nizozemske, Engleske i Francuske. Portugalci su došli u Indiju nakon što je Vasco da Gama 1498. našao morski put te su ostvarili trgovski monopol. Osnivali su mnoga trgovina ka uporištu u 16. stoljeću, kojima je centar bila Goa. Krajem 16. stoljeća došli su Nizozemci koji su počeli sa borbom za prevlast, a polovicom 17. stoljeća uspjeli su istisnuti Portugalce kojima su ostali samo Goa i Diu. Englezi su se u Indiji pojavili poslije 1600. kad je osnovana East India Company te su počeli podizati utvrde i osvajati i osnivati gradove. U drugoj polovici 17. stoljeća i Francuzi su počeli osnivati svoje gradove te su ubrzo postali najjači i suparnici Englezima. Englezi su pobedom nad Francuzima u 18. stoljeću vrstili vlast u istočnoj Indiji, a sredinom 19. stoljeća završilo se englesko osvajanje u Indiji. Stereotipni oblici društva uništeni su i tako najviše zbog engleske prevlasti u gospodarstvu i trgovini. Znatnu ulogu u pokretu protiv engleskog gospodarstva odigrale su vjerske organizacije.

Na području Indije postoji nekoliko religija od kojih su neke nikle na indijskom tlu, a druge su rezultat stranih invazija i utjecaja. Temeljna religija domaćeg porijekla i utjecaja je hinduizam. Druge su religije nastale kao reformatorski pokreti unutar hinduizma, a to su džainizam, budizam i sikhizam³ te još neke sekte koje su nastale pod utjecajem kršćanstva u 19. stoljeću. Od religija neindijskog porijekla najznačajniji su islam, kršćanstvo i zoroastrizam. Iako je došlo na indijsko tlo i prije, kršćanstvo se proširilo u novom vijeku. Pristaša Zoroastra tvore vjerske zajednice poznate već od 8. stoljeća pr. Kr. Prije dolaska Arijaca, glavni karakter indijske religije je kult plodnosti koji je cilj povećanja uroda. Mnoge su životinje smatrane svetima, klanjali su se jednom glavnom božanstvu, a u enje o reinkarnaciji nije poznato u toj religiji. Religija arijskih plemena je potisnula staroindijsku,

¹ Taj je nalet trajao do otprilike 1000. pr. Kr. «Indija», *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 3., Zagreb 1968., 141.

² Drugi val naleta je trajao do oko 600. pr. Kr. *Isto*, 141.

³ Sikhizam je nastao u 15. stoljeću kao rezultat muslimanskih utjecaja. *Isto*, 144.

djelom se asimilirala s njom, a predstavlja obožavanje prirode. Podjela na kaste tražila je religijsko opravdanje, pa je kastinski sustav postao jedno od glavnih obilježja hinduizma, a naro ito se u vrstio u Brahma-hinduizmu. U enje o seljenju duše poslije smrti postalo je bitni sastavni dio hinduizma. Za ovaj hinduizam je karakteristi an porast formalizma i ceremonijalnog elementa u kultu. Reakcije na to su filozofske spekulacije koje su pristupa ne samo uskom krugu ljudi. Džainizam i budizam u e da su bogovi nemo ni išta u initi za ljude. Usmjerene su na osobno zalaganje za spasenje. Budizam se naro ito proširio u 3. st. pr. Kr., ali nikad nije potisnuo brahmanizam ve su bili ravnopravni do razdoblja izme u 7. i 10. st. po. Kr. kada je budizam oslabio. Hinduizam je u svojoj kasnijoj fazi prerastao u gotovo monoteisti ku vjeru. Glavna dva božanstva postali su Višnu i Šiva.

Mnoge osnovne ideje indijske filozofije esto su povezane s religijom, posebno s brahmanizmom, budizmom i raznim fazama hinduizma. Prvi tragovi filozofske refleksije mogu se nazreti ve u najstarijim Vedama u kojima uz religiozni politeizam povremeno nalazi i najraniji izraz o biti i nebiti, o zakonitostima svemirskog zbivanja i ograni enom dosegu ljudske spoznaje. Ve se u to doba javlja i misao o jedinstvenom izvoru cjelokupne stvarnosti koja postaje temeljem filozofske misli. Uz to se ra a i teorija karme po kojoj moralna vrijednost ljudskih djela odre uje tijek zbivanja u društvu i prirodi. To se veže s teorijom o samsari⁴ i mokši⁵ koji se nastoje posti i razmišljanjem. Kao suprotnost kastinsko-aristokratskoj ideologiji brahmanizma javlja se materijalisti ko-ateisti ka filozofija Charvake te pokreti budizma i džainizma. U enja prvih indijskih materijalista poznata su fragmentarno, jer su spisi propali za vjerskih i politi kih borbi. Iz djela njihovih protivnika poznato je da negiraju postojanje neovisne duše od tijela. Smatrali su da je predmetom istinske spoznaje ono što je iskustvu dostupno te su materiju držali jedinom objektivnom stvarnoš u. Odbacivali su vjeru u bogove, obrede i žrtve, a u brahmanima gledaju negativan, vra arsko-eksploatatorski sloj društva. Budizam je u filozofiju unio novu verziju teorije o mokši : kona no oslobo enje od boli, varki vidljivog svijeta i ponovnog ra anja. I budizam je stajao u svojim po ecima na izrazitim protukastinskim stavovima. Duga borba me u tim smjerovima dovela je do formiranja šest velikih «ortodoksnih» sustava unutar kojih se i danas esto kre e filozofska misao hinduisti ke Indije.

Nazivom indijski jezici obi no se obuhva a veliki broj raznih grupa i porodica jezika. Statisti ki podaci o tim jezicima su djelomi ni, a njihovo poznavanje i klasificiranje je nepotpuno. Prema skupljenim podacima govori se 845 raznih jezika i dijalekata me u kojima je 720 indijskih i 63 neindijska jezika. Lingvisti obi no indijske jezike dijele na etiri do šest velikih skupina:

Bog Višnu, skulptura iz 8. st.

⁴ Samsara je ponovno ro enje, mijenjanje života. «Indija», n. dj., 145.

⁵ Mokša je spasenje, oslobo enje. Na ist. mj.; Rada IVEKOVI , *Indija-fragmenti osamdesetih, filozofija i srodne discipline*, Zagreb 1989., 31.

1. Dravidska jezi na skupina zahva a itav jug poluotoka, ali se pojedini jezici govore i na teritorijalno nepovezanim podru jima u srednjem dijelu poluotoka, na sjeveroistoku i sjeverozapadu.
2. Jezi nu skupinu Munda ine slabo istraženi jezici vrlo zaostalih plemena koji žive na podru ju pobr a i džungla južno od Gangesa te na sjeveroistoku Indije odakle dopiru i u centar i još na jugoisto noj obali poluotoka.
3. Tibeto-burmanska jezi na skupina obuhva a jezike na sjeveru i sjeveroistoku Indije, osobito podru ju Himalaje i Assama. Nesigurna klasifikacija ovu skupinu dijeli na : Tibethimalajske, Sjevernoasamske i Asamoburmaske jezike.
4. Indoeuropskoj jezi noj skupini pripadaju najstariji, najrašireniji i kulturno najzna ajniji jezici Indije. Jezik Veda je najstariji poznati indoeuropski jezik koji se oblikovao sredinom 1. tisu lje a pr. Kr. kao sanskrt, a održao se dva i pol tisu lje a, sve do danas kao jezik literature i znanosti te tvori rje ni ki fond gotovo svih današnjih indijskih jezika. Uz sanskrt javljaju se i razne varijante pu kog jezika, tj. prakrt.

U indijska se pisma ubraja oko 200 alfabetra raširenh me u razli itim narodima. Najstarije pismo iz kojeg su se razvila gotovo sva ostala je brahmi pismo nastalo u 6./5. st. pr. Kr., a rašireno je ve u 3. st. pr. Kr. u cijeloj Indiji. Podrijetlo mu nije pouzdano istraženo, a izvodilo se iz pisma kulture Mohenjo Daro.

Razne varijante brahmi pisma dijele se po etkom nove ere u dvije velike skupine :

1. Gupta-pismo ili sjeverna skupina,
2. Nagari-pismo.

Iako je književnost pisana u razli itim razdobljima i na razli itim jezicima, ona tvori relativno jedinstvenu i kulturno zatvorenu cjelinu. Najve i i najvrjedniji dio te književnosti je pisan indoeuropskim jezicima. Najstariji poznati indoeuropski jezik je staroindijski jezik Veda od kojih su nastali tekstovi Brahmana⁶, Aranyaka⁷ i Upanishade⁸, te tvore kanonske «svete knjige» Hindusa. Znatno su mla e priru ne knjige «pouka» najraznovrsnijeg sadržaja. Jezik koji se ustalio je sanskrt na kojem se razvijala bogata znanstvena i beletristi ka književnost. Iz pu ke epopeje nastali su epovi Mahabharata i Ramayana. Mahabharata je kona an oblik dobila u 4. st., ima oko 100 000 distiha, a opisuje borbe sjevernoindijskih arijskih plemena. Ramayana je svoj kona an oblik dobila u 2. st., ima 24 000 distiha, a opisuje doživljaje Rame te u mitskom ruhu hindusko osvajanje Dekana i Ceylona. Dio Mahabharate je Bhagavad Gita u kojem se filozofski raspravljuju pitanja pojedinca i društva. Sa sadržajem ovih epova povezane su i knjige Purana, enciklopedijsko-didakti nog karaktera pisane u ast pojedinih bogova i hramova.

U novonastalim pravcima budizmu i džainizmu pojавio se niz djela pretežno religiozno-moralisti kog sadržaja. Uz njih se razvila i filozofska literatura brahmanski orijentiranih sustava. Za propagiranje upotrebljavaju basnu, pri u, legendu... koje se razvijaju i izvan religiozno-moralisti kih tendencija, a motivi se šire izvan Indije. Indijska drama se javlja još u 2. st. pr. Kr., ali najstariji sa uvani tekstovi su iz 4. stolje a. Vrhunac je dostigla u 5. stolje u. Lirika je usko povezana s dramom iji je sastavni dio, a kao samostalna se javlja u obliku ciklusa ili zbirk strofa. Najstarije lirske pjesme pisane su na praktru. Novi je procvat lirika doživjela u razdoblju 11. i 12. stolje a. Znanstvena literatura na sanskrtu uz filozofiju, obuhva a vrlo vrijedna djela iz lingvistike, medicine i matematike s astronomijom, dok je historiografija vrlo oskudna. U pravnoj literaturi isti e se «dharmashastra», tj. propisi o dužnostima ovjeka, gra anina i vjernika ; Manavadhamashastra poznata kao «Manuov zakonik». Seksualna ljubav «kama», uz

⁶ Brahmana su opisi sakralnih inova u prozi. *Isto*, 146.

⁷ Aranyaka su teološke rasprave. Rada IVEKOVI , *Druga Indija*, Zagreb 1982., 24.-25.

⁸ Upanishade su «teološke znanosti»; starije su u prozi, mla e u stihovima. *Isto*, 146.

«dharma» i «arthu», našla je odraza u bogatoj erotskoj literaturi. Novoindijski jezici afirmiraju se u književnosti uglavnom od po etka 2. tisu lje a. pr. Kr. kad su uklonjeni zaštitnici sanskrta. Uz dvorsku javlja se i religiozna poezija potaknuta propovijedanjem liberalnog monoteizma koji pokušava izmiriti hinduizam s islamom. Novija literatura je pod znatnim utjecajem engleske, a u 19. st. se javila i novija drama. Hindustanska literatura je po eli kasno jer je na podru ju nastanka stolje ima vladao perzijski jezik kao književni. Poezija se ugledala u potpunosti na perzijske uzore, a proza se razvila tek pod engleskim utjecajem. Najstariju asamsku literaturu tvore srednjovjekovne povjesne kronike, a u 15. st. se javlja drama.

U dolini Inda se nakon paleoliti ke umjetnosti razvila, neoliti ka, a u 3. tisu lje u pr. Kr. eneoliti ka civilizacija iji je glavni lokalitet Mohenjo Daro. Tu su na ena brojna djela plastike, umjetni kog obrta od kamena, metala i keramike. Od 5. st. pr. Kr. razvija se autohtona kultura, mješavina arijskih i dravidskih elemenata, a do izražaja dolaze i budisti ki sakralni objekti.

Lokalitet Mohenjo Daro

dobiva bogatiju arhitekturnu formu i plasti an ukras, a u pe inskim hramovima nastaju najstarije figuralne zidne slike. Po etkom nove ere dolazi do ja ih dodira s rimskom civilizacijom što se odrazilo u umjetnosti. Otklon stranih utjecaja i formiranje izrazito indijske umjetnosti pada u vrijeme dinastije Gupta koja je vladala sjeverom zemlje (4. - 7. st.) koje se naziva zlatnim i klasi nim u smislu usavršavanja stilskih i ikonografskih indijskih elemenata. Podižu se i slobodno stoje gra evine u kojima je važan konstruktivni i dekorativni element stup ili stupac raznih oblika, nositelj lukova i svodova. U skulpturi je i dalje glavni lik Buda s indijskom fizionomijom u položaju meditacije i obavljen stiliziranom draperijom. Izvodi se i raskošna dekoracija u klesanom visokom reljefu, štuki i terakoti. U slikarstvu su u 6. st. ostvarena zna ajna djela u spiljama u Ajanti. Nakon pada carstva Gupta slijedi postupno opadanje umjetnosti vezane uz budizam, a najduže se održala u himalajskim podru jima Nepala. U razdoblju hinduskih dinastija dolazi do dominacije brahmanizma i s time do izgradnje hramova kompleksnog tipa¹¹. U skulpturi se u kamenu i bronci prikazuju brahmantska božanstva u fantasti nim oblicima, približavaju i se irealnim simbolima, a

S Aleksandrom Velikim prodire helenska i iranska civilizacija koja se o ituje u izgradnji pala a te monumentalnoj i sitnoj plastici. Lik Bude helenisti kog izgleda postaje uzorom njegovih najstarijih prikaza u kamenu, bronci i drvu. Za budisti ku arhitekturu karakteristi na je stupa⁹. Važan tip sakralne gradnje postaje vihara (budisti ki samostan s hramom).

Stupa u 1. st. pr. Kr.

⁹ Stupa je vrsta budisti ke bogoštovne gra evine (prvobitno polukuglasta grobnica s ogradom) koja kasnije, u razvijenom obliku, dobiva naziv pagoda. Bratoljub KLAJ , *Veliki rje nik stranih rije i*, Zagreb 1974., 1251.; Grupa autora, *Povijest svijeta od po etaka do danas*, Zagreb 1990., 386.

¹¹ U takvim hramovima ima više gra evina unutar etverokutnog prostora me u kojima dominira jedan ili više unjastih tornjeva.

tehnika modeliranja dostiže savršenstvo. Uz zidno slikarstvo razvija se i iluminacija. U umjetni kom obrtu zastupani su proizvodi najšire namjene, bogato ukrašeni indijskom ornamentikom. Po etkom 11. st. prodire islamska umjetnost koja se djelomično asimilirala s tradicionalnim lokalnim oblicima te se formirala indijska islamska likovna umjetnost. Njen procvat je po etkom 16. st. i traje do infiltracije europskih kolonizatora u 17. stoljeću. Islamski arhitektonski oblici dolaze do izražaja u brojnim mošejima s okruglim minaretima i kupolama, u mauzolejima, palačama i dvorcima vladara. Od ove arhitekture najznačajniji je mauzolej Taj-Mahal iz 17. stoljeća. Pod perzijskim utjecajem razvila se iluminacija djela poezije i proze te se javlja i portret u minijaturi. Pod engleskom vlašću u 19. st. je nastala gradska arhitektura s obilježjima europskog historicizma i eklekticizma uz promašene pokušaje spajanja s tradicionalnim indijskim oblicima.

Od muzike do danas su sačuvani žrtveni napjevi iz Veda. Oko 500. godine napisana je rasprava o muzici, drami i plesu na kojoj se temelji sav kasniji razvoj indijske muzike. U Indiji nisu poznate note, pa se napjevi prenose usmenom predajom. Profesionalni glazbenici sudjeluju u raznim događajima života, ali ne priređuju javne nastupe. Izrađena enost pojedinosti, rafinirana ornamentacija i nijansiranje u kvaliteti tona važniji su od oblikovanja cjeline. Glazbena teorija dijeli oktagon na 22 intervala, ljestvice obuhvaćaju pet ili šest tonova, rjeđe sedam. I vokalna i instrumentalna muzika je homofona, a napjevi su izrađeni na temelju izrađenih obrazaca, tzv. raga od kojih svaka ima određeno etičko i emotivno značenje. Postoji šest glavnih raga i 30 ragina, a svaka se javlja u dvije varijante. Instrumentarij je vrlo bogat, a najvažniji su instrumenti sa žicama. U upotrebi su i mnogi oblici puhačkih instrumenata te udaraljke.

Iako se na prvi pogled čini kako je Indija kao zemlja zatvorena u samu sebe ne može reći da su njen život, povijest i kultura egoistični, tj. samosvjesni i samodovoljni. To je samo njen vanjski okvir koji je na određeni način štititi zbog povijesnih okolnosti koje je preživjela. Bolje je reći da je ona koktel spletom okolnosti jer su mnogi osvajajući i pokorili Indiju te joj predali svoj dio kulture što je ona znala i znala asimilirati te uklopiti u svoju bogatu kulturu. Stavljajući po strani njenu tehnološku i finansijsku zaostalost treba joj odrediti priznanje jer je svojom kulturom utjecala ne samo na okolna područja nego i na veliki dio Svetog. Već je velika umjetnost život različitih religija, naroda pa bi se stoga ostali kontinenti mogli ugledati na nju kako uskladiti suživot. Stoga se ne može reći i nikako da je ona egoistično uđena. Dakako svjetsko je uđeno i to zahvaljujući i spletu okolnosti da su to područja posjetili mnogi narodi i kulture koji nisu ni u kom pogledu blizu Indije.

INDIAN CULTURE: WORLD EGOISTIC MIRACLE OR A COCKTAIL OF COINCIDENCES

In the article « I have tried to bring the overall picture of it to the reader. In order to do that I had to take a little bit of all the cultural components like the script, the literature, the architecture... And in doing so, I have tried to remove some stereotypes. In the case of the Indian culture the whole matter should be seen from its very beginning to the present day together with the influences, the people and the nations that had impact on it. Because of that the Indian culture is very complex so that we cannot study a single segment of it without taking into consideration the others, literature without script, philosophy without religion... While studying it, we should be neutral and look at all the elements without prejudices which should bring us to the overall picture that is, everybody will realize that, very mosaic.

Although at first sight India could seem to be a country closed within itself, yet we cannot say that its inner life, the history and culture are egoistic, this is, self-aware and self-sufficient. This is only its outer frame which in a certain way protects India due to the historical circumstances it has gone through. It is better said that India is handed it their part of culture which India knew how to assimilate and incorporate into its rich culture. If we put aside its technological and economical underdevelopment, we should praise it because with its culture it had influenced not only the surrounding areas but great part of the World too. The coexistence of different religions and people is already great art so that the other continents could follow its example. No way can it be said that India is an egoistic miracle. Definitely it is a world miracle, which thanks to the circumstances, that the area had been visited by many people and cultures that were not at all close to India.

For the Indian culture to be understood entirely we should also take into consideration the culture before the written history which had its origins in the area of the river Ind. From there that Indian culture expanded through the history, during a long period of time, and has developed into a complex and mosaic culture it is today. Architecture and music are the most impressive elements as they are reflecting the oriental spirit typical of India. It is not surprising that other cultures look up to the Indian culture because, in spite of its poverty, in a cultural sense it can be and is a model, not to mention the people who come to India for religious reasons. The beauty and the mysticism of the Indian culture are revealed in its complexity, in the interfusion and compression of different elements giving it identity and uniqueness.

MIYAMOTO MUSHASHI

Samuraj, filozof, pjesnik, slikar - ikona militaristi kog Japana

Nakon tri stolje a zatvorenosti, komodor Perry je 8. ožujka 1853. uplovio u luku Yokohama otvorivši tako Japan vanjskom svijetu. U to vrijeme Japanom je vladao klan Tokugawa. Taj je klan ve 250 godina držao strog nadzor nad velikom feudalnom vlastelom, Dimjonima i njihovim vojnim vazalima, povlaštenom ratni kom kastom, samurajima. Za vrijeme mira, samuraji su poticani da budu u eni ljudi isto koliko i ratnici. To je predstavljalo opasnost jer su u eni ratnici mogli posumnjati u zakonitost vladavine Tokugawa i pokušati vratiti cara na vlast. Znanje su crpili od u enja samuraja Miyamoto Mushashija (1584? – 1645.), najve eg ratnika u povijesti Japana, koji je prvi odbacio isklju ivu ulogu ratnika samuraja i po eo se baviti filozofijom, pjesništvom i slikarstvom. Kao takav, dao je novu dimenziju ratni koj kasti koja je, kao i sve enici, širila svoje svjetonazole i vršila znatan utjecaj na život Japana. Otvaranjem Japana bilo je neizostavno da e se Japan kona no pokrenuti iz srednjovjekovnog ure enja i u i u moderno doba. Samurajska «biblija» bila je Mushashijeva knjiga «Pet prstenova». Japanski dje aci su odmalena bili pod dojmom pri a o Mushashiju koji je za njih predstavlja idola. Japan koji je uvijek imao pretenzije prema azijskom kopnu, odlu io je proširiti svoj utjecaj modernizacijom svoje armije, u emu su samuraji vidjeli opasnost za svoj zanat.

Godine 1867. šogun Keiki je vratio caru vlast nad državom nadaju i se da e tako postati vode a li nost novog režima. Novi je car odlu io modernizirati vojsku po uzoru na Europu. To je dovelo do sukoba sa samurajima, koji je završio neodlu eno pa je stvoren kompromis u kojem su samuraji dobili visoku poziciju u novostvorenoj vojsci. Od tada Japan postaje prava moderna država i brzo se industrijalizira, no japanski je ovjek i dalje odgajan u Mushashijevom duhu. Car se ponovno postavlja na nebesko prijestolje, a narod ga obožava kao božanstvo, slijepo srlijaju i u duh militarizma. Tada Japan izvozi svilu, umjetnine, keramiku, uvozi ratne brodove, strelja ko naoružanje te upošljava vojne instruktore iz cijelog svijeta. Osim toga, cijelo društvo, odnosni svi aspekti života; privreda, kultura i medicina mijenjaju se radi skorih osvajanja. Prvi cilj je bila Kina, odnosno njezini posjedi u Koreji koje su 1894. godine preuzeli Japanci. Apetiti su porasli te je sljede a žrtva bila Carska Rusija odnosno njezini posjedi na Dalekom istoku, poglavito luka Port Arthur.

Tada je Japan bio potpuno pod utjecajem militarizma te je za ikonu bio predstavljen Mushashi, koji je simbolizirao novi Japan spojen sa starim tradicijama. Stremljenje japanskog naroda išlo je samo u pravcu potpune dominacije nad isto nom Azijom. Japan se, u društvenom smislu, bez obzira na industrijski napredak nije mogao maknuti iz srednjega vijeka. Nakon pobjede nad Rusijom, Japan se postavlja kao nova

Miyamoto Musashi – najve i ratnik u povijesti Japana

velesila i izlazi na svjetsku pozornicu kao prva država druge rase koja je pobijedila državu pretežito bijele rase. To, pokraj militarizma, ra a i odre eni stupanj rasizma i arogantnosti, budu i da su vjerovali kako im nitko nije vojni ki dorastao zbog samurajske tradicije kojoj je predvodnik bio nepobjedivi Mushashi. Svakom Japancu, bilo muškom ili ženskom, bilo je na usnama *Jamato Damashii*, odnosno nepobjedivi duh Japana, te uzvik *Banzai* koji bi odgovarao našem hura, a pravo zna enje mu je živio deset tisu a godina, što je, po Mushashijevu u enju zna ilo na eš li asnu smrt u borbi, duh ti ne umire.

Japan ima sre u što izabire pravu stranu u Prvom svjetskom ratu te se širi na nova podru ja. Izme u dva rata cjelokupan narod postao je ohol i uvjeren da mu je sudbina zavladati cijelom Azijom, odnosno ujediniti je pod japanskom vlaš u i kulturom. Zbog toga su osnivani i posebni odbori koji su prou avali na koji na in prilagoditi militaristi ko u enje životima ostalih nacija u isto noj Aziji.

Naime, treba se distancirati od takve interpretacije Mushashijevog u enja, jer su njegova knjiga, slike i pjesme korištene prepravljene za u enje koje je odgovaralo imperijalisti kim težnjama carskog Japana. On je u io da postoji pet prstenova, odnosno Voda, Zemlja, Zrak, Vatra i Praznina, prema kojima se samuraj mora ravnati ako želi posti i savršenstvo u borbi. Knjiga je potpuno izmijenjena, odnosno korištena kao pokri e za ono što se u ilo u vojnim školama. Njegovo najpoznatije geslo je bilo «Slijedi put Vode.», odnosno «budi kao Voda koja se može prilagoditi svemu», što je zna ilo da ratnik mora biti fleksibilan u borbi, ali to je korišteno u interpretaciji da se japanski ovjek mora prilagoditi novim izazovima koje je od njih zahtijevao njihov božanski gospodar u budu im osvajanjima.⁸⁵ Tu se može povu i paralela sa današnjim interpretiranjem Kurana od strane islamskih fundamentalista, odnosno križarskih pohoda u srednjem vijeku kada se Biblija koristila kao nadahnu e za križare da ma em šire svoju vjeru.

Ve 20-ih i 30-ih godina uvedeno je vježbanje cjelokupnog naroda nalik na sletove u socijalisti kim zemljama Europe u drugoj polovici 20. stolje a. Tako se Japan pripremao za mogu i rat na koji nije dugo trebalo ekati. U južnoj Mandžuriji 1932. godine dignut je u zrak dio pruge, zbog ega je Japan odmah optužio Kinu za eksploziju te napao i okupirao Mandžuriju. Nakon toga, 1937. godine otvoreno su zaratili Kina i Japan te je Japan prodro u obalni dio Kine i uspostavio nadzor nad velikim dijelom sjeveroisto ne Kine. Da bi se prikazao mentalitet japanskog vojnika, treba spomenuti divljanje japanskih vojnika u Nankingu, kada je u manje od tjedan dana ubijeno 115 tisu a ljudi. Japanski zapovjednici su tada nad stanovništvom obnavljali neke stare japanske obi aje, poput isprobavanja oštchine ma a na tijelu živog ovjeka. Mushashi je upravo tu tradiciju želio prekinuti u svoje vrijeme. Me utim, oni su je koristili ponovno u njegovo ime. Uzvik *Jamato Damashii* im sve te dane nije silazio s usana, te su svi zapovjednici u tom pokolju unaprije eni.⁸⁶

Nakon okupiranja isto nog dijela Kine, Japan se okrenuo prema sirovinama bogatoj jugoisto noj Aziji. Kao glavni protivnik smatrana je, u japanskoj intepretaciji, dekadentna demokracija SAD-a za koju se mislilo da ne e dopustiti velike žrtve jer nisu odgojeni u militarisi kom duhu. Kona ni sukob zapo inje 7. prosinca 1941. napadom na Pearl Harbour. Japanski piloti u tom napadu opremljeni su i samurajskim ma evima kako bi i dalje osje ali njihov duh. Taj napad, kao i uop e zapo injanje rata sa SAD-om, zna it e, u budu nosti, i raspad militarizma u Japanu. Kod pokretanja ofenzive Marinskog korpusa SAD-a, koja je zna ila iskrcavanje na pomorske baze na otocima diljem Pacifika, japanski vojnici borili su se do zadnjega dok su oficiri vršili ritualno samoubojstvo rascjepavanjem vlastitog stomaka, tzv. harakiri. Harakiri je još jedna tradicija

⁸⁵ Više o tome u: Miyamoto MUSHASHI, *Pet prstenova*, London 1995.

⁸⁶ John TOLAND, *Uspon i pad japanskog imperija*, Zagreb: 1982, 230. – 235.

samuraja koju je Mushashi htio iskorijeniti. Međutim, mnogi generali, admirali pa i niži asasnici bili su izravni potomci samuraja, a i ako nisu bili izravni potomci, bili su dogmatizirani militaristi kim u enjem baziranim na aš u samuraja. Vrhunac takvog u enja predstavljaju dva dogača. Prvi je osnivanje posebnih jedinica samoubila kih pilota tzv. kamikaza, u prijevodu božanski vjetar što vuče svoje korijene iz srednjovjekovnog dogača kada je tajfun spasio Japan od mongolske invazije. Najveći napad kamikaza bio je isplavljenje ogromnog bojnog broda «Jamato» koji je otišao u vojni zadatak u jednom pravcu. Njegov je brod blizanac, Mushashi, potopljen dva mjeseca prije njega, u tako eruzaludnom poduhvatu. Kamikaze su sa sobom nosili citat Mushashija «slijedi put vode». Drugi dogač je bila provala nekolicine, Mushashijem nadahnutih, asnika u carsku palaču u saznavši za moguće primirje Japana i saveznika. Većina ih je tada izvršila harakiri. Taj dogač je ujedno znao o kraj militarizma u Japanu.

Posljednji dogač je vezan uz militarizam dogodio se u listopadu 1970. godine kada je japanski pisac Mishima, vatreći pobornik samurajske tradicije i militarizma, na vrhu japanskog Ministarstva obrane održao govor o potrebi ponovnog naoružavanja Japana i oživljavanja samurajskih tradicija te se potom ubio tradicionalnim harakirijem. U današnjem Japanu knjiga «Pet prstenova» iskorištena je kao priručnik za poslovnog ovjeka Japana.

MIYAMOTO MUSHASHI

Samurai, philosopher, poet, painter - icon of the Japanese militarism

On March 8th 1853 in the port of Yokohama came the first foreign ship after three centuries of isolation. In that time Japan was ruled by the rich dynasty Tokugawa. The samurai were their soldier servants; in times of peace they were intellectuals, too. That fact wasn't good for the ruling dynasty because the samurais, with the apprehended knowledge, could say that the state wasn't working properly. Japanese samurai Miyamoto Mushashy (1584?-1645) was not only a warrior, but a philosopher, poet, an artist who has established a new meaning of samurai honor and way of behavior in Middle ages, too. It was his idea which led the samurai to return the emperor on the throne and commence to make Japan a modern state. But, in the time when the Japan started to open himself to other countries in the middle of 19th century, the new way of militarism used his teaching for hunger to conquest Eastern Asia. After the victory in war with China and later Russia, it has radically changed the life of an ordinary Japanese people. They all have been raised in a spirit of militarism. One of the characteristic ways to show the spirit of militarism were kamikazes - people who were killing themselves in attacking the enemy. Another tradition was hara-kiri, suicide after loosing the battle. Their exclamation in battle was *Bansai* what means: you will live for ten thousand years if you die with respect in combat. It was just another intentional change of militarism ideology for conquering new lands.

The Second World War has changed all that in hard way, but his teaching now is in use for new Japanese businessmen.

MAORI I NOVI ZELAND

Novi Zeland je oto na država smještena na jugozapadu Pacifika i pripada velikoj skupini otoka nazvanoj Polinezija. Država se sastoji od dva glavna otoka, Sjevernog otoka i Južnog otoka, te nekoliko manjih. Novi Zeland je divna zemlja prepuna zelenih pašnjaka, plaža, planina, jezera i slapova. Klima je blaga. Budu i da se Novi Zeland nalazi južno od Ekvatora, godišnja doba su suprotna od onih na Sjevernoj polutki. Srpanj je tako najhladniji, a sije anj i velja a najtoplji mjeseci u godini. Glavni grad je Wellington, a najve i grad je Auckland.

Prvi doseljenici na Novi Zeland su bili Polinežani. Pretpostavlja se da su doplovili do otoka u kanuima sa Marquesas, Cook ili Society otoka koji se nalaze sjeverno od Novog Zelanda. Prva grupa doseljenika, nazvani Morioris, doselili su se oko 100. godine. Maori, današnja etni ka manjina Novog Zelanda, došli su nekoliko stotina godina kasnije te prisilno evakuirali Moriorise s otoka. Prema legendi Maora, junak Mani stvorio je Sjeverni otok upecavši ga iz mora. Prva je grupa Maora uglavnom živjela od ribolova i lova. Druga grupa Maora doselila se na otok oko 1300. godine.

Godine 1642. nizozemski je kapetan broda Abel Janszoon Tasman bio prvi Europljanin koji je ugledao Novi Zeland. Poslao je skupinu svojih ljudi na obalu u izvidnicu, ali su ih Maori napali, a nekolicinu i ubili. Tasman više nije pokušavao stupiti na Novi Zeland; okrenuo je brod i otplovio. Nizozemci su otoke nazvali Nieuw Zeeland po provinciji u Nizozemskoj. Nitko nije dolazio na kopno do 1769. godine kada je kapetan britanske mornarice James Cook pristao na Sjeverni otok. Cook se sprijateljio s Maorima te je istraživao i iscrtavao karte Sjevernog i Južnog otoka.

Istraživa i iz Španjolske, Francuske i drugih zemalja posjetili su Novi Zeland tijekom 1700. godine. Dolazak stranaca donio je Maorima patnju. Pokazali su im oružje što je pove alo sukobe me u plemenima. Stranci su tako er donijeli bolesti od kojih se Maori nisu mogli obraniti. Do 1830. godine sukobi i bolesti su smanjili populaciju Maora sa 200 000 na nešto manje od 100 000 stanovnika. Doseljenici Sjevernog otoka naišli su od po etka na probleme; gusta šuma prekrivala je ve inu otoka što je smanjivalo vidljivost na druge dijelove otoka. Maori su uglavnom živjeli na Sjevernom otoku pa su se napetosti oko posjeda zemlje pove avale. Prema vjerovanju Maora, zemlja otoka je pripadala maorskim plemenima, a ne pojedincu. Za prodaju bilo kojeg komadi a zemlje, cijelo se pleme moralo složiti s odlukom. Naravno, doseljenici su bili nestrpljivi pa su neki pokušali silom oduzeti zemlju.

Taj postupak je razlutio Maore te je 1845. godine Hone Heke, maorski poglavica, pokrenuo ustanak na Sjevernom otoku. Ustanak je oznaio po etak novozelandskih ratova. Tadašnji novoizabrani guverner doseljenika, sir George Grey, porazio je Hone Heke 1846. godine. Napetosti su se unato tome, pove avale. Simboliziraju i svoje jedinstvo, 1858. godine nekolicina se plemena pridružila izabiranju poglavice Te Wherowheroa za kralja. Rat je buknuo 1860. godine te se proširio po cijelom Sjevernom otoku.

Itav taj sukob je trajao do 1872. godine kada je maorski vo a prisiljen na povla enje. Povukao se na mali dio otoka pa su britanske jedinice odustale od daljnje potjere. Tijekom novozelandskih ratova, britanska vlada je oduzela Maorima zemlju za javne svrhe tj. za javnu upotrebu. Zbog ratova, bolesti i oduzimanja njihove zemlje, duh Maora je slomljen. U 20. stolje u Novozelan anima se po eli razvijati svijest o nacionalnom identitetu.

Britanija je 1907. godine odobrila zahtjev Novom Zelandu da postane samoupravna država u sklopu Britanskoga carstva. U me uvremenu, Novi Zeland je po eo napredovati.

Pove ala se proizvodnja poljoprivrednih proizvoda, nove metode rashla ivanja omogu ile su izvoz velikih koli ina sira, maslaca i mesa u Britaniju. Maorski duh se po eo oporavljati. S godinama se pove ao standard života. Novozelan ani su trenutno me u najbolje uhranjenim ljudima na svijetu.

Depresija svjetskog razmjera žestoko je pogodila Novi Zeland 1929. godine. Do 1931. vrijednost izvoznih proizvoda pala je za 40 %. Mnogo je ljudi izgubilo posao. Nacionalna stranka, koja je tada bila na snazi, poduzela je korake poboljšanje situacije, ali se depresija i dalje vukla zemljom. Ljudi su 1935. godine glasali za Radni ku stranku koja je, došavši na vlast, zapo ela program koji je jam io farmerima minimalne cijene za njihove proizvode. Od 1936. do 1938. godine vlada je osigurala socijalni program koji je obuhva ao zdravstveno osiguranje za sve gra ane i posebne beneficije za starije osobe, djecu i udovice.

Tijekom Drugog svjetskog rata (1939. – 1945.), 140 000 novozelandskih trupa borilo se sa Saveznicima protiv Japana, Njema ke i Italije. Novi Zeland je 1951. godine potpisao sporazum sa Sjedinjenim Ameri kim Državama i Australijom o kolektivnoj obrani.

Novozelan ani su se borili sa UN-ovim snagama u Korejskom ratu pedesetih te u Vijetnamskom ratu šezdesetih godina 20. stolje a.

Danas je Novi Zeland ustavna monarhija. Britanski monarch, kraljica Ujedinjenog Kraljevstva, Elizabeta II. je i monarch Novog Zelanda. Ona izabire glavnoga guvernera koji je predstavlja, iako on sam nema veliku ulogu. Britanija je «dala» Ustav Novom Zelandu 1852. godine kada je bio britanska kolonija. Novi Zeland ima 97 lanova Parlamenta. Gra ani iz svih 97 okruga odabiru po jednog predstavnika za Parlament.

etiri su okruga za maorske kandidate i glasa e iako oni mogu glasovati i u glavnom okrugu. Maor, tako er, može biti kandidat za glavni okrug. Parlamentarni se izbori moraju održavati najmanje svake tri godine, ali se mogu, po potrebi, održati i prije. Svi gra ani stariji od 18 godina smiju glasovati. Glavne politi ke stranke su Nacionalna stranka i Radni ka stranka. Nema velikih razlika izme u njihove politike.

Novi Zeland ima dugu tradiciju prava jednakosti. Bila je to prva država u svijetu koja je (1893.) omogu ila ženama pravo glasovanja. Novozelan ani duboko vjeruju u ravnopravnost. Maori i pakehe⁸⁷ žive u atmosferi obostranog povjerenja, iako prije nije bilo tako. Maorski politi ki vo e igraju važnu ulogu u životu itavog novozelandskog naroda.

Kao zemlja s izrazito razvijenim ov arstvom (posebice se cjeni merino vuna) ima otprilike 58 milijuna ovaca i 8 milijuna grla stoke što je 25 puta više nego broj stanovnika. Naravno, glavni im je izvoz mlijeko, sir, maslac, mlijeko u prahu, smrznuta janjetina, govedina te obra ena vuna.

Novi Zeland ima nekoliko mineralnih izvora. Najvažniji su proizvodi ugljen, zlato, željezo i plin. Vodena energija proizvodi oko 75 % struje dok podzemna para u vulkanskom podru ju Sjevernog otoka postaje važan izvor energije. Zemlja podrhtava u prosjeku 400 puta godišnje, od ega je oko stotinjak potresa dovoljno jakih da bi se osjetili. Najja i potres se dogodio 1931. godine u Hawke zaljevu, a uzeo je 255 života.

⁸⁷ Pakeha je maorska rije za bijelca. *The World Book Encyclopedia*, N-O, 376.

Službeni jezik je engleski, iako pored njega, većina Maora govori i svojim jezikom. Do 1967. godine novi ana jedinica je bila novozelandska funta, što je predstavljalo povezanost sa Britanijom, a od 1967. glavna je novi ana jedinica Novog Zelanda postao dolar.

Što se tiče faune, većina novozelandskih životinja je dovezena iz ostalih zemalja. Jeleni, zeđevi, ovce i svinje došli su sa europskim doseljenicima, a iz Australije su dovezeni oposumi i mali klokani zvani *Wallaby*. Na Novom Zelandu nema zmija, ali postoji tuatara, autohtoni preistorijski reptil i mnoge neleteće ptice kao što je kakapo papiga, kivi itd. Kivi je dakako najpoznatija novozelandska ptica, djelomično zato jer je *Kiwi* i nadimak za Novozelanina.

Tako da, stotinama godina prije, Maori su razvili prvu novozelandsku individualnu umjetnost. Njihove pažljive i detaljne rezbarije u drvu i poeti nelegende stvorile su tradiciju koja se i danas prenosi među Maorima. Svi već i gradovi Novog Zelanda imaju umjetničke galerije i muzeje. Škole i fakulteti podučavaju umjetnost, a mnoge zajednice godinama održavaju *Art festivals*. Novozelandski Simfonijski orkestar poznat je u svim kulturnim krugovima diljem svijeta.

Današnja populacija Novog Zelanda iznosi otprilike 3,5 milijuna ljudi. Od toga ih je 85% rođeno na Novom Zelandu, a mnogima su preci britanski doseljenici iz 1800. godine.

Maorski je običaj da se istetovira cijelo tijelo

MAORIS AND NEW ZEALAND

New Zealand is an island-country in the Southwest Pacific Ocean. It lies about 1000 miles (1600 kilometres) southeast of Australia and about 6500 miles (10 500 kilometres) southwest of California. New Zealand belongs to a large island group called Polynesia. The capital town is Wellington, but the biggest is Auckland. The country consists of two main islands – the North Island and the South Island – and a dozen smaller islands. The first settlers in New Zealand were Polynesians called Morioris and they came there about 100 A. D. The Maoris came several hundred years later and drove Morioris from New Zealand. The first Maoris lived mainly of fishing and hunting. Other group of Maoris came to New Zealand by the 1300's.

In 1642, the Dutch sea captain Abel Janszoon Tasman became the first European to sight New Zealand. He sent men ashore, but Maoris attacked them and killed several of them. They made no further attempt to land. The Dutch named the islands Nieuw Zeeland after a province in the Netherlands. No other European came until 1769, when Captain James Cook of the British navy came on the North Island. He made friends with Maoris and explored both of the islands. Explorers from Spain, France and other countries visited New Zealand during the late 1700's. The arrival of settlers brought great suffering to the Maoris. They introduced firearms which increased the warfare among the Maori tribes. The newcomers also brought diseases against the Maoris who had no resistance. By the 1840, disease and warfare had reduced the Maori population from about 200 000 to a little more than 100000.

In the early 1900's, New Zealanders began to develop a sense of national identity. In 1907, Britain granted New Zealand's request to become a self-governing country within the British Empire. Meanwhile, New Zealand had begun to prosper. Agricultural production increased, and new refrigeration methods made it possible to ship large quantities of cheese, butter and meat to Britain. The Maoris were recovering in health and morale. It has about 25 times as many farm animals as people. Processed foods are New Zealand's most valuable manufactured goods. Other manufactured items include iron and steel, aluminium, chemicals, wool products etc.

New Zealand has about 3,5 million inhabitants. About 85 % were born in New Zealand. Many of them are descendants of British settlers who came to country during the 1800's. English is the official language of New Zealand and it's spoken throughout the country.

STVARANJE ORIJENTA

1.

Knjiga *Orientalizam* Edwarda W. Saida objavljena je prvi put 1978. godine⁸⁸. Iz današnje je perspektive pionirska uloga ovoga djela neupitna, a pri objašnjavanju takve ocjene najbolje je zapo eti smještanjem u kontekst.

Prije svega, valja naglasiti kako je raspad kolonijalnog sustava jedan od najvažnijih procesa koji obilježavaju 20. stoljeće, a mnoge je suvremene događaje nemoguće objasniti bez zadiranja u spomenutu problematiku. Iako je stvaranje postkolonijalnih društava složen i nipošto linearan proces koji, osim teritorijalne, političke i ekonomskih, podrazumijeva ostvarivanje i duhovne slobode, može se ustvrditi kako prijelomnu toku u postavljanju novih odnosa između imperijalnih sila i njima podložnih nacija predstavljaju desetljeća nakon Drugog svjetskog rata, tijekom kojih velik dio nekadašnjih kolonija stječe neovisnost.

U takvim okolnostima, pravo glasa dobivaju i teoretičari, u potpunosti suprotstavljeni uvriježenim europocentričnim stavovima. *Orientalizam* s kraja 70-ih nije prvo djelo takovog karaktera⁸⁹, ali ga temeljnim je njegova neosporna aktualnost i 25 godina kasnije, nezaobilazno mjesto pri svakom ozbiljnijem bavljenju tom problematikom (a slijedila je lavina studija, monografija i članaka s podrudnicima postkolonijalne teorije) te, ne manje važno, sama autorova osobnost⁹⁰. Iako *Orientalizam* u prvom redu pripada književnoj teoriji, ova se studija svakako može promatrati i kao važno djelo na području kulturne povijesti te povijesti mentaliteta.

2.

«Saidov se *Orientalizam* pozabavio europskom predodžbom i prikazom Bliskog Istoka te posljedicama što su ih one ostavile na akademsko proučavanje potonjeg»⁹¹. Što to, konkretno, znači? Na etiristotinjak stranica Said je, kao potkrjepljenje svojim stavovima, analizirao vrlo široliku literaturu: znanstvene traktate, političke spise, novinska izvješća, putopise, religijske tekstove i, naravno, književna djela. Ipak, ni u kom slučaju ne radi se tek o pukom nabranju koje bi svu svrhu iscrpljivalo u dokazivanju autorove erudicije.

⁸⁸ Hrvatsko izdanje objavljeno je 1999. godine.

⁸⁹ Važno je djelo, primjerice, Franz FANON, *Prezreni na svijetu*, Zagreb 1973., u originalu objavljeno još 1952. godine.

⁹⁰ Edward W. Said rođen je sredinom 30-ih godina dvadesetog stoljeća u Jeruzalemu, u tadašnjoj Palestini. Nakon 1948. godine (Izraelska okupacija Palestincima naseljenih prostora!) život i školovanje nastavlja u Egiptu, a već je dio života provodi u SAD-u. Valja svakako dodati i protestantske korijene njegove obitelji. Velik dio njegova opusa zauzima bavljenje palestinskim pitanjem, oko čega se i aktivno angažirao, smatrajući da isključivo akademска intelektualna orijentacija nije dovoljna. Umro je krajem rujna 2003. Uz *Orientalizam*, najvažnije mu je djelo *Imperializam i kultura*.

⁹¹ Vladimir BITI, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb 2000., 391.

Orijentalizam je brižljivo koncipirano djelo, zasnovano prije svega na teorijskim postulatima Michela Foucaulta⁹² i Antonija Gramscija⁹³, ali o ito i na dugogodišnjem Saidovom promišljanju. Rezultat je monografija koja od prve do posljednje stranice konzistentno razlaže i itatelja uvodi u «rasisti ku, seksisti ku, hegemonisti ku i imperijalisti ku pozadinu»⁹⁴ zapadnog poimanja Orijenta. Struktura djela, uvjetno re eno, slijedi povijesni razvoj orijentalizma (tj. znanosti, ali i ukupnog zapadnog mišljenja o Orijentu), ne libe i se pritom više pažnje no vremenskom kontinuitetu, posvetiti eksplikaciji pojedinih orijentalisti kih nazora, naj eš e primjerenih dijelovima najutjecajnijih tekstova (u rasponu od jezikoslovlja, preko politike, povijesti i putopisa, do književnih djela).

3.

Orijentalizam je, dakle, tradicionalno gledano, znanost o Orijentu. Ovako definirana, znanost je to koja bi trebala obuhvatiti golem broj disparatnih podru ja istraživanja, a sve s ciljem da se mentalno obujmi širok teritorijalni, i na šablone u stvarnosti nesvodivi, duhovni prostor Istoka. Apsurdnost takvih pokušaja vjerno odražava injenica kako se na Zapadu nikada nije javila ideja o «okcidentalizmu» kao svojevrsnom parnjaku, kroz stolje a etabliranoj, orijentalisti koj znanosti. Objasniti takav stav prema Istoku zapadnom indolencijom, ini se na prvi pogled logi no, ali je to, prema svemu u Saidovo studiji iznesenom, potpuno pogrešno.

Zapo evši⁹⁵ *Orijentalizam* citatima iz govora britanskog državnika A. J. Balfoura, Edward Said se odmah la a odnosa znanja i mo i. Naime, Balfourov govor 1910. godine u Donjem domu imao je za cilj objasniti potrebu britanske nazosti u Egiptu i u njemu se jasno razabiru svi zapadnja ki stavovi kojima e se Said u *Orijentalizmu* baviti. Foucaultova ideja o istini/znanju kao povlastici mo ne manjine gotovo da nije mogla biti bolje oprimjerena⁹⁶. Britanski politi ar, razlažu i svoje nazore, u nekoliko re enica sažima egipatsku povijest, ali ne samo to: on joj pronalazi i smisao, povezuju i ju s orijentalnim despocijama kao jedinim djelotvornim oblikom vlasti na Istoku. Slijede i takvu logiku, zaklju ak je njegova govora kako britanska vrstorkaška vladavina ide, zapravo, na korist samim Egip anima, nenaviklim na bilo kakvu samoupravu.

Kako je istaknuto, Saidova je knjiga prepuna raznih citata koje, ve i zbog njegove jasno e u analizi, ne treba na ovome mjestu iznova prepri avati, pa je i detaljnije razlaganje Balfourovih teza najbolje potražiti u samom *Orijentalizmu*. Za prenošenje duha ove studije, korisnije je izložiti ukratko Saidovo shva anje na kojem

⁹² Michel Foucault (1926. – 1984.) spada me u najvažnije mislioce «strukturalisti ke generacije», a njegovo je djelovanje ve inom smješteno u šezdesete i sedamdesete godine 20. stolje a. Jedan je od za etnika moderne misli, a u posljednjih desetak godina više mu je djela prevedeno na hrvatski jezik.

⁹³ Antonio Gramsci (1891. – 1937.) bio je talijanski revolucionar i socijalno-politi ki teoreti ar. Osniva je KP Italije.

⁹⁴ Vladimir BITI, n. dj., 391.

⁹⁵ Nakon izuzetno instruktivnog uvida koji, zapravo, sadrži sve, na sljede im su stranicama razjašnjene ideje, principi i metode kojima se autor koristio pri pisanju monografije.

⁹⁶ Detaljnije o Foucaultovim koncepcijama u: Michel FOUCAULT, *Znanje i Mo*, Zagreb 1994., a o odnosu Saida spram Foucaultovih ideja u: Shelley WALIA, *Edward Said i pisanje historije*, Zagreb 2002.

cijela knjiga po iva. Pronalaze i za etke orijentalisti ke misli još u srednjemu vijeku, kao klju an doga aj autor isti e širenje Islama što zapo inje u 7. stolje u, zapljuje kako isto ne tako i zapadne europske granice (Španjolska!), te na taj na in Istok za Europljane postaje nešto nepoznato i opasno.

Iako odre ene shematizacije Said nalazi ve u nekih srednjovjekovnih autora (primjerice Dantea), razvitak orijentalizma kao znanosti smješta u prosvjetiteljsko 18. stolje e. Nasuprot prijašnjim stru njacima za Istok (uglavnom bibli arima, rijetkim poznavateljima bliskoisto nih jezika), prosvjetitelji pokazuju interes, i to ne samo filološki, za itav Orijent⁹⁷. Kroz cijelo 18. stolje e orijentalisti se uglavnom bave klasi nim razdobljem Istoka, ne obra aju i gotovo uop e pažnju suvremenosti, ali s jasnom tendencijom da na znanstven na in obuhvate, te tako spoznaju i pripitome, cijeli taj nepoznati i daleki (geografski i mentalno) prostor.

Vezano uz tu isklju ivo tekstualnu predodžbu, vrijedi spomenuti i logi no razo aranje europskih putnika po Istoku. Knjiški Orijent bio je, zapravo, tek zapadna fantazija - prema vlastitim kriterijima izgra ena slika ne ega što u zbilji ne postoji. Jedna od klju nih postavki Saidova djela i jest injenica kako Orijent nije drugo do li «okcidentalni» konstrukt, sa injen kroz stolje a kako bi se nadvladalo prijete eg Drugog, ine i ga poznatim i shvatljivim. Putnici devetnaestog stolje a, naravno, nisu postavljali stvari na Saidov na in, ve su, neispunjene o ekivanja, konstatirali orijentalnu nesposobnost nošenja s vlastitom veli anstvenom prošloš u.

Orijentalizam je, dakle, ve u ranijim razdobljima, nad znanstvenom, imao i odre enu politi ku svrhu, iako prili no nesustavno izraženu. Ona se, uglavnom, o itovala u spomenutoj želji podre ivanjem Istoka europskom racionalnom umu. Prekretnica jest, prema Saidu, Napoleonova egipatska ekspedicija koja zapo inje 1798. godine. Njegove opsežne pripreme, uvelike povezane s dotadašnjim zapadnim znanjem o Istoku, jasno su u politi ke i državne svrhe koristile orijentalisti ke spoznaje, povezuju i jednom za svagda znanost i imperijalizam u nerazmrsivo klupko. Sam neuspjeh ekspedicije tako je manje važan od injenice kako od tog vremena kolonijalisti ke težnje pojedinih država potpomažu razvoj orijentalizma kao znanosti, neskrireno o ekuju i politi ke probitke. Ve i dio Saidove studije prati zato orijentalizam u Velikoj Britaniji i Francuskoj, kao dominantnim imperijalisti kim silama na Istoku tijekom 19. stolje a pa i duže, sve do kraja Drugog svjetskog rata.

Said nije bježao od aktivne uloge intelektualca u društvenom i politi kom životu. Kritiziraju i akademski, knjiški karakter orijentalizma, nije dopustio da i njegova studija padne u istu zamku. Tako, posljednji dio *Orijentalizma* uglavnom govori o, i danas aktualnoj, bliskoisto noj situaciji, tretiraju i pritom SAD kao poslijeratnog ekvivalenta «klasi nim» imperijalnim silama (koje su nakon Drugog svjetskog rata izgubile svoja kolonijalna uporišta). Na taj na in *Orijentalizam* nije samo prikaz razvoja jedne znanosti, on je i vrlo informativan uvid u genezu zapadnog miješanja u pitanja Istoka (što je bitno ne samo za pravilno shva anje izraelsko-palestinskog sukoba, ve i za nabujalu problematiku islamskog terorizma), a ujedno u širi kontekst smješta hegemonisti ku vanjsku politiku SAD-a nakon Drugog svjetskog rata.

⁹⁷ O tome u: Edward W. SAID, *Orijentalizam*, Zagreb 1999., 66. – 96.

THE CREATION OF ORIENT

This article explains the main propositions of Edward W. Said's «Orientalism». Said proceeds from Michel Foucault's and Antonio Gramsci's ideas. He connects these ideas with attentively selected and analyzed quotations from western literary works considering Orient, covering scientific literature, political tractates, newspaper reports, travel books, religious texts...

The fundamental thesis of Said's study is that Orient is nothing but a western image of something in reality non-existent. Orient is just a western creation, made during the centuries to overcome the unknown and far eastern space. Orientalism has never had just an academic role. Changed balance of forces had a direct influence on his position.

Said's analysis shows close correlation between orientalism and western states imperialistic policy. This analysis also helps in better understanding of some current world problems (Near and Middle East, terrorism...)

Kasnogotička freska iz crkve sv. Marije u Škrilinama kraj Berma, naslikao ju je Vincent iz Kastva oko 1474. g. Simbolizira jednakost svih staleža pred zakonom smrti.

«Klub studenata povijesti ISHA (International Students of History Association) - Pula» nastao je u prosincu 2001. godine u svrhu poticanja aktivnosti studenata povijesti na Filozofskom fakultetu u Puli, njihovog istraživanja istarske, nacionalne i svjetske povijesti, povezivanja sa studentima povijesti iz Europe te popularizacije povijesti kao znanosti uopće. Krenuvši od po etka, bez financija i prostorija, sa ica studenata (još i danas aktivnih i vode ih ljudi u pulskoj ISHI) svojom je voljom, strpljenjem i trudom uspjela stvoriti vrstu Udrugu sa jasno definiranim statutom i vizijom razvoja.

U ožujku 2002. godine trojica studenata povijesti Filozofskog fakulteta u Puli po prvi su put, svojim pismenim radovima, predstavljala mati ni fakultet na meunarodnoj konferenciji studenata povijesti u nizozemskom gradu Nijmegenu. U listopadu iste godine sudjelovali su na meunarodnom seminaru u Dubrovniku, a u travnju 2003. godine na Konferenciji u Helsinkiju predstavili su se kao najbrojnija sekcija s ak dvanaest sudionika. Bio je to veliki uspjeh pulskog ISHE koji je dokazao da «gdje ima volje ima i na ina», ali koji je i potvrdio ozbiljnost pulskog Kluba. ISHA - Pula nije se ograničila samo na sudjelovanja na povjesnim skupovima, već je i organizirala niz stručnih izleta u Hrvatskoj i susjednoj Italiji.

Kao samostalan i izazovan projekt ISHA - Pula u travnju 2003. godine uspjela je izdati asopis «Epulon» s radovima lanova. Bio je to veliki korak za naš Klub; «Epulon» je postao prvi i jedini asopis studenata povijesti (na Hrvatskim studijima postoji «Studentski zbornik») u Hrvatskoj. Kritike su bile pozitivne, kako studenata i profesora tako i stručne javnosti. Dakako, sve je to nametnulo i veliku odgovornost studentima koji su vodili i vode taj projekt i obvezalo ih da u svim područjima, od kvalitete sadržaja, preko količine tekstova do grafičke obrade, unaprijede sam asopis. Iznatelji e najbolje znati ocijeniti je li nam to i uspjelo...

Ove godine bitemo organizatori 15. po redu meunarodne Konferencije na kojoj će učestvovati stotinjak studenata povijesti iz gotovo svih država Europe. Naše europske kolege nastojat će dobiti na najbolji mogući način te ih upoznati s povijesnim našeg grada, regije i države. Glavna tema susreta bit će: «Trgovina i komunikacija» s osam radionica koje će sudionici susretu moći izabrati. Treba pripomenuti da je jezik komunikacije engleski. Svaki sudionik će imati dvadesetak minuta za prezentaciju svog rada te još toliko za pitanja i komentare. U slobodno vrijeme pokazat će im najpoznatije kulturne spomenike našega grada i muzeje, a predviđen je i jednodnevni izlet na Brijune, gdje će uživati u ljepotama našeg poznatog nacionalnog parka. Cilj je Konferencije povezivanje, upoznavanje i komunikacija među evropskim studentima povijesti i njihova razmjena iskustava. Sigurni smo u uspjehu konferencije.

ISHA - Pula danas ima tridesetak lanova, održava redovite tjedne sastanke, priprema skripte za ispite iz povijesti, organizira stručne izlete, njezini lanovi povremeno pišu i za lokalne medije. U vezi smo i s ostalim sekocijama ISHE u Evropi, s kojima mislimo u skoro vrijeme i stručno surađivati izvan redovitih povjesnih skupova. Nadamo se u budućnosti pokrenuti nove projekte, uključujući što više studenata u aktivnom radu i razvijanje percepcije povijesti kako bi se nakon diplome lakše uključili u moderne tokove povjesne znanosti.

ISHA - Pula ispred hostela na Konferenciji u Helsinkiju, travanj 2003.
Stoje iza: Milan Radošević, Mladen Majušević, Marta Stella, Mladen Bršić, Antonela Čaleta; stoje ispred: Ivan Žagar, Aleksandar Žigant, Jelena Costantini, Slavica Tobok, Aleksandra Radovanović i Martina Batel

Dr. sc. MIROSLAV BERTOŠA O ISTARSKOJ ENCIKLOPEDIJI

Drugi broj asopisa «Epulon» donosi vijesti o jednom od važnijih projekata protekle godine koji je svjetlo dana ugledati na proljeće 2005. godine. Naime, riječ je o projektu koji u današnje doba pokazuje kako svijet nije dehumaniziran i da usprkos snažnoj globalizaciji alienacija nije uhvatila snažne korijene u ljudskim dušama. Projekt «Istarska enciklopedija» dokaz je da me u narodima i danas živi slika povijesti u kojoj se dijelilo i zajedno živjelo. «Istarska enciklopedija» obuhvatiće sva znanja na jednom području ne obazirući se na geografska ograničenja, obuhvatitiće sva kulturna i ina dostignuća bez obzira na današnje političke tvorevine. Ovo je projekt koji ne poznaje konstruirane granice, jer ljudska svijest to ne poznaje, stoga je itekako važan za Hrvatsku, ali i naše susjede s kojima nas veže zajednički životni prostor - Istra. Kako bi vas mogli informirati što to nije i predanije, stupili smo u kontakt sa jednim od stručnjaka koji radi na projektu «Istarska enciklopedija», dr. sc. Miroslavom Bertošom, redovitim profesorom na Filozofskom fakultetu u Puli.

- Kada se rodila ideja o projektu, tko je bio inicijator svega?

- Ideja o «Istarskoj enciklopediji» već se desetljeće ima nametala mnogim istarskim intelektualcima. Tim sam nastojanjima i osobni svjedok. Po etkom 60-ih godina izradu leksikona ili enciklopedije Istre poticali su profesor i pedagog Tone Peruško, ravnatelj Pedagoške akademije u Puli, i kulturolog i bibliotekar Matko Rojnić, ravnatelj Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Ideju je podržavao i znameniti novinar Ive Mihovilović iz Premanture. Koncem 70-ih i tijekom 80-ih godina - u okviru djelatnosti Akademske sabora i njegove edicije Istra kroz stoljeće - književnik i kulturolog Zvane Črnja započeo je pripreme radova za izradu opsežnog i višetomnog leksikona Istre. Zamisao su, nakon Črnjine smrti (1991.), namjeravala ostvariti dvojica istarskih nakladnika - Armando Debeljuh i Aldo Kliman u svojem poduzeću u «Libar od grozda».

- Je li u bližoj ili daljoj prošlosti Istre bilo ovakvih projekata?

- Nadovezujući se na prošlo pitanje valjalo bi nadodati da se nijedan od spomenutih pokušaja nije pomaknuo dalje od pukog prijedloga. Sve se završilo s nekoliko pripremnih sastanaka, bio je sastavljen nekakav draft i iznesen prijedlog o mogućim urednicima i suradnicima. Pristupajući i danas ponovno tome poslu, uzete su u obzir i dosada objavljene talijanske edicije s leksikografskim obilježjima. Neke od njih i nisu prešle razinu diletantskih improvizacija s nekritično nagomilanim (esto i neprovjerjenim!) podatcima (primjerice *Piccola encyclopedie giuliana e dalmata*, Gorizia, 1962.), dok druge ozbiljnije u pristupa, stručnom razinom i opsežnom dokumentacijom zavriješte u pozornost. Takav je, primjerice, *Dizionario biografico degli italiani*, voluminozni biografski leksikon koji izdaje Istituto della Encyclopedie Italiana Treccani u Rimu (I./1960.-LV./2000.), obraćen do slova G (u njemu su navedene i mnogobrojne ličnosti iz Istre, Dalmacije i Dubrovnika). Leksikološki je intoniran i bogato podatcima djelo Daria Alberija, *Istria: storia, arte, cultura* (Trieste, 1997.). Golemi nakladnički uspjeh te knjige (izvrsno se prodaje ne samo u Trstu već i na cijelome području Istre) svjedoči o potrebi izrade leksikološko-enciklopedijskih priručnika i zanimanju javnosti za takva izdanja. Bibliografski i leksikološki pristup primijenio je i Francesco Semini u

dvotomnome djelu, *Istria e Dalmazia: uomini e tempi* (Udine, 1992.), punom podataka, potkrijepljenih talijanskog povijesnom literaturom, o li nostima i njihovim djelima, no gotovo isklju ivo iz romanskoga, venetskoga i talijanskoga kulturnog kruga. Premda se i u Semijevim knjigama zanemaruje hrvatska etnokulturna sastavnica istarske (dakako i dalmatinske) prošlosti, one velikim dijelom mogu poslužiti kao kompendij podataka.

- Što se o ekuje od enciklopedije budu i da pojma Istre nije shva en u politi kom ve geografskom smislu?

- Osnovna je zada a «Istarske enciklopedije» pokušati sintetizirati razmrvljene odrednice istarskoga prostora u njegovoj povijesnoj, etnokulturnoj i gospodarskoj raznolikosti. Sinteti no osmišljene, sustavno i temeljito obra ene natuknice – svojevrsni sažetak dosad istražene istarske prošlosti kao i podataka o sadašnjosti - pridonijele bi prikazivanju prave slike istarske stvarnosti. Mnoge osobitosti ove najzapadnije pokrajine prostiranja hrvatskog etnosa ovim e enciklopedijskim kompendijem postati jasnije i prihvatljivije.

- Tko radi na projektu, odnosno ima li komunikacije s institucijama izvan naše zemlje?

- Napose je važno što je novi prijedlog za izradu «Istarske enciklopedije» potekao od Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, ustanove u kojoj je prikupljena golema leksikografska gra a i u kojoj djeluje razgranata ekipa vrsnih i iskusnih stru njaka. Stru na, znanstvena i «zanatska» logistika koju ovome projektu može pružiti «Leksikografski zavod» ne samo da je iznimno dragocjena, ve predstavlja i osnovni uvjet bez kojega bi takav pokušaj doživio još jedan neuspjeh. Na izradi natuknica radi veliki broj suradnika iz Istre, ali i iz drugih mesta diljem Hrvatske. Napose je dragocjena suradnja rovinjskoga Centra za povijesna istraživanja/Centro di ricerche storiche te stru njaka iz Kopra i nekoliko iz susjedne Italije.

- Po kojem e se principu obra ivati natuknice, ho e li se promatrati problemski, idejno, ili možda nekako drug ije?

- Natuknice e biti enciklopedijskoga tipa, jer ipak je rije o enciklopediji ovoga prostora. Urednici i suradnici nastojat e obuhvatiti sve raznolike dimenzije istarske stvarnosti, bez ikakvih polemika i osporavanja. Bilo bi krajnje neprimjereno u stru ne i znanstvene podatke unositi bilo kakvu «ideologiju». Dokumentarna vredna analizirat e se i vrednovati stru no, znanstveno i kriti no.

- Kada možemo o ekivati izlazak enciklopedije iz tiska?

- Dovršavanje tekstova predvi eno je za jesen ove godine, a izlazak iz tiska za prolje e 2005. godine.

- Ho e li se pristupiti i projektu prevo enja na strane jezike kako bi «Istarska enciklopedija» postala dostupna i svjetskoj javnosti?

- Najkra e re eno to ovisi o «svjetskoj javnosti»! Hrvatski nakladnik zasigurno ne raspolaže sredstvima za skupo prevo enje na strane jezike. Me utim, i ta je opcija otvorena ukaže li se prilika za uklju ivanje u neki me unarodni projekt...

STOLJE E ZGRADE FILOZOFSKOG FAKULTETA U PULI

Obljetnicu koju smo proslaviti 11. travnja ove godine službenim otvaranjem obnovljene zgrade našeg fakulteta, navela me da se osvrnem na povijesni razvoj fakulteta.

Današnji, Filozofski fakultet u Puli baštinik je duge tradicije nastavni kog obrazovanja u Istri, koje na ovim prostorima bez prekida djeluje već pola stoljeća. Zgrada u kojoj se danas nalazi Filozofski fakultet, predstavlja jednu od najljepših primjera secesijskih građevina u Puli koja će ove godine proslaviti svoj 100-ti rođendan. Gradnja zgrade Ženskog liceja, koji je bio njezin «stanovnik», započela je 11. travnja 1904. godine, a projektant zgrade bio je arhitekt Rodolfo Barri. U prizemlju i na dva kata zgrada je imala dvadesetak u ionica, upravne prostorije, knjižnicu i gimnastičku dvoranu iza glavne zgrade. Danas imamo i međukat koji je bio nadograđen između dva svjetska rata, ime je dobiveno nekoliko novih u ionica i kabinet. Velika dvorana na drugom katu bila je ukrašena frizom s biljnim motivima i medaljonima sa slikanim ukrasima. Vanjske zidne plohe također su ukrašene bogatim reljefnim motivima, a narođeno je lijepo raščlanjeno pročelje na kojem se nalaze dva alegorijska elementa: «Stabla» i «Izvor života». Ispod krovnog vijenca je niz medaljona sa slikama gradova, a na vrhu pročelja su dva velika grba, istarski s prikazom koze i pulski sa zlatnim križem na zelenoj površini. Poslije prvog svjetskog rata preimenovan je u Liceo femminile provinciale di cultura «Regina Elena» a Pola koja je zatvorena 1924. godine. Nakon toga u zgradu se smjestila srednjoškolska ustanova Liceo «Giosue Carducci» koja je zatvorena 1947. godine. Godinu dana kasnije u nju je smještena Uiteljska škola. Prvi tragovi školovanja u itelja javljaju se odmah po završetku Drugog svjetskog rata. Godine 1945. u Opatiji je bila otvorena Uiteljska škola Viktora Cara Emina, koja je 1948. godine preseljena u Pulu gdje je radila do 1965. godine.

Krajem 1961. godine u Puli je započelo visokoškolsko obrazovanje nastavnika. Ustanova dobiva naziv Pedagoška akademija, koji traje do 1977. godine. Veliku ulogu u to vrijeme odigrao je prvi direktor pulske akademije, priznati i poznati profesor Tone Peruško. Moramo istaknuti njegove napore da ova prva viša istarska škola za spremanje nastavnika što prije stane na vlastite noge i što kvalitetnije izvršava svoju odgovornu i plemenitu misiju, i to na politički posebno osjetljivom i društveno značajnom području.

Studijske grupe bile su dvopredmetne: hrvatski ili srpski jezik - povijest, povijest - zemljopis, te razredna nastava u kombinaciji s jednim od spomenutih predmeta. Pored tih studijskih grupa posebnu cjelinu je inio talijanski odsjek, unutar kojeg su studenti talijanske nacionalnosti za svoj studij mogli kombinirati bilo koju spomenutu studijsku grupu. Studij talijanskog jezika i književnosti ostvarivan je uz pomoći Filozofskog

Pokrajinski ženski licej u Puli po etkom prošlog stoljeća

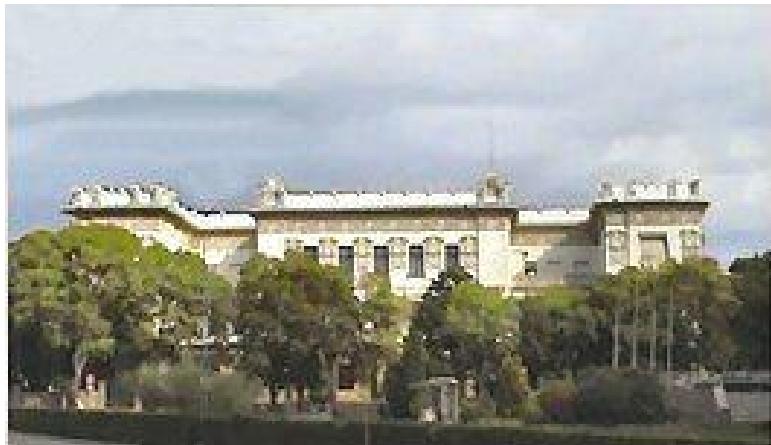
fakulteta u Zagrebu i Filozofskog fakulteta u Ljubljani. Suradnja s Talijanskom unijom je već godinama uspostavljena i ostvaruje se na temelju samoupravnog sporazuma potpisanih 1979. godine, koji omogućuje razne oblike jezičnog i stručnog usavršavanja.

Već od prve, tj. 1961./62., školske godine otvara se i studij uz rad, jer se posebno kod učitelja u radnom odnosu pojavio veliki interes za doškolovanjem i stjecanjem više kvalifikacije, na što ih je ubrzo i zakon obvezao. U početku je studij uz rad bio organiziran uglavnom u svim studijskim grupama, jer je bilo dovoljno kandidata. Akademске godine 1973./74. na Pedagoškoj akademiji su opstale samo etiri studijske grupe: razredna nastava, hrvatski jezik i književnost - povijest, fizika - tehničko obrazovanje i glazbeni odgoj. U to doba na akademiji djelovalo je par studentskih grupa. Iz toga područja treba spomenuti dva vida tih djelatnosti, o nome što se odnosi na rad kulturno-umjetničkog društva i o nome koji bilježi aktivnost marksističke tribine.

O nekim drugim oblicima izvannastavne djelatnosti studenata, osobito o radu književne grupe, filmskog kluba i scensko-lutkarske grupe objavljeni su prikazi u Spomenici o dvadesetoj obljetnici ove institucije (1981.).

Radikalni preustroj pulskih nastavnih jedinica je izvršen je 1978./79. godine kad je postala dijelom znanstveno-nastavne djelatnosti Pedagoškog fakulteta u Rijeci. Danas tu i dalje djeluje Visoka učiteljska škola i Glazbena akademija, ali i Filozofski fakultet koji je otvoren prije samo nekoliko godina.

Po etkom 90-ih godina fakultet je okrenuo novu stranicu svoje povijesti i počeo razvijati nove studije. Danas imamo studije jednopredmetnog talijanskog jezika i književnosti i dvopredmetne studije koje možemo usobno kombinirati, a to su talijanski jezik i književnost, hrvatski jezik i književnost, povijest i posljednji koji je otvoren 2000./01. godine - studij latinskog jezika i rimske književnosti. Ime je obogaena

ponudom humanističkih studija u Puli i Istri. Promatrajući rad od početka do danas cilj je ostao isti, što bolje obrazovati mlade stručnjake, nastavnike, profesore i znanstvenike, kako bismo nadoknadili razliku koja nas dijeli od drugih sredina.

Danas su u zgradama smješteni Filozofski i Pedagoški fakultet

ETRDESET I PET GODINA POSTOJANJA DRŽAVNOG ARHIVA U PAZINU

Pod ponorom rijeke Pazinice, u samome srcu Istre, smješten je grad Pazin. Prvotno kao naselje koje se razvilo oko Kaštela nad umjetnim klimanjem Majke prirode – Pazinskom jamom, Pazin je već od 10. stoljeća poznat kao grad od velike važnosti za Istru. Naime, Kaštel je najveći i najbolje sačuvana utvrda na istarskom poluotoku, a samim time i jedan od najboljih svjedoka o životu ljudi u srednjovjekovnoj Istri. Pazinski Kaštel se u pisanim dokumentima spominje 983. godine⁹⁸ kada saznamo da se naselje poklanjalo, osvajalo, davalо u zakup, bilo plja kano i uništavano te promijenilo razlike vlasnike i upravitelje. Naposljetku su Pazinom upravljali gorići grofovi, a iz sigurnosnih razloga itavim se područjem središnje Istre, koje se nazivalo Pazinska grofovija, od 1374. godine u privatnom posjedu austrijske kuće Habsburg, upravljalo iz zidina samoga grada.

Danas su u Kaštelu smješteni Muzej grada Pazina i Etnografski muzej Istre. Uz te kulturne, ujedno i povjesne institucije grada, poznati su i vrijedni spomenici sakralne umjetnosti župne crkve sv. Nikole i franjevačkog samostana s crkvom Blažene Djevice Marije. Tako er, jedna od najznačajnijih povjesnih institucija jest bogat arhiv, smješten u zgradama prve gimnazije⁹⁹ - Državni arhiv Pazin.

Državni arhiv u Pazinu osnovan je 1958. godine pod nazivom Istarski arhiv Pazin. Arhiv djeluje na području istarskih županija te obuhvaća sljedeće općine: Buje, Buzet, Labin, Novigrad, Pazin, Poreč, Pula, Rovinj i Umag.¹⁰⁰

Zadužbu se sastoji u obavljanju arhivske službe u odnosu na arhivsko i registraturno¹⁰¹ gradivo državnih tijela, pravnih osoba s javnim ovlastima i javnih službi na području već navedenih općina. S obzirom na takvu službu, u arhivskoj građi najčešće

nalazimo fondove regionalnih, upravnih i sudskih tijela, lokalnih škola, bolnica, tvornica, kulturnih udruženja, zatim zbirke posebne

Zgrada arhiva u Pazinu

⁹⁸ Grad je 2. lipnja 983. predan u tute ruke i sljedećih nekoliko stoljeća sudska Pazina je bila neizvjesna. Inače, na taj se datum tradicionalno slavi Dan grada Pazina.

⁹⁹ To je prva gimnazija u Istri na hrvatskome jeziku, osnovana 1899. godine.

temama lokalnog i šireg zna enja, obiteljske i osobne fondove te razne druge materijale koji predstavljaju vrijedne povijesne, gospodarske, politi ke i kulturne izvore.

U Državnom arhivu u Pazinu možemo prona i dokumente iz 13. stolje a, Zbirku istarskih statuta iz razdoblja srednjega vijeka, Mati ne knjige istarskih župa te posebno istaknutu Zbirku isprava iz razdoblja od 1200. godine do 19. stolje a. Uz razli ita posebna izdanja, Arhiv objavljuje i svoj asopis «Vjesnik Istarskog arhiva».

Arhiv ove godine slavi 45. godišnjicu postojanja i aktivnog djelovanja na istarskom podru ju. U dugogodišnjem radu Arhiv se morao suo iti i s razli itim problemima u realizaciji njegove zada e. Razne neda e poput nepovoljnih klimatskih uvjeta koji su doveli do uništenja nekih dokumenata i otežanog o uvanja drugih, zatim nezainteresiranost laika za samu arivistiku, ali i nedovoljna obrazovanost prijeko potebnih stru njaka, dovodile su ovu djelatnost na sam rub egzistencije. Ipak, Arhiv ve nekoliko generacija, s razli itim vodstvom, uspješno djeluje. Dapa e, slovi kao jedan od najbogatijih (osvr u i se na arhivsku gra u) ogranaka Državnog arhiva, a mi cijelome timu ljudi zaslužnih za takvu uspješnost možemo samo poželjeti sve najbolje u nastavku rada.

PAD CARIGRADA 1453.

Konstantinopol, lat. Constantinopolis što zna i Konstantinov grad, za Bizantince je bio Savršeni Grad ili Carski Grad, a za Slavene jednostavno Carigrad. Grad je podignut na mjestu stare grke naseobine Megaraca u pokrajini Bizantiji, a nakon samo nekoliko godina izgradnje sve češće posvećen 11. svibnja 330. Ime je dobio po svom osnivaču, rimskom caru Konstantinu I. koji je vladao od 306. do 337. godine. Carigrad je grad na dva kontinenta, čini sponu između Europe i Azije. Sa sjeveroistoka je okružen Zlatni rogom, sa istoka Bosporskim tjesnacem, sa juga Mramornim morem, a sa zapada svojim kopnenim zidinama. Tom, izrazito povoljnom strateškom položaju može zahvaliti svoj ubrzani razvoj. Iz Carigrada se širi i rastava mreža kopnenih i pomorskih putova između Sredozemnog i Crnog mora. Svojevremeno je bio najvažnije trgovinski, gospodarsko, vojno i političko središte istočne Evrope. Dijela Rimskog Carstva, a kasnije crkveno i kulturno središte Bizantskoga carstva te kao takav, vršio velik utjecaj na zbivanja u cijeloj Evropi.

U svojoj je burnoj prošlosti Carigrad pretrpio brojne teške trenutke, napade i navale no češće se svodilo na pustošenje njegove gradske okolice. Prvi ozbiljniji udarac zadobio je u etvrtom križarskom ratu kada su križari i Mlečani 1204. godine opljačkali grad, nakon što ga je godinu dana prije opustošio veliki požar. Time je uvelike bio narušen njegov dotadašnji sjaj, koji je postupno pokušavala vratiti nova bizantska vlast. Sigurnost Carigrada je uvelike ovisila o vrsti i i ja ini njegovih zidina. To su uvidjeli i njegovi vladari koji su u njihovu izgradnju uložili mnogo vremena, novaca i truda. Osobito vrste bile su zidine sa zapadne strane, one koje su branile prilaz sa kopna. Prve proširene zidine su te strane bile su podignute 328. godine za vrijeme cara Konstantina, a njegov sin Konstancije II. je podignuo zidine i sa morskog strana. Za vrijeme cara Teodozija II. podignute su druge proširene kopnene zidine. Njihova izgradnja trajala je od 413. do 422. Teodozijev zid je godine 447. godine podvostrušen i time je grad dobio trostruki obrambeni sustav sa vanjskim (prednjim) i unutrašnjim (glavnim) bedemom, pojačanim stražarskim kulama i opsadnim jarcima koji su se po potrebi mogli ispuniti vodom. Duž Zlatnog roga bio je postavljen i golemi željezni lanac kao dodatna zaštita, a gradske luke bile su tako uređene da opasane zidinama. Sveukupna dužina kopnenih i morskih bedema iznosila je 21 kilometar. Imali su 50 utvrđenih vrata. Cisterne sa vodom i zalihe hrane za opskrbu stanovništva pružale su još veću sigurnost braniteljima tijekom opsade. Carigrad je sa svojim sustavom bedema i utvrda bio pravo udo tadašnjeg vremena.

Carigrad je dugo bio trnov u oku osmanskih vladara. Crvena jabuka, kako su ga zvali, u svojoj je konačnici bio sa svih strana okružen turskim podrumjem te se doimao kao slastan zalogaj, sjajan i moćan, koji stoji nadohvat ruke i samo «eka» da ga se osvoji. Mehmet II. (1451. - 1481.) je sultan koji je sve svoje snage podredio tom osvajajući. Kao mladi vladar koji se želio dokazati, prvi korak koji je poduzeo bila je izgradnja Rumelijske tvrđave. Ona je podignuta u samo peti mjeseca 1452. godine. Ta tvrđava je trebala biti mostobran te kao takva, zatvoriti otvor kroz Bospor za vrijeme opsade Carigrada. Godine 1453. sultan okuplja veliku flotu kod Galipolja, koju zatim šalje u Mramorno more i time izaziva veliku bojazan kod kršćana. Njegov najveći ponos bili su janji ari, odred pješaštva koji je i središte vojske.

Uz njih, bitnu ulogu u slamanju carigradskih zidina trebalo je imati topovlje, a posebno za tu priliku izgradili su i jedan top divovskih razmjera, iako je topovska cijev imala osam metara, a težina je oko pola tone. Nakon tih opsežnih priprema i sam sultan se zaputio iz svoje prijestolnice u Jedrenu i 5. travnja 1453. stigao pred Carigrad.

Tadašnji bizantski car Konstantin XI. bezuspješno je tražio pomoći saveznike u svijetu. Mlečani nisu bili odviše susretljivi, no kada su najzad poslali pomoći bio je to drugi tjedan opsade. Papa je bio prilično zabrinut za situaciju na Istoku, no bez Mlečana malo je toga mogao napraviti, pa je tako na svoj vlastiti trošak poslao tri broda iz Genove s oružjem i namirnicama za Carigrad.

Opsada grada je započela ujutro 6. travnja 1453. Sultan je najprije prema Islamskom zakonu ponudio građana da se dobrovoljno predaju te da ih, u ime li to, poštujet. Nakon toga je započeo s topovskom paljbom. Paljba je trajala šest tjedana, a zatim je uslijedio juriš janjičara. Turci su potkopima pokušavali oslabiti zidine koje su branitelji preko noć i uz velike napore pokušavali obnoviti i popraviti. Braniteljima je nedostajalo hrane i oružja, a bivali su i sve očekivali jer pomoć sa Zapada nikako nije stizala. Obrani se ipak pridružuju mletačke naseobine u Carigradu i genovske naseobine u Peri sa sjevera Zlatnog roga. Uskoro, nakon prvog neuspjeha na vidjelo izlazi stara netrpeljivost između Mleđana i Genovljana koji su se počeli međusobno optuživati za podbunu u obrani. Sam car se morao umiješati i pomiriti posvatarene. U turskom taboru raspoloženje nije bilo puno bolje, sultanu se žurilo da što prije osvoji grad jer su mu uhode dojavile da je mletačkom brodovlju ipak naređeno isplavljanje. Osmanska flota naredala je niz neuspjeha pokušavajući i zauzeti željezni lanac koji je sprječavao prodor u Zlatni rog, nije akcija uspjela zarobiti ni one tri luke koje je Papa poslao kao pomoć. Zato se sultan najzad odlučio na konačni napad i odredio je da to bude 29. svibnja 1453. Rasporedio je svoje brodovlje i janjičare te započeo napad.

Obrana se u početku dobro držala, no sudbina je htjela da Osmanlije ne otkriju manja vrata na sjevernom dijelu kopnenih zidina zvana Kerkoporta, koja nisu bila zatvorena. To su saznanje iskoristili te su provalili u prostor između vanjskog i unutarnjeg bedema i na taj način izazvali pomutnju u obrani. Propast se više nije mogla izbjegnuti. Pružajući otpor poginuo je i sam bizantski car, ujedno i posljednji, Konstantin XI. iz dinastije Paleologa, sin Manuela II. i Jelene Dragaš, kćeri srpskog velikaša Konstantina Dejanovića i Dragaša. Bila je to slučajna podudarnost da se posljednji bizantski car zove jednako kao i utemeljitelj samoga Carigrada.

Nakon 54 dana opsade Carigrad je pao. U nastavku te pobjede Mehmet II. je dobio svoj nadimak Osvajača. Za nagradu svojim odanim vojnicima dozvolio je da tri dana i tri noći zaredom pljuju kaju grad, nakon toga započeo je stvaranje nove prijestolnice koju je preuredio u islamskom stilu, kao i poznatu bizantsku crkvu sv. Sofije, te je promijenio i ime grada u Yatambul što doslovno znači «u Grad». Pad Carigrada bio je ujedno i pad Bizantskog Carstva, odnosno cijelog jednoga imperija koji je bio izravni nasljednik tradicije nekadašnjega velikoga Rimskoga Carstva i to od još jedne većine i jačine - Osmanskog carstva.

Ilustracija opsade Carigrada

STOTINU GODINA OD PRVOG LETA BRA E WRIGHT

Tijekom ljudske povijesti bilo je puno pokušaja uzlijetanja zrakoplovom težim od zraka, ali su svi ti pokušaji propadali zbog loše aerodinamike ili preslabih motora.

Ovje anstvo je o ito moralo pri ekati inženjerske i konstruktorske genije – bra u Wilbura (1867. - 1912.) i Orwilla (1871. - 1948.) Wright kako bi napokon nastao stroj koji može letjeti.

Bra a Wright su završila srednju školu, premda nijedan nije formalno maturirao. U mladosti su se zanimali za izdavaštvo te su 1889. pokrenuli asopis «West side news», ali su od toga odustali relativno brzo. Godine 1893. otvaraju trgovinu za prodaju, popravke i izradu bicikala.

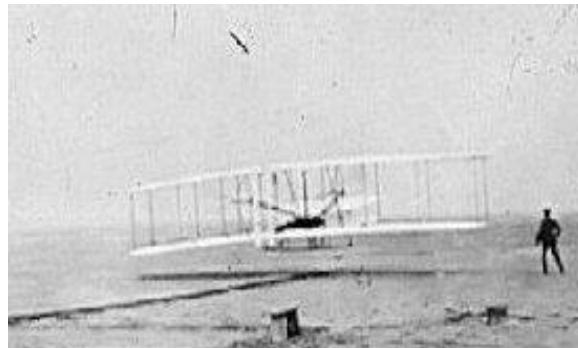
Odmalena su bili zaokupljeni stoljetnom ovjekovom željom – letom. Do prvih saznanja su došli preko knjiga iz knjižnice u rodnom Daytonu (Ohio), da bi potom naruivali knjige iz *Smithsonian instituta*¹⁰² u Washingtonu. Nakon teoretske izobrazbe, po ele su se ra ati ideje koje su bra a polako i ostvarivala.

Smatrali su da lete i stroj treba imati bolju upravljivost, te su se stoga potpuno posvetili rješavanju problema aerodinamike. Od Ameri kog ureda za vremenske uvjete su doznali da je mjesto Kitty Hawk jedno od najvjetrovitijih u zemlji te stoga i najpovoljnije za njihove pokuse. Pune tri godine, od 1900. do 1903., iskustvo su stjecali konstruirajući i isprobavajući jedrilice. Zanimljivo je to što su prilikom tih pokusa gotovo u potpunosti zanemarivali sva dotadašnja ljudska iskustva vezana uz letenje; bra a Wright su krenuli od po etaka, gonjeni potrebom za stvaranjem.

Tijekom prve tri godine 20. stoljeća, Wilbur i Orville su riješili problem upravljivosti i aerodinamičnosti te su pristupili konstruiranju i izradi jedinog preostalog dijela – motora, kojeg su tako er izradili potpuno samostalno do kraja 1903. godine. Sve je bilo spremno za jedan od najvećih koraka koje je ljudsko društvo ikad načinilo.

Tako je, 17. prosinca 1903., Orville izveo prvi uspješan let zrakoplovom težim od zraka u dužini od 36 m. Istog dana su izveli još nekoliko letova, a najduži je ostvario Wilbur – 260 m za 59 sekundi. Narednih godina bra a Wright su nastavila s razvojem zrakoplova i zrakoplovstva op enito. Dvije godine nakon prvog leta, Wilbur ostvaruje let duga ak 44,5 km, a 1908. godine potpisuju ugovor s Amerikom uredom za obranu vezan za izradu prvog vojnog zrakoplova.

Svojim originalnim znanstvenim istraživanjem, bra a Wright su otkrila tajnu letenja ljudskome rodu. Kao izumitelji, graditelji i letači, nastavili su s razvojem zrakoplova, «naučiti ljudska letjeti» i otvorili eru zrakoplovstva.

Prvi uspješan let Orwilla Wrighta

¹⁰² Znanstvena i kulturna ustanova utemeljena 1855., financirana direktno iz američkog proračuna, smještena u Washingtonu, D.C.

MOTOVUNSKI ZAVI AJ

Istarski duh srednjovjekovlja

Dva su velika svijeta iz prošlosti istarskog poluotoka preživjela stolje a povijesti. Stanovnici priobalnih gradova dobro su upoznati sa onim starijim, anti kim. Urbana kultura antike imala je na ovom tlu reprezentativne primjerke svojih gra evina – zidina, hramova, vodovoda, amfiteatara... Danas im se divimo ude i se vještini prastarih majstora koji su nekako uspijevali izgraditi spomenike trajnije od gotovo svega što naši suvremenici, koriste i mnogo naprednije alate, danas uspijevaju.

Treba ipak priznati da su antika i njezine tekovine u istarskim gradovima stopljene sa današnjim naseljima u mjeri koja sprje ava njegovog stanovnika da, še u i starom jezgrom svoga rodnoga grada, s lako om zamisli svakodnevnicu nekog od starih žitelja. Godine su donijele promjene, koliko vizuri grada, toliko i mentalitetu njegovih stanovnika. Mi smo izrasli na anti kim korijenima, ali ih ne poznajemo. Prosje an stanovnik Pule rijetko diže pogled prema Areninim lukovima i ne zamje uje epigrafske natpise na Slavoluku Sergijevaca.

Srednjovjekovlje, koje je smijenilo anti ku kulturu pre esto se doživljava crnom rupom u povijesti Europe. Istina, neslavnih je epizoda svakako bilo, ali nedostaje zapisa koji bi svjedo ili suprotno. Ipak, postoji jedna druga vrsta svjedo anstva koja pruža druga iju sliku o tom prošlom vremenu. U unutrašnjosti je Istre, kao možda nigdje drugdje u svijetu, opstao duh srednjega vijeka. Istra je jedan od posljednjih bastiona koji uporno i sasvim uspješno odolijeva promjenama, ako ne materije, onda barem duha. in se da se zahuktale promjene ne doti u svakodnevnog života stanovnika gradi a koji okrunjuju vrh gotovo svakog istarskog brda.

Zaista, posjetitelja gradi a sve je više; reklo bi se da sve više ljudi otkriva ari, miris i okus jednog doba koje preživljava na rijetkim otocima u vremenu. Spokoj i mir koji pri pogledu sa istarskih vidikovaca neminovno obuzimaju svakoga, pa i usputnog prolaznika, postali su dragocjenost koja se olako ne odbacuje. To je pravo srednjovjekovlje, a ne ono ratno, krvavo tisu lje e kakvo je ukorijenjeno u kolektivnoj svijesti zapadnjaštva! Svakako, bilo je tu ratova, bilo je i krvi i nepravde i sukoba koji su, reklo bi se, grani ili sa potpunim ludilom, bilo je i siromaštva i teških epidemija – ali nije li ih bilo uvijek? Istarski je ovjek navikao na težak život jer ga on prati ve mnogo naraštaja.

Kada danas idemo u posjet nekom od starih gradi a Istru, zapravo se kre emo unatrag u vremenu. Može li povjesni ar zamisliti privla niji na in da provede dan ili dva? Brojne crkvice, zbog siromaštva gotovo nepromijenjene, njihove freske i glagoljski grafiti na kojima smo zahvalni iako bismo ih danas nazvali barbarstvom, uli ice, gradski zidovi i terasasta polja na obroncima brda na kojima se nalazi ve ina naselja i zaprepaš uju i vidici... Prva pomisao je da se ništa stolje ima nije promijenilo, iako je, naravno, Istra imala povijest i nakon srednjeg vijeka. Jednostavno, Istra svoje naslike e povijesti nosi elegantno i ponosno.

Nekolicina lanova našeg Kluba studenata povijesti, me u kojima i autor ovog teksta, odlu ila je kako bi obogatila sadržaj asopisa, krenuti na kratak izlet u istarsku unutrašnjost. To je kraj koji je ve ini pulskih studenata u širem smislu re eno - zavi aj. Nadam se da emo ih podsjetiti na korijene, a one koje je Istra, barem privremeno, usvojila upozoriti na prošlost ovoga kraja. Željeli smo dokazati da su kulturni dodiri povjesna stalnost i stvar navike svakog stanovnika našeg poluotoka. Može li biti druga ije u kraju koji je esto mijenjao gospodare i u kojem se govorilo više jezika nego

Što se moglo nau iti? Nužnost suživota bila je nužnost opstanka, a u takvim okolnostima me usobni se utjecaji ne mogu izbjegi.

Put u središte Istre

Najteži je dio u pripremi ovog izvještaja bio izbor grada kojeg smo posjetiti. Letimi an pogled na zemljovid Istre otkriva mnoštvo mogu nosti i gotovo da nam se inilo da je nasumi an izbor ujedno i najpravedniji. Ipak, trebalo je uzeti u obzir ograni avaju e imbenike – najviše one financijske prirode – pa smo odlu ili suziti izbor na neki ve i grad (koliko se o ve im gradovima u unutrašnjosti našeg poluotoka uop e može govoriti) koji u okolici ima što više živopisnih naselja. To nam je samo malo olakšalo odluku - na kraju je prevladala autorova emotivna veza sa Motovunom i motovunskim krajem. Istini za volju, za jednodnevni izlet u unutrašnjost Istre dovoljni su automobil, malo hrane, neizbjegnog vina, dobra volja – ega nam nije nedostajalo – i malo sre e. Sre e nam je, pak, stalno nedostajalo, jer nas je cijelim putem pratilo loše vrijeme, tako da smo posjetili manje mjesta nego što smo odredili, zadržavaju i se na njima kra e no smo željeli. Sije anj je nerijetko vrlo kišan mjesec, ali je ove godine bio prili no siromašan oborinama. Mi smo, ini se, za naš izlet odabrali najkišovitiji vikend cijelog sije nja.

Crkva sv. Antuna Padovanskog

Iako smo znali da smo poprili no pokisnuti, nismo željeli dopustiti da nam pokisne duh, pa smo se oboružali prkosom i uputili prema Motovunu. Prva je postaja bila Kaš erga, selo u kojem je više ku a prazno nego naseljeno. Nismo se mogli oteti dojmu da su mir i tišina svakodnevica ovog sela, iako smo pri posjetu sve mogli pripisati dosadnoj kiši. Talijanski mu je naziv Caschierga, a njema ki Kaiserfeld. U srednjem je vijeku to bio malen feudalni posjed koji je

estu mijenjao gospodare. Nalazio se na samoj granici izme u Pazinske grofovije kojoj je pripadala, i motovunske op ine, koju je držala Venecija. Nekoliko je puta u svojoj povijesti Kaš erga gotovo izumrla, a bilanca je bila najcrnja 1489. godine, kada je brojala šest stanovnika. Bila je to posljedica osmanskih prodora u Istru, koji su cijelom poluotoku donijeli brojne probleme. Preostalim su se stanovnicima gospodari smilovali oslobodivši ih nov anog tributa. U kasnijim se godinama stanje popravilo, najviše

zahvaljuju i imigracijskoj politici istarskih feudalnih gospodara.

Nužnost suživota jasno se vidi iz sljede eg primjera: 1535. godine dobili su stanovnici Kaš erga ograni eno pravo korištenja livada na mleta koj, neprijateljskoj strani. Kaš ergani su smjeli kositi sijeno za prehranu stoke. Doduše, vrijeme je donijelo pove anje broja zainteresiranih, pa su seljaci-kmetovi kosili travu i na onim zemljištima iji status nije bio to no odre en Tridentskim sporazumom. Bila je to siva zona, a poznato je kako siva boja lako postane bijelom kada treba prehraniti obitelj i namiriti obaveze prema gospodaru.

U 17. stolje u Kaš erga je bila uporište usko kih napada na mleta ke posjede u Istri, ali je i sama trpjela: nekoliko su je puta spalili pripadnici « rne vojske», odnosno mleta ke soldateske, i naoružani seljaci.

Nas je zanimala malena crkva sv. Antuna Padovanskog, sveca po kojem je dobio ime susjedni zaselak Padova, ili Villa Padova, kako ga tako er zovu. Danas nema oštire granice izme u Kaš erge i Padove, pa smo prepostavili da su se dva naselja s vremenom stopila u jedno. Kiša je potjerala sve stanovnike s ulica pa nismo uspjeli prona i nikoga tko bi nas mogao uputiti župniku ili uvaru klju eva, tako da nismo mogli pogledati unutrašnjost crkvice.

Na proputovanju do Motovuna prošli smo kroz selo Zamask, koji nam nije bio u planu puta ni putopisa. Ipak, zanimljivo je to selo. Nakon godina trzavica, u kojima je Zamask pripadao motovunskoj opini, a time i Veneciji, 1535. godine kona no su riješeni svi problemi – podjelom sela na dva dijela izme u motovunskog podestata i Pazinske knežije. Nazivi sela potje u iz toga vremena, kada se moralo naglasiti vlasništvo nad svojom polovicom, tako da danas talijansko ime potje e od imena motovunskog dijela, Zumesco, a hrvatsko od pazinskog, Zamask.

Nakon Zamaska približili smo se krajnjem cilju našeg putovanja – Motovunu. Taj se gradi izdaleka može vidjeti kako se uzdiže iznad Motovunske šume, nalazišta tartufa, i vinograda terana, pinota i malvazije, dominiraju i dolinom rijeke Mirne. Obaviješteni e itatelji primijetiti da smo Motovunsku šumu mogli vidjeti samo sa sjeverne strane, a mi smo Motovunu prilazili s južne; recimo samo da je to bio prvi od nekoliko puta što smo odabrali krivo skretanje... Dok smo automobilom prilazili Motovunu, prisjetili smo se Nazora i njegovog književnog junaka Velog Jože, alegorijskog prikaza teškog teža kog života stanovnika Istre. Iako je Nazor pisao pod utjecajem slavenske ideje, preslikavši odnose svoga vremena na jedno prošlo doba, nama je Veli Jože ostao snažnim simbolom prkosa.

Motovun je ogledni primjer srednjovjekovnog grada koji u nesigurnom vremenu smjena dvaju doba nastaje na teško osvojivom utvr enom brežuljku. Nastao je na ostacima preistorijske gradine ili kastelijera, gdje mu je njegov strateški dobro odabran položaj rano zajam io veliku važnost. Osobito je važan bio u 10. i 11. stolje u, kada je bio pod vlaš u pore kog

Prekrasan krajolik s Motovunom kao « uvarom»

biskupa, a zna enje nije izgubio ni 1278. godine, kada ga je zauzela Venecija. Od tada nadalje, Motovun je bio središtem mleta kog podestata. Nekoliko kilometara dalje prolazila je granica s Pazinskom knežijom, kojom su od druge polovice 14. stolje a vladali Habsburgovci; ratni sukobi bili su uobi ajena pojava za to podru je. Zato i ne udi što su najstarije zidine Motovuna iz 13. i 14. stolje a. One na vrhu brda okružuju staru

gradsku jezgru – unutrašnji trg, crkvu i zvonik. Nije rijetkost da zvonik i zgrada crkve nisu iz istog vremena, ali obično je zgrada starija od zvonika. U Motovunu je obrnuto: zvonik je iz 12. stoljeća, a zgrada iz 16. stoljeća. Vjerojatno je zvonik u po etku bio ratni toranj kojemu su promijenili namjenu. Visok je petnaestak metara i jasno se vidi sa povećom udaljenosti, što znači da se s njegovog vrha vidi još i dalje – odlična promatraonica i obrambeni toranj. Crkva sv. Stjepana izgrađena je u renesansnom stilu i djelo je mletačkog arhitekta Andrije Palladija.

Zanimljivo je da se oko stare jezgre na jugozapadnoj strani vrlo rano razvilo podgrađe, a malo kasnije, uz prilaz sa istočne strane, predgrađe. Sva tri dijela grada povezana su vrstima sustavom unutarnjih i vanjskih utvrda, s kulama i gradskim vratima što su izgrađene od 14. do 17. stoljeća, na kojima se mogu vidjeti obilježja romanike, gotike i renesanse. Naišli smo na troje gradske vrata. Kroz prvu, u kojoj se nalazi lapidarij, ulazi se u grad. Pred drugim vratima koja vode u jezgru, uz zapadne gradske zidine, nalazi se renesansna logoraza iz 17. stoljeća. Kroz treća vrata, izgrađena u gotičkom stilu, uspinje do gradskog trga.

Trajinost i promjene

Motovun je vrsta gradska cjelina. Prirodnost prijelaza arhitektonskih stilova iz romaničkog, preko gotičkog, renesansnog i baroknog pa sve do klasicističkog, dokazuje kontinuitet života na tom području. Grad je u prošlosti imao mnogo više stanovnika nego danas; i strateška mu je važnost bila veća. To se može objasniti povijesnim promjenama s prijelaza 19. u 20. stoljeće, kada pojavio razdoblje stagnacije Motovuna. Sudbina mu je bila vezana uz važne prometno-trgovačke putove koji su neko prolazili kroz središnju Istru. Sa jačanjem važnosti morskih putova opadala je važnost cestovnih, a time i gradova koji su ih uvali. Motovun živje ljeti, kada mu se stanovništvo privremeno poveća zahvaljujući kulturnim priredbama; mi bismo voljeli da preživi promjene netaknut, kao svjedok povijesti u kojemu se prošlost udiše sa zrakom.

Povratak iz pitoresknih istarskih gradova nikada nije lak. Motovun mame svojom mirnom osmehom poziva na ostanak. Mi smo se udili jer su oaze u vremenu koje izljevaju donose više duhu nego tijelu motiv kakav obično susrećemo u književnosti...

RAKALJ I BALOTA

Rakalj, danas mjesto s manje od petsto stanovnika, poznat je po starim zanatima, lon arskom i kamenoklesarskom. U znanstvenim i umjetni kim krugovima ovo selo veže se uz ime Mate Balote, velikog ekonomskog stru njaka i književnika koji je inspiraciju za svoja umjetni ka djela, prozu ili poeziju, nalazio upravo u Raklju, njegovoj bližoj okolici, u ljudima s kojima je rastao ili o kojima su mu pri ali. Rakalj i Balota povezani su mnogim, vrlo vrstim nitima, njihovo prožimanje prisutno je gotovo u svakoj Balotinoj pisanoj rije i, u Rakljancima, koji pamte i isti u svoje i veze svoga sela s njihovim najpoznatijim sumještaninom. U 2003. godini obilježeno je etrdeset godina od njegove smrti, u ovoj, 2004., slavimo stotu godišnjicu rakljanske škole te tridesete Susrete na dragom kamenu.

Mate Balota, Mijo Mirkovi ro en je 28. rujna 1898. Studirao je filozofiju, ekonomiju i društvene znanosti u Berlinu i Frankfurtu na Majni gdje je i doktorirao 1923. godine. Izme u dva rata biran je za docenta na Pravnom fakultetu u Subotici, a bio je i profesor Visoke ekonomsko-komercijalne škole u Beogradu. Do svoje smrti 17. velja e 1963. bio je redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. U hrvatskoj književnosti zauzeo je istaknuto mjesto zbirkom pjesama «Dragi kamen», monografijama «Stara Pazinska gimnazija» i «Puna je Pula» te romanom «Tjesna zemlja». Bio je lan delegacije FNRJ na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946. godine te lan JAZU. Mirkovi se pseudonimom Mate Balota po eo koristiti u sije nju 1918. godine pišu i za «Hrvatski list». Uzeo je ime junaka duhovitih feljtona mar anskog u itelja Benjamina Deprata, koji su izlazili u «Hrvatskom listu» 1916. godine. Depratov junak predstavljao je nasmijanog istarskog seljaka. Tek je u «Antologiji nove akavske lirike» iz 1934. godine obznanjeno tko стојиiza tog pseudonima.

Za ljude s kojima je rastao, njegove prijatelje i susjede ve ina podataka iz njegove biografije bila je nepoznata. Znalo se da je njegov otac Ante osnovao prvu školu na hrvatskom jeziku u Raklju i da je njegov sin Miho Gašpi ov, kako ga stariji Rakljanci i danas

zovu, bio prvi u enik te škole, školske godine 1904./1905. nakon koje je, po o evoj preporuci, otišao u svijet. Bio je ribar, mornar i «težak». Nakon napuštanja rodnog sela rijetki su bili njegovi dolasci u Rakalj posebice izme u dva svjetska rata zbog ega mu je bilo teško. Impresivne su njegove pjesme s tom tematikom. Krajem etrdesetih i u pedesetima znao je dolaziti eš e, u posjet roditeljima, sestrama, ili na ribe u Kalavojnu. Govore i o tim njegovim dolascima njegov susjed Ivan Percan, i njegova supruga Ema sje aju se da se ni im nije želio razlikovati od svojih sumještana, ak ga je i voza ostavljao na ulasku u selo odakle bi do ku e nastavljao pješice, s hla ama vezanih konopom, dritvom i podvrnutih nogavica. Odlazio bi Balota na placu, u oštariju, gdje bi s prijateljima uz roženice i zapjevalo na tanko i debelo.

Balotina rodna ku a u Raklju

Mijo Mirkovi
(Mate Balota)

Razgovarao je s ljudima, naj eš e o prošlosti, ili samo slušao njihove «kušelje» koriste i ih poslije u svojim djelima. Na ulazu u selo imao je komad zemlje, starinu, želio je tu posaditi vinograd. Susjedima je povjerio taj zadatak. Svaku zasa enu lozu, po obi aju, zalijevao je vinom i poslije o svemu jako vodio ra una, no nikad, najvjerojatnije zbog loze kojoj nije odgovaralo podru je, ovaj vinograd nije imao uroda. Svakom

radniku pla ao je «žurnade», tj. dnevnice, pravedno, kaže Percan. Osim ovih crtica navodi njegovu impresivnu brigu za majku, kojoj je s velikom ljubavlju posvetio mnoge retke svog stvaralaštva. Na moje pitanje koliko su Rakljanci toga vremena znali o Baloti kao pjesniku i ekonomistu moj sugovornik odgovara: «Znali smo da piše, ali o njegovom radu kao ekonomiste i sveu ilišnog profesora nismo znali ništa. Kad bi ga pitali a dela u Zagrebu, govorija bi da je u itelj i da gubi vrime z dicon.». Kad je kao pomorac na Atlantiku u novinama pro itao vijest o Balotinoj smrti saznao je «kako je velik bija taj ovik, njegov sused barba Miho Gašpi ov».

Iako malobrojni, studenti iz Raklja i ostalih dijelova Istre, koji su u to vrijeme po eli dolaziti u Zagreb sa saznanjima o Mati Baloti kao akavskom književniku, ostali su iznena eni njegovom veli inom ekonomista, sveu ilišnog profesora, njegovim ugledom me u studentima i sveu ilišnim nastavnicima koji su s mnogo emocija isticali njegovu veli inu. I u Zagrebu brinuo je Balota za svoje «Istrijane» u svakom pogledu, živi primjer za to je zagreba ki «Klub studenata Istre».

Tijekom našeg razgovora Ema Percan govorila je o sprovodu velikog književnika isti u i da tog kišovitog dana, u velja i, u Raklju nije bilo mjesta gdje bi se moglo parkirati auto iako su te, 1963. godine, samo dvojica Rakljanca imala automobil. «Sve je bilo puno od Sini i do cimitara i dalje. Nikad takovega funerala Rakalj ni ima, osan miljari ljudi!». Vrlo emotivno o tome govorili su mi i drugi Rakljanci opisuju i rudare koji su s drugim radnicima Labinštine, seljacima iz Barbanštine, Poreštine došli na ispra aj Mate Balote. Odati mu po ast, pokloniti mu se u Društvenom domu, došli su i aci istarskih škola, studenti pulske Pedagoške akademije i drugih rije kih fakulteta, došli su njegovi prijatelji ribari sa Krka, novinari, intelektualci, kolege znanstvenici. Što je bilo u njemu, što je toga dana u Rakalj dovelo tako velik broj ljudi razli itih mentaliteta, kultura, svjetonazora? Osje ali su da ispra aju blisku osobu, lana obitelji ili dobrog prijatelja, dio svoje prošlosti. Sahranjen je na rakljanskem groblju kraj mjesne crkve u kojoj po inje radnja njegove «Tijesne zemlje». U nadgrobni spomenik njegova groba uklesane su rije i koje ga simboliziraju, jezgrovito i toplo: «Ovode leži pored majke Mare i oca Tone Mijo Mirkovi -Mate Balota, sveu ilišni profesor 28. IX.1898.-17.II.1963., putnik zmež grada i svojega sela, ki je vajk piva kako naši stari rodila loza grozda dva, težak, ribar, mornar, akademik, pjesnik, prvi Rakljan ki je napisa 50 knjig, pokopan uz zvuke dragih roženica».

Njegovi sumještani na razli ite su na ine doživljavalni njegova djela, posebice ona gdje se direktno spominju osobe, mjesta ili doga aji. Neki su se jednostavno divili ljepoti re enoga dok su drugi tražili samo realno, odnosno ono što se zaista zbilo, zamjeraju i pjesniku slobodu izražavanja, kritiziraju i napisane rije i jer se, kako su znali re i: «U Raklju tako ne govorii» i sli no.

Uvijek je sa sobom nosio obi aje svoga kraja

90

Danas je druga ije. Od 1968. godine održava se Znanstveni skup Susreti na dragom kamenu, manifestacija posve ena Balotinom stvaralaštvu, književnom i stru no-ekonomskom. U Raklju taj skup zovu i Fešta Mate Balote. Bez obzira na sve institucije

sustava, uvažene goste i umjetnike ipak Rakljanci daju dušu ovoj manifestaciji sudjeluju i zdušno u njezinoj organizaciji. Ravnateljica Osnovne škole «Vladimir Nazor» iz Krnice, kojoj pripada i škola u Raklju, Romana Percan s ponosom isti e da je ova škola osmisnila, povodom uvrštenja «Tijesne zemlje» u lektiru, projekt «Osluhni zavi aj - zove te pramali e». U sklopu ovog projekta u enici i njihovi uitelji u rujnu napuštaju školsku zgradu i kroz terenski rad, putem radionica i integrirane nastave koja se odvija na idejama i radnji «Tijesne zemlje» na neposredan na in žive roman. Nije to samo najbolji put da se u enici upoznaju s obaveznom školskom lektirom ve predstavlja na in kako se može upoznati život predaka, kako se mogu spoznati korijeni.

Daleki dom

Čuda je daleko, na statine milja
di se zališe hraniš na kvarnerom spaj
Si ras zvona ljudi i dobroto vapaja
Si uvači stari, kad dejde do cilja.

Selo tanio stoji, loža bor i placa,
Ljube nisu se bile, viki su za ujman,
Sa ložom i međuvon dat je milina,
Može, ~~dat~~ ~~tanio~~ ~~za~~ ~~može~~ Konac...

Doni nač je tanio, nura, erilja, draga
"sua lipa nica donačega praga,
mati stara, ~~don~~ ~~biti~~ ~~praga~~ ~~zad~~ ~~ti~~ ~~da~~
ad mega milija.
Trgav rila, majevo, tako uvači
trpa uoc, ča milow zakon dili,
to je dito ljudske, Bog mi tako stig.

4. II. 31

Mate Balota

Kroz svoja djela govorio je o mnogima. Svojom upornoš u i radom stekao je ogromno znanje, izdigao se, postao poznat i cijenjen.

Pjesma «Daleki dom»

Nikad nije govorio «u ime naroda», takvih je mnogo, ali je malo onih koji su glas naroda, a

Balota je to zaista bio. Balota je to i danas iako je svojom vanjštinom i osje ajima ostao «težak», «težak» poput njegova Sipe.

Umjesto zaklju ka:

«Kad ga slušan u podne, kako je mra an, ma lipi,
želin samo jeno: imati tako sto miljari Sipi.»

Mate Balota: *Sipe piva*

Budu i da je asopis prepun ozbiljnih sadržaja potreban je kutak smiješnog. Prijelomnih je povijesnih trenutaka mnogo. Oni zapravo svojom smjernicom formiraju dalje zavisne odnose u društvu. Ono što je uvijek pratilo te, nazovimo povijesne, trenutke jesu ključne osobe i ključne rečenice koje su daljinjom predajom djelomično ili potpuno izmijenjene u odnosu na povijesnu istinu. U ovom osvrtu zanimaju nas takvi bljeskovi povijesti koji nam pružaju dozu smiješnoga. Ovo nije znanstveno djelo, ovo nije znanstvena senzacija, ovo je samo rezultat višegodišnjeg skupljanja citata i misli. Na taj način ovo postaje zaista povijest senzacija (naravno, nije nam cilj poticati kvazi-historiju). Svi navedeni citati plod su jednog trenutka, jednog kulturnog senzibiliteta u gomili injenica. Taj nam emotivni odmak pruža ono što nazivamo smiješnim ili šašavim.

«Morate biti hrabar ovjek da bi bili kukavica u Crvenoj Armiji.»

Josif Visarionovi Staljin.

«U redu, oni su nama s lijeve strane, oni su na našoj desnoj strani, oni su pred nama, oni su iza nas... Ovog puta ne mogu pobjeti.»

General **Lewis Chesty Puller** (u trenutku kada su bili okruženi sa 8 neprijateljskih divizija).

«Uistinu se moramo držati svi zajedno na okupu, iliemo svi visjeti odvojeno.»

Srpanj 1776. – na potpisivanju Deklaracije Nezavisnosti.

«Ako nacija očekuje da bude i neodgovorna i slobodna, očekuje ono što nikad nije bilo i nikad neće biti.»

Thomas Jefferson.

«Dragi moji Amerikanci. Potpisao sam dokument koji će zauvijek isključiti Rusiju. Po injemima sa bombardiranjem za 5 minuta.»

Ronald Reagan, prije ugovorenog radio prijenosa, nesvjestan da je mikrofon već bio uključen.

«Nikada ne prekidaj svog neprijatelja kada imi pogrešku.»

Napoleon Bonaparte.

«Nemoj dopustiti da to tako završi. Reci im da sam nešto rekao.»

Zadnje riječi **Pancho Willa**.

«Iako sam bio spremjan za mučenje i smrt, bilo mi je draže da se to odgodi.»

Sir **Winston Churchill**.

«Nemamo što skrivati. Nemamo ništa. I moramo to sakriti.»

Nikita Hruščov; o sovjetskoj vanjskoj politici.

«Povijest naša i da iz povijesti nismo naučili ništa.»

G. W. F. Hegel.

«Brojano smo nadjeni, preostaje nam samo jedna stvar. Moramo napasti!»

Admiral **Andrew Cunningham**, 1940.

«Kažeš da je Grant uvijek pijan? U redu. Saznaj što piće i pošalji sanduk tog pića svim mojim ostalim generalima.» **Abraham Lincoln**.

«Vlada, dovoljno velika da vam pruži sve što želite je vlada dovoljno velika da vam oduzme sve što imate.»

Winston Churchill.

«Bezna ajnim francuskim idealizmima slobode, jednakosti i bratstva, suprotstavljamo njema ke realitete pješaštva, konjaništa i artiljerije.»

Princ Bernhard von Bulow.

«Vrlo je loše. Izgubiti u posao.»

uvar isto nonjema ke granice kad su ga iz BBC-a pitali što misli o rušenju Berlinskog zida.

«Nije stvar u tome da razbijete jaja kao biste napravili omlet, stvar je u tome da uvjerite jaja da se sama razbiju i postanu omlet.»

Mao Tse Tung.

Zaista, ovi nam citati pružaju jednu životnu dramati nost prošlosti. Od osje aja malog ovjeka kojem nije bitno da Berlinski zid pada, jer time gubi posao, i kojemu demokracija ne zna i ništa, do velikih ljudi kojima su parole predstavljalje jedan politi ki promidžbeni akt. Sljede i tekst je «navodni» transkript radio konverzacije koja se dogodila u listopadu 1945. izme u broda ameri ke mornarice, koji se nalazio uz englesku obalu, i britanskih vlasti. Transkript je «navodno» objavilo britansko Ministarstvo obrane 10. listopada 1995. Tekst dugo godina kola Internetom, a britanski studenti povijesti nastoje i dokazati njegovu istinitost.

BRITANCI: Molim vas skrenite svoj kurs 15 stupnjeva južno da bi izbjegli sudar.

AMERIKANCI: Savjetujemo vam da vi skrenete svoj kurs za 15 stupnjeva sjeverno da bi izbjegli sudar.

BRITANCI: Negativno. Vi ete morati skrenuti svoj kurs za 15 stupnjeva južno da izbjegnete sudar.

AMERIKANCI: Ovdje kapetan US Navy broda. Ponovno vam kažem, skrenite SVOJ kurs.

BRITANCI: Negativno. Ponovo kažem, morat ete skrenuti svoj kurs.

AMERIKANCI: Ovo je nosa aviona USS Lincoln, drugi najve i brod u floti SAD-a. S nama su; tri razara a, tri krstarice i brojni ostali pomo ni brodovi. Zahtijevam da vi skrenete svoj kurs 15 stupnjeva sjeverno. To zna i 15 stupnjeva sjeverno, ili emo poduzeti kontramjere da bi ostvarili sigurnost ovog broda.

BRITANCI: Mi smo svjetionik. Je**** se.

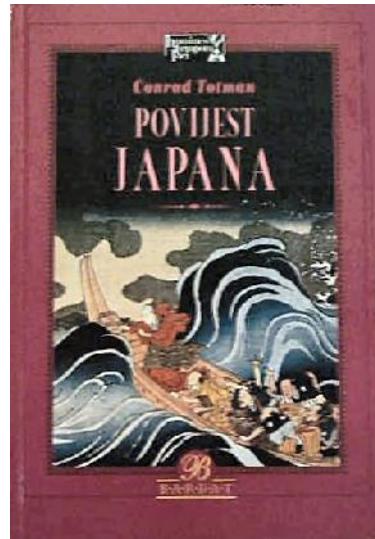
Mislim da je u ovoj formi ovaj transkript nemogu . Vjerojatno je postojao neki sli ni razgovor koji se odvijao, a ova je pri a iskonstruirana za potrebu mase.

Kao mnogo puta do sada, prisjetimo se Hegelove tvrdnje da iz povijesti ne možemo nau iti ništa?! Nije tako. Povijest nam ne e pružiti jednu šablonu, ne e nam pružiti formulu rješavanja po kojoj emo uvrstiti osobe i godine te dobiti rezultantu. Povijest nam pruža mnogo više. Ona funkcioniira poput najlošijeg proroka, tj. svaki put druga ije. Zakonitosti nema. U toj anarchiji svjetova, kultura, misli, pokreta, migracija, religija jedino ovjekov um ostaje nepromijenjen, a um se uvijek veseli senzacijama, senzacijama šašavog.

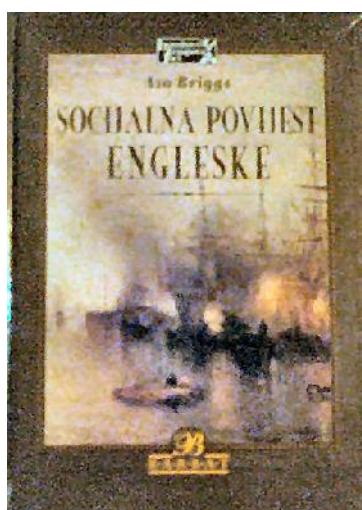

~

Povjesni arima dobro poznata izdava ka ku a «Barbat» iz Zagreba u protekloj je, 2003., godini, u inovativno usmjerenoj biblioteci «Homines, empora, loci» suvremenu historiografiju obogatila za etiri nova, i vrlo zanimljiva naslova. Otisnuvši se izvan granica europskog kontinenta, posebno se isti e «Povijest Japana» Conrada Totmana, koja ve svojim živopisnim koricama privla i pažnju svakog oka. Specifi na sama po svom nastanku, jer još nitko nije doktorirao na japanskoj povijesti, ova knjiga prati Japan s dvije to ke gledišta; prou ava ga kroz problem iznimnosti, i s ekološke to ke gledišta, tj. odre ivanja razdoblja pomo u opisanih karakteristika odnosa izme u ovjeka i okoliša. Tako povijest Japana te e kroz etiri osnovna razdoblja: od samog po etka do 250 godina po. Kr.) ija povijest po inje lovcem sakuplja em, koji se može istražiti kao paleolitska kultura s vrlo malo podataka, kao i kasnija kultura sa znatno više podataka, koja se po svojem lon arstvu uobi ajeno zove «Jomon». Drugi dio, doba raspršenih poljodjelaca (400. pr. Kr. - 1250. po. Kr.), obuhva a prvobitno razdoblje, koje se još naziva razdobljem rasta, kada su s kontinenta neprestano stizali doseljenici (do 700. po. Kr.), i razdoblje zastaja (8. st.), kada je glavna zna ajka bila centralisti ka vlast. Na to se od 1250. do 1890. nadovezuje doba intenzivne poljoprivrede. Ono traje sve dok ga u 20. stolje u nisu potisnuli industrijski odnosi. Industrijalizacija je za Japan, kao i za ve inu ovje anstva bila bitna promjena u njegovoj povijesti. Ona uklju uje korjenite tehnološke promjene i nove obrasce politi kog organiziranja, ideologije i sukoba, a uz to se vežu i neposredna pitanja uz današnje najve e probleme Japana na globalnoj razini kao što su stalna slabost japanskih financijskih tržišta i inertnost japanskih politiara. Na unutarnjoj razini pozornost privla e i problemi vezani za poljoprivredu, život u gradovima, pitanje žena i manjinska pitanja, kao i još uvijek živo pitanje Istoka i Zapada. Osim toga, sve ve u pozornost privla e i pitanja sve starijeg japanskog stanovništva i sve manjeg nataliteta.

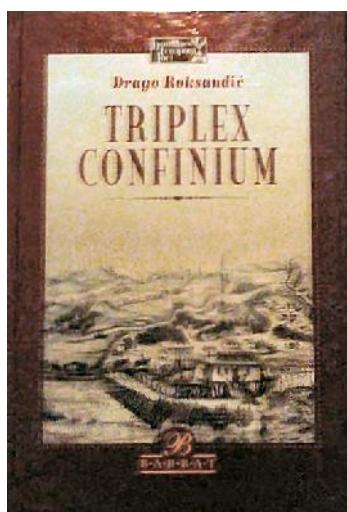
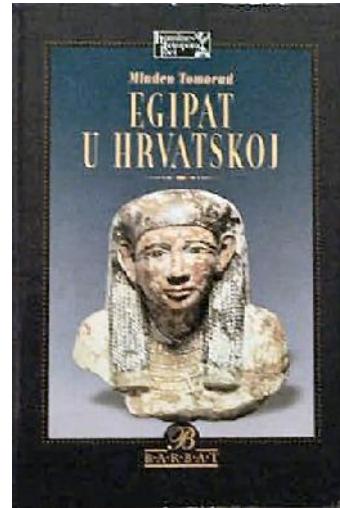
Iako joj sudbina, vjerojatno, nije namijenila ve i broj itatelja, a i malo je vjerojatno da e biti uvrštena u bilo kakav obrazovni program, s ovako širokim spektrom detaljno razra enih tema, «Povijest Japana» zasigurno ne e pro i nezapaženo, pa je i razlog ovoj detaljnoj obradi, isto pobu ivanje interesa i znatiželje.

Manje egzoti na, ali ništa manje vrijedna ili zanimljiva je «Socijalna povijest Engleske» Asa Briggsa u obradi duge socijalne povijesti na engleskom tlu gdje autor ispituje njezine razne, me usobno povezane i uvjetovane aspekte. On pridaje znatnu pažnju ekonomskom životu, proizvodnji, unutrašnjoj razmjeni, prometu i vanjskotrgova kim vezama, kao i socijalnim odnosima i strukturama, demografskim stanjima i kretanjima, ali se bavi i kulturom, obrazovanjem, ponešto znanoš u, religijom i moralom, a i raznim crtama engleske svakodnevice, od stanovanja i prehrane do nošnji, zabave i razonode. Dakako, svi ti aspekti nisu mogli biti zastupljeni u svakom od obra enih povijesnih razdoblja zbog

oskudice podataka što naro ito vrijedi za predimsko doba i anglosasko društvo. Ulaze i u novovjekovno doba, Briggs širi aspekte, a s time i njihov sadržaj. Ne ispušta se iz vida ni politi ka povijest, koja je u uskoj vezi sa socijalnom u svakome društvu. Autor, osobito u prikazu novijih razdoblja prikazuje i specifi nosti engleskih sredina, bilo regionalnih, bilo lokalnih. On esto upozorava na vanjske utjecaje, uzore i poticaje koji su se osje ali unato injenici da je Engleska oto na zemlja.

Osvrnamo se na trenutak i na Lijepu našu, i nama studentima ponekad previše isprepletenu, ali nikad presloženu, hrvatsku povijest. O njenom bogatstvu i jednoj od specifi nosti govori i knjiga «Egipat u Hrvatskoj» Mladena Tomorada, ija je studentska želja za prou avanjem egipatske povijesti urodila izradom magistarskog rada «Egipatske starine u hrvatskim povijesnim znanostima». Samim time, «Egipat u Hrvatskoj» plod je njegovog dugogodišnjeg rada i nastavak istraživanja zapo etih tijekom izrade magistarskog rada. Knjiga je dopunjena novim cjelinama i poglavljima koji su ponajprije pisani tako da pomognu u snalaženju u zbirkama i u postojeoj literaturi svakom istraživa u egipatske kulture i civilizacije na ovim prostorima. Kao i prema rije ima prof. dr. sc. Petra Selema, znati Egipat, poznavati njegovu povijest, njegovu umjetnost, znakom je pripadnosti jednom zrelijem kulturnom krugu, još od trenutka kada je Napoleon u sjeni piramida upozorio svoje vojnike da na njih gledaju kao na «tisu e godina povijesti». Tako hrvatskoj kulturi služi na ast da se ve u 19. stolje u, makar skromno i tiho uklju uje u tu žudnju za Egiptom. Postupno se stvaraju prve zbirke egipatskih starina, i pišu se prvi tekstovi o toj udesnoj civilizaciji, a ova knjiga kronika je tog hrvatskog Egipta, i prati taj odnos na dvije temeljne razine: jedna je muzeološka, a druga znanstveno-publicisti ka – stvari i rije i. U tom se fundusu razlikuju materijali uvezeni iz Egipta u novije vrijeme (dokumenti kolezionarstva) i oni koji su na naše tlo dospjeli još u antici. Popra ena mnogim fotografijama i bilješkama, ova je knjiga samo nastavak lijepo prije o kulturnom odnosu Hrvatske i starog Egipta.

Za kraj, sa zadovoljstvom, predstavljamo Dragu Roksandi a i «*Triplex confinium – o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500. – 1800.*», knjigu nastalu radom u Meunarodnom istraživa kom projektu «*Triplex confinium*». Ona je samim time posebna, jer je u hrvatskoj historiografiji malo multi i interdisciplinarno orijentiranih projekata. Knjiga je stvorena s ciljem da što cijelovitije izloži projektnu istraživa ku problematiku. Ona je ponajviše knjiga o granicama i regijama hrvatske povijesti ranoga novoga vijeka u euromediteranskom obzoru, u kojoj autor nastoji olakšati shva anje važnosti granica i «razmrvljenosti» hrvatskog prostora u to doba. U svakoj je europskoj povijesti ranoga novoga vijeka grad jedan od najpouzdanijih pokazatelja modernosti. U hrvatskom ih je prostoru i tada bilo razmjerno mnogo, me utim ve ina je tih gradova bila na rubovima hrvatskog prostora tada silno naglašenima habsburškim, mletačkim i osmanskim imperijalnim granicama (Varaždin, Karlovac, Rijeka), a stari gradovi duž obale Jadranskog mora i na otocima isto su tako bili na razli ite na ine gradovi na granici, a ove varijacije na teme hrvatske urbane historije ranoga novoga vijeka, temelj su interdisciplinarne, odnosno «triplexovske» suradnje za koju se Roksandi zalaže. Do sljede eg broja...

Dr. sc. EDUARD ALI

(1910. Mar ana – 2003. Salzburg)

Dr. sc. Eduard ali , jedan od najistaknutijih hrvatskih povjesni arari i publicista, preminuo je 29. kolovoza 2003. u Salzburgu, u Austriji. ali je rođen u Marani, 14. listopada 1910., a nakon što je Istra pripala Italiji, s obitelji se 1921. godine preselio u Kraljevinu SHS. Pravni fakultet završio je 1937. godine u Zagrebu, a doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zapadnom Berlinu 1963. godine. Bio je i dopisni član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Prije Drugog svjetskog rata bavio se novinarstvom radeći u zagrebačkom dnevnom listu «Novosti» za koje je izvještavao iz Berlina od 1939. godine. U nacističkom logoru Sachenhausen-Oranienburg bio je zatođen od 1942. do 1945. godine.

Nakon završetka rata dvadeset je godina radio kao novinar pariškog dnevnika «Combat» i bio je glavni urednik tada bio slavni književnik Albert Camus. Istraživavio je nacističke provokacije i zločine. Kada je u «Combatu» objavio da Kina ima atomsku bombu tiraža lista je s 200 000 porasla na 500 000 primjeraka!

Godine 1968. izabran je za glavnog tajnika Europskog komiteta za znanstveno proučavanje uzroka i posljedica Drugog svjetskog rata u Luxemburgu. Na mnogobrojnim simpozijima o Drugom svjetskom ratu dr. ali je imao razne dužnosti u organizacijskim odborima. Sudjelovao je takođe i u radu simpozija «Drugi svjetski rat i mir među narodima» 1970. i «Putevi i snage rata i mira» 1975., na kojem je iznio svoju zapaženu studiju o ratnoj privredi Trećeg Reicha.

U svojim djelima daje prikaze koncentracionih logora, obrađuje nacističko konačno rješenje židovskog pitanja te nacističku ideologiju. Televizijska emisija «Ovječ brojka govori» ostala je vrlo zapažena kad je dr. ali, kao nekadašnji logoraš, po prvi put prikazao funkcioniranje plinske komore. Posljednjih deset godina bavio se problemom nuklearnoga naoružavanja i u svezi s tim pitanjima o opasnosti sigurnosti.

Dr. Eduard ali, kao istaknuta, svestrana ličnost, bio je voditelj i organizator niza likovnih izložaba, radiodrama i znanstvenih skupova. Godine 1984. emisija «Kino-oko» prikazala je aličev dokumentarni film o paljenju Reichstaga u kojem je on argumentirano dokazao nacističku urotu. Bio je i član Francuskoga društva dramskih autora, a za životno je djelo 1985. godine dobio francusku Međunarodnu nagradu otpora. Njegova najznačajnija djela su «Himmler i njegovo carstvo», «Hitler bez maske», «Europska trilogija», «Marseille i Drugi svjetski rat», «Od Hitlera do Bin Ladena», a bio je i glavni urednik biblioteke Histria Croatica pulskog izdavača C.A.S.H. Prema želji akademika ali-a, donacija 770 svezaka iz njegove knjižnice uručena je u siječnju Sveučilišnoj knjižnici u Puli.

Irene Franković, studentica povijesti na Filozofskom fakultetu u Puli

ANDREJ KOMAC

(1970. - 2003.)

Gotovo su sve dnevne novine 18. srpnja 2003. godine objavile vijest kako je dan ranije, rone i preminuo slovenski turist na Dugom otoku. Naime, taj mladi Slovenac po mnogo emu nije bio običan turist. Zaljubljenik u hrvatski Jadran i hrvatsko srednjovjekovlje, Andrej Komac, smrtno je stradao u Dalmaciji baveći se omiljenim sportom u kojem je bio gotovo profesionalac. Tko je bio Andrej Komac te zašto i mi uz slovenske kolege osjećamo nenađoknadiv gubitak njegovom smrću?

Andrej je diplomirao u lipnju 1996. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Ljubljani. Još je za studentskih dana u Dubrovniku redovito sudjelovao u radu Ljetne medievističke radionice, gdje je s kolegama iz Hrvatske (uz stručno vodstvo profesora Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu) radio na arhivalnom gradivu Dubrovačke Republike. Te su godine bile temeljem njegovih budućih bliskih kontakata s kolegama iz Hrvatske (među mnogobrojnima iz Zagreba, stekao je svojom otvorenost u i neposrednošću prijatelje i među sudionicima prve generacije studenata povijesti našega Odsjeka – M. Mogorović, M. Levak, T. Ujić). Im je diplomirao, upisao je postdiplomski studij na Medieval Department of Central European University u Budimpešti, gdje je upoznao nove hrvatske medieviste (među inima i piscu ovih redaka). Magistrirao je, dakle, 1997. godine na tom Odsjeku s najvišom ocjenom na temi («The Ministerials of the Spanheims and Their Social Development in the Thirteenth and First Half of the Fourteenth Century») koja je dijelom obuhvatila i istarsko srednjovjekovlje. Od 1998. godine radio je na Odsjeku za povijest u Ljubljani kao asistent, a iste je godine započeo i studij na prestižnom Institut für österreichische Geschichtsforschung u Beču. Na tom je Institutu ispolagao sve ispite, obranio tezu («Krain zwischen Kaiser, Fürsten und lokalen Gruppen von Ministerialen. Ein Beitrag zur politischen Geschichte Kroatiens in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, zu den Anfängen der Landesherrschaft und des lokalen Adels») te tako postao jednim od trojice slovenskih medievista kojima je to uspjelo (među Hrvatima je diplomu tog Instituta stekao samo T. Smičić). Dok je boravio u Beču istovremeno je pripremao doktorsku disertaciju na matrici nom fakultetu u Ljubljani, kojoj je tema bila vezana uz teritorijalno formiranje srednjovjekovne Kranjske i razvoja njezina plemstva u razdoblju od sredine 12. do sredine 14. stoljeća. Radnju je predao u lipnju 2003., a nakon njezine obrane u rujnu, bio je planiran nastavak njegova rada na matrici nom Odsjeku u Ljubljani, ali i rad u Znanstveno-istraživačkom središtu Republike Slovenije u Kopru.

Andrej Komac je nastojao održavati stalne kontakte s kolegama u Hrvatskoj, ma gdje se trenutno nalazio. Prije odlaska na Dugi otok u više smo navrata dogovarali buduću suradnju; uspostavu službenih kontakata Odsjeka za povijest u Ljubljani i Puli, zbližavanje studenata povijesti tih dvaju odsjeka, zajedničke znanstvene projekte kojima bi uz suradnju s talijanskim i austrijskim medievistima predmet proučavanja bio istarski medievalni svijet. Ugovorili smo i susrete u studenom u Kopru i Puli, kojima sam se radovao, jer se od Budimpešte nismo osobno susretali. Gubitak tog ovjeka nevjerojatne životne energije, nezamislivoga znanstvenoga potencijala, ali i poštovanja, te spontane neposrednosti u dnevnim odnosima jest gubitak ovjeka sposobnog da okuplja i vodi ljudi. Energije mu za to nije nedostajalo. Njome je zraćio ma gdje i s kime god bio.

Mr. sc. Ivan Jurković, asistent pri Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Puli

SLAVEN SKOKO

(1976. Derventa – 2004. Zagreb)

Postoje ljudi koje pamtimo po njihovom radu, po njihovim djelima, po zna aju ili jednostavno po tome što su nam bili dobri prijatelji. Moj bivši u enik, kasnije kolega i suradnik na uistinu bitnim projektima, Slaven Skoko, u svakom je smislu ostavio u meni, i ne samo u meni, takav trag za sobom.

Ro en je 1976. godine u posavskom gradu Derventi, gdje je završio osnovnu školu i do eka po etak rata. Sudbina prognanika odvela ga je najprije u Austriju, a potom (1993.) u Pazinski kolegij – klasi nu gimnaziju, gdje sam ga i upoznao. Bio je inteligentan, duhovit i marljiv u enik, ali nikada štreber. Jednostavno je itao stvari koje su ga zanimale i pamtio ih s lako om. To su u prvom redu bili klasi ni jezici.

Nakon Kolegija Slaven je upisao studij klasi ne filologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radom i marom znanstvenika brzo se istaknuo me u tamošnjim studentima. Na kraju studija bio je najbolji student ne samo na Odsjeku za klasi nu filologiju, nego je tako er od rektora Sveu ilišta u Zagrebu dobio najviše priznanje – Rektorovu nagradu za djelo «Kup inska pjesmarica». Intelektualna ga je radoznalost, naime, dovela do starih pjesama pisanih na latinskom jeziku u 18. stolje u, koje je uspio prikupiti, obraditi s potrebnim kriti kim aparatom i prevesti na sjajan hrvatski jezik.

Iste godine, zajedno s grupom studenata, mladih znanstvenika i entuzijasta osnovali smo udrugu «Antiquitas croatica – Institut hrvatskih starina», iji je cilj zapravo prerastanje u istoimeni institut koji e u idu ih nekoliko godina prikupljati gra u za pomnije izu avanje starije povijesti Istre i sjevernog Jadrana, dakle nastaviti tamo dokle je davno prije sa svojim diplomati kim zbornikom došao Kandler. Slaven je, na prvoj i osniva koj sjednici Udruge, jednoglasno od strane dvadesetak prisutnih lanova, bio izabran za njezinog tajnika. Jedna od prvih stvari koju je pokrenuo bila je ogroman i strahovito zahtjevan posao prikupljanja svih inskripcija na latinskom jeziku na podru ju Republike Hrvatske, od anti kih vremena do danas, jer nijedna zbirka takve vrste do sada u Hrvatskoj ne postoji. Slaven je, tako er, sura ivao sa mnom na projektu u obradi djela Marka Antonija de Dominisa. Zajedno smo obra ivali neke tekstove, a samostalno je preveo s latinskog Dominisovu pravnu i satiri ku obranu Venecije u sporu s Vatikanom po etkom 17. stolje a (Prigovor Mleta ke republice...). Tada smo radili na tekstu i uživali u blagodatima pulskog i istarskog ljeta.

Nakon Dominisa, dok je radio kao profesor latinskog jezika na Pazinskom kolegiju zajedno s još jednim mojim bivšim u enikom i sadašnjim kolegom, Hrvojem Šugarom, bio mi je suradnik u prie ivanju drugog izdanja udžbenika latinskog jezika za gimnazije – Hereditas linguae Latinae.

Ove jeseni zaposlio se za stalno u Hrvatskom državnem arhivu u Zagrebu i planirao poduzeti poslijediplomski studij. Zadnji put sam ga video na dan Zimskog solsticija 2003. godine u Motovunu, zajedno s djevojkom Davorkom koju je oženio nekoliko dana kasnije u Zagrebu. Ovaj svijet napustili su zajedno, u Zagrebu, nakon svega nekoliko dana bra ne sre e.

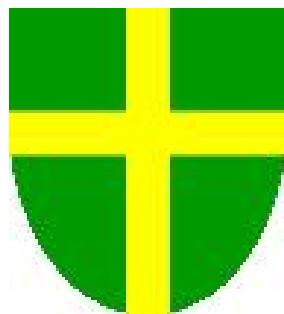
Otišao je Slaven Skoko, veliki ovjek, istinski kolega i pravi prijatelj. Pamtitemo njegovu prijateljsku odanost, njegovu marljivost i duboku ljudsku estitost.

Posljednji pozdrav prijatelju, u eniku i pravom ovjeku.

ORET QVI SPECTAT DICENS: IN PACE QVIESCAT
CORPVIS VT ARCA TEGAT, FLATVS ET ALTA PETAT.

Zvonimir Milanovi , lektor latinskog jezika na Filozofskom fakultetu u Puli

- *Grad Pula*

- *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa*

- *Županija istarska*

BILJEŠKE

BILJEŠKE
